

Віталій Зянько
Олександр Тенця

БАНКІВСЬКА СПРАВА

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

В. В. Зянько, О.В. Тептя

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Затверджено Вченою радою Вінницького національного технічного університету як навчальний посібник для студентів напрямку підготовки 0502 – “Менеджмент організацій” всіх спеціальностей. Протокол №4 від 25 листопада 2004 р.

Вінниця ВНТУ 2004

УДК 336.71(075)

3-99

Рецензенти:

О.О. Прутська, доктор економічних наук, професор кафедри соціально-економічних наук ВТЕІ КНТЕУ

О.В. Мороз, доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри менеджменту і моделювання в економіці ВНТУ

І.В. Окоркова, кандидат економічних наук, доцент, декан факультету обліку та аудиту ВТЕІ КНТЕУ

Рекомендовано до видання Вченою радою Вінницького національного технічного університету Міністерства освіти і науки України

Зянько В.В., Тептя О.В.

3 99 **Банківська справа.** Навчальний посібник. – Вінниця, ВНТУ, 2004.
– 113 с.

Навчальний посібник присвячений вивченню основних форм та видів банківської діяльності, пов'язаних з кредитно-розрахунковим обслуговуванням суб'єктів господарської діяльності, фінансуванням інвестицій та наданням клієнтам банку інших послуг.

У книзі розглядається організація роботи комерційних банків, їх операції та банківські послуги, форми кредитування, процес формування балансу комерційного банку, досліджується ринок цінних паперів та їх види.

УДК 336.71(075)

© В. Зянько, О. Тептя, 2004

З М І С Т

Тема 1 СТВОРЕННЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ	5
1.1. Види та операції комерційних банків	5
1.2. Організаційна структура банку та управління ним	7
1.3. Порядок реєстрації комерційного банку	8
1.4. Ліцензування банківської діяльності	11
1.5. Доходи, витрати і прибуток банку	13
1.6. Економічні нормативи, що регулюють діяльність комерційного банку	14
1.7. Контроль НБУ за дотриманням показників діяльності комерційних банків. Санкції.	20
1.8. <i>Література</i>	24
Тема 2 ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ	25
2.1. Склад і структура ресурсів комерційного банку	25
2.2. Формування власного капіталу банку.....	25
2.3. Операції із залучення вкладів і депозитів. Міжбанківський кредит	28
2.4. Управління ресурсами комерційного банку.....	34
2.5. <i>Література</i>	35
Тема 3 РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКУ	36
3.1. Основи організації, способи і форми грошових розрахунків у народному господарстві	36
3.2. Форми безготівкових розрахунків.....	38
3.3. Контроль за дотриманням розрахункової дисципліни.....	46
3.4. Організація готівкових грошових розрахунків	46
3.5. <i>Література</i>	49
Тема 4 КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКУ	51
4.1. Класифікація банківських кредитів.....	51
4.2. Умови кредитної угоди.....	54
4.3. Способи захисту від кредитного ризику.....	56
4.4. Позичковий відсоток та його диференціація.....	72
4.5. Процес кредитування клієнтів банку	74
4.6. Формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позичками комерційних банків	76
4.7. Особливості надання та погашення окремих видів кредиту.	80
4.8. <i>Література</i>	86
Тема 5 ОПЕРАЦІЇ БАНКУ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ	87
5.1. Суть та цілі банківських інвестицій. Інвестиційна політика банків.....	87

5.2. Цінні папери у портфелі банку	88
5.3. Посередницькі операції комерційних банків з цінними паперами .	88
5.4. Довірчі (трастові) операції комерційних банків	90
5.5. Випуск цінних паперів комерційними банками	90
5.6. Депозитарії комерційних банків.....	91
5.7. Зв'язок інвестиційних операцій операціями за позичками. Фактори ризику збитків і втрат банківської ліквідності від інвестиційних операцій.	93
5.8. Формування резервів для покриття збитків від інвестиційної діяльності.	93
5.9. <i>Література</i>	95
Тема 6 ОПЕРАЦІЇ БАНКУ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ	97
6.1. Валютні відносини та валютні системи.....	97
6.2. Конвертованість валюти.....	98
6.3. Валютний курс.....	99
6.4. Міжнародні розрахунки.....	99
6.5. Міжнародний кредит	101
6.6. Міжнародні валютно-кредитні організації.....	102
6.7. <i>Література</i>	103
Тема 7 НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ	104
7.1. Банківські послуги та їх види	104
7.2. Факторинг	104
7.3. Лізинг.....	106
7.4. Довірчі (трастові) послуги.....	108
7.5. Посередницькі, гарантійні, консультаційні та інформаційні послуги	109
7.6. <i>Література</i>	110
Інтернет ресурси	111

Тема 1 СТВОРЕННЯ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

1.1 Види та операції комерційних банків

Банк – це особливий вид капіталоутворюваного підприємства, що мобілізує тимчасово вільні грошові ресурси клієнтів та розподіляє їх відповідно до потреб між суб'єктами ринкових відносин, регулює грошовий обіг в країні, а також надає інші послуги.

Банки і банківська система – це економічні структури, які виконують роль фінансових посередників у системі ринкової інфраструктури.

У ринковій економіці вартість посередницького капіталу є однією із функцій ринкових сил, яка відображає поряд з іншими явищами попит і пропозицію, фінансові цілі даного типу посередника, а також потенційний ризик кінцевого споживача капіталу та посередника, що його забезпечує.

Банківська система України сформувалася у 1991 році і складається з двох рівнів. Така структура пов'язана з різними особливостями: насамперед, наглядом держави та перевагою роботи у грошовій сфері.

Банки займають особливе місце у ринковому середовищі, оскільки здійснюють грошово-кредитне обслуговування всіх елементів (ланок) ринкової інфраструктури. Відповідно до цього визначаються основні завдання банків:

- забезпечення безперервності та ефективності грошового обороту;
- здійснення контролю на макро- та мікроекономічному рівнях;
- проведення заходів щодо стабілізації національної грошової одиниці;
- сприяння підвищенню ефективності економіки України в цілому та виробничої сфери зокрема тощо.

До базових банківських операцій належать (ст. 3 Закону України «Про банки і банківську діяльність»):

- 1) залучення та розміщення грошових вкладів та кредитів;
- 2) здійснення розрахунків за дорученням клієнтів, банків-кореспондентів та їх касове обслуговування;
- 3) ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів;
- 4) фінансування капітальних вкладень за дорученням власників та розпорядників інвестованих коштів;
- 5) випуск платіжних документів та цінних паперів (чеків, акредитивів, акцій, облігацій, векселів тощо);
- 6) купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також проведення інших операцій з ними;
- 7) видача поручниць, гарантій та інших зобов'язань за третіх осіб, що передбачає їх виконання у грошовій формі;
- 8) придбання права вимоги з поставки товарів і надання послуг, прийняття ризику виконання таких вимог та інкасація цих вимог

(факторинг);

9) придбання за власні кошти засобів виробництва для передачі їх в оренду (лізинг);

10) купівля в організацій і громадян та продаж їм іноземної валюти готівкою і валюти, що знаходиться на рахунках і вкладах;

11) купівля і продаж в Україні і за кордоном монетарних металів;

12) залучення і розміщення дорогоцінних металів на рахунки і вклади;

13) довірчі операції за дорученням клієнтів;

14) надання консультаційних послуг;

15) проведення операцій з касового виконання Державного бюджету за дорученням НБУ;

16) здійснення інших операцій з дозволу НБУ.

Банки відрізняються від інших установ тим, що можуть:

- створювати гроші шляхом депозитно-чекової емісії;
- керувати платіжними коштами.

Комерційні банки, як правило, розглядаються у двох аспектах – широкому та вузькому.

У широкому розумінні слова комерційний банк – це будь-який банк, що функціонує на другому після центрального банку рівні банківської системи.

У вузькому розумінні слова комерційний банк – це банк, який виконує певний набір базових банківських операцій та єдиною метою якого є одержання максимального прибутку.

Світова практика виробила два принципи побудови комерційних банків:

1) принцип сегментування, коли банківська діяльність обмежена певним видом операцій чи сектором грошового ринку;

2) принцип універсальності, коли будь-які обмеження щодо діяльності банків на грошовому ринку знімаються.

У ринковій економіці функціонують різні види банків, які класифікуються за певними ознаками:

I. За формою власності:

- 1) державні;
- 2) приватні;
- 3) кооперативні.

В Україні функціонують два державні банки: експортно-імпортний та ощадний. Решта банків є приватними і мають статус акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю.

II. За масштабами операцій:

1) роздрібні, що акумулюють кошти численних клієнтів, невеликі за обсягом, для чого потрібна розвинута інфраструктура;

2) оптові, що обслуговують незначну кількість великих клієнтів, а необхідні ресурси залучають на фінансовому ринку.

III. За територіальним охопленням:

- 1) міжнародні;
- 2) регіональні;
- 3) банки, що ведуть діяльність у національному масштабі (колишні спеціалізовані банки).

IV. За колом виконуваних операцій:

- 1) спеціалізовані;
- 2) універсальні.

Спеціалізовані банки обмежують свою діяльність невеликим колом операцій, функціонуючи у вузькому секторі ринку, або обслуговуючи окремі галузі економіки (ощадні та іпотечні банки, банки споживчого кредиту, банки підтримки, гарантійні, розрахункові (клірингові) банки чи палати).

Універсальні банки виконують широкий спектр банківських операцій, охоплюють багато секторів грошового ринку та галузей економіки.

В Україні більшість банків універсальні. Їм заборонено здійснювати діяльність лише в сфері торгівлі, матеріального виробництва і страхування.

V. За порядком формування статутного фонду:

- 1) акціонерні товариства відкритого типу;
- 2) акціонерні товариства закритого типу;
- 3) пайові банки.

Характерні ознаки акціонерних товариств регламентуються Законом України «Про господарські товариства» від 16.12.93.

VI. За наявністю мережі:

- 1) банки, що мають філії;
- 2) безфіліальні.

Операції комерційних банків поділяються на:

- 1) активні (вкладення коштів);
- 2) пасивні (залучення ресурсів);
- 3) позабалансові (не відображають руху коштів, а тому до певного часу, тобто поки не відобразяться в доходах чи видатках банку, в балансі не значаться).

1.2 Організаційна структура банку та управління ним

Організаційна структура банку схожа з іншими підприємницькими структурами і регламентується Законами України «Про господарські товариства», «Про банки і банківську діяльність» і т. п.

Дія банків, як й інших господарських товариств, ґрунтується на корпоративно-нормативних актах, до яких належать установчий договір і статут.

В Україні банки діють як акціонерні товариства (АТ) та товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). В обох випадках майнова відповідальність учасників товариства обмежена розміром коштів,

вкладених у статутний фонд товариства. Учасники відкритого акціонерного товариства (ВАТ) на суму своєї частки в товаристві отримують акції, які можуть знаходитися у вільному обігу. Учасники закритого акціонерного товариства (ЗАТ) розподіляють акції між собою, і ці акції не можуть вільно обертатися.

За схожим принципом формується і товариство з обмеженою відповідальністю, проте учасникам акції не видаються.

Найвищим органом управління комерційного банку (КБ) є загальні збори товариства, до компетенції яких належить:

- 1) визначення основних напрямів діяльності товариства і затвердження його планів та звіту про їх виконання;
- 2) затвердження річних результатів діяльності банку, порядку розподілу прибутку, строку та порядку виплати дивідендів, визначення порядку покриття збитків;
- 3) затвердження внутрішніх документів товариства, визначення організаційної структури;
- 4) деякі інші повноваження.

Загальне керівництво діяльністю банку здійснює рада банку (спостережна рада банку), яка контролює діяльність правління банку, а також виконує інші функції, делеговані загальними зборами.

Виконавчим органом банку є правління (дирекція — для ТОВ) або інший орган, передбачений статутом. Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (менеджерів, які очолюють структурні підрозділи банку). Голова правління несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку. У деяких банках існує посада президента, який найчастіше займається стратегічними питаннями розвитку банку, а оперативну роботу виконує голова правління.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює ревізійна комісія. Без її висновку загальні збори акціонерів не правомочні затвердити баланс.

1.3 Порядок реєстрації комерційного банку

Комерційний банк вважається створеним і набуває статусу юридичної особи з часу його реєстрації НБУ в Республіканській книзі реєстрації банків, валютних бірж та фінансово-кредитних установ. Засновниками КБ можуть бути українські та іноземні юридичні і фізичні особи, за винятком профспілкових і політичних організацій, спілок і партій, громадських фондів, рад усіх рівнів, їх виконавчих органів, офшорних компаній і банків.

Офшорні компанії і банки не можуть бути засновниками КБ.

Мінімальний розмір статутного фонду:

- 1) для банків з національним капіталом — не менше 1 млн. євро;

2) для банків з іноземним капіталом, якщо частка іноземного капіталу становить менше 50%, - не менше 5 млн. євро; якщо частка іноземного капіталу 50% і більше, - не менше 10 млн. євро;

3) якщо у формуванні статутного капіталу банку беруть участь підприємства з іноземними інвестиціями (спільні підприємства, частка іноземного капіталу в яких перевищує 50%) і частка таких підприємств у статутному капіталі банку становить 10% і більше, мінімальний розмір статутного фонду має бути не менше 3 млн. євро.

Статутний фонд КБ формується лише за рахунок власних коштів акціонерів. Забороняється формування статутного капіталу за рахунок бюджетних коштів, коштів, отриманих у кредит і під заставу.

Частка будь-якого із засновників банку не повинна перевищувати 35% статутного фонду банку.

Внески засновників, акціонерів до статутного капіталу КБ здійснюються у грошовій формі в національній валюті України та вільно конвертованій іноземній валюті (для нерезидентів).

Для створення КБ формується ініціативна група із засновників або інших осіб. Ця група бере на себе вирішення всіх питань, пов'язаних зі створенням банку.

Для формування статутного фонду до реєстрації комерційного банку в регіональному управлінні НБУ за місцем створення КБ засновникам відкривається тимчасовий рахунок. На цей рахунок кожен із засновників вносить визначену установчими документами частку статутного фонду. Підставою для відкриття такого рахунка є заява на відкриття рахунка та установчий договір.

До моменту реєстрації комерційного банку статутний фонд повинен бути сплачений: для банків відкритого типу — в розмірі 30%, закритого типу — 50%. Після реєстрації банку зібрані кошти перераховуються з тимчасового рахунка КБ на кореспондентський рахунок.

У разі відмови в реєстрації банку кошти з тимчасового рахунка повертаються засновникам банку у п'ятитижневий строк за їх заявою.

Для реєстрації КБ орган управління банком (рада банку) або уповноважена установчими зборами особа у двотижневий строк після аудиторської перевірки фінансового стану засновників подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку такі документи:

- заяву про реєстрацію;
- установчий договір;
- статут банку;
- протокол установчих зборів;
- економічне обґрунтування створення банку, включаючи розрахунковий баланс і розрахунок плану доходів, витрат та прибутку банку на кінець першого року його діяльності;
- висновок аудиторської організації про фінансовий стан і

- платоспроможність засновників банку;
- бухгалтерську і фінансову звітність акціонерів;
- документи про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку;
- копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію (100 неоподатковуваних мінімумів);
- копію звіту про проведення відкритої передплати на акції;
- угоду про надання приміщення для розміщення банку (оренда не менше, ніж на п'ять років);
- установчі документи засновників, учасників банку;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію засновників;
- копію рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного КБ.

Протягом наступних двох тижнів регіональне управління НБУ перевіряє зазначені документи і разом з висновком про доцільність створення банку передає їх до НБУ. В НБУ документи розглядають департаменти: банківського нагляду, валютного регулювання, юридичний, а у разі необхідності й інші підрозділи. Вони готують пропозиції та висновки щодо реєстрації КБ і передають їх для розгляду:

- правлінням НБУ, якщо банк створюється за участю іноземного капіталу;
- комісією з питань нагляду і регулювання діяльності банків, якщо банк створений тільки за участю національного капіталу.

Реєстрація здійснюється шляхом внесення відповідного запису у Республіканську книгу реєстрації банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ у місячний термін з дня отримання документів.

До розгляду питання про реєстрацію банку кандидати на посаду голови правління і головного бухгалтера проходять співбесіду в НБУ.

НБУ може відмовити у реєстрації КБ у разі:

- порушення порядку реєстрації КБ;
- невідповідності статуту та інших установчих документів чинному законодавству;
- незадовільного фінансового стану засновників;
- професійної непридатності рекомендованого керівництва банку;
- відсутності відповідної матеріально-технічної бази.

Якщо у діючому банку відбулися зміни в установчих документах, то вони повинні бути зареєстровані в НБУ. Процедура реєстрації змін і доповнень аналогічна процедурі реєстрації банку.

Комерційні банки можуть відкривати філії і представництва, які мають бути зареєстровані в НБУ.

Філія банку — це банківська установа, яка не є юридичною особою.

Вона діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу, виданого регіональним управлінням НБУ за місцем знаходження філії.

Представництво банку — це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Відкриває поточний рахунок у НБУ.

1.4 Ліцензування банківської діяльності

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників НБУ видає комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій.

Ліцензування — це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій. Перелік операцій, що підлягають ліцензуванню, визначається Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Існує 30 видів банківської діяльності, що підлягають ліцензуванню. Основні з них такі:

1. Касове обслуговування клієнтів.
2. Інкасація грошових коштів та перевезення цінностей.
3. Збереження цінностей.
4. Ведення рахунків клієнтів і банків-кореспондентів.
5. Проведення операцій з касового виконання Державного бюджету України.
6. Надання та отримання кредитів на міжбанківському ринку.
7. Кредитування юридичних і фізичних осіб.
8. Лізинг і факторинг.
9. Вкладення коштів у статутні фонди інших юридичних осіб.
10. Залучення депозитів юридичних і фізичних осіб.
11. Емісія цінних паперів.
12. Залучення та розміщення іноземної валюти на валютному ринку України та міжнародних ринках.
13. Операції з банківськими металами на валютному ринку України та міжнародних ринках.
14. Фінансування капітальних вкладень.
15. Видача гарантій, поручництв.
16. Купівля, продаж цінних паперів та операції з ними.
17. Довірчі операції.

Комерційні банки мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії НБУ. Філії КБ здійснюють операції згідно з Положенням про філію та лише за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком — юридичною особою. Копія дозволу у 3-денний строк надається регіональному управлінню НБУ за місцем розташування філії та

головного банку — юридичної особи.

Новоствореному КБ надають ліцензію в разі дотримання таких умов:

- 1) на час прийняття рішення зареєстрований статутний капітал банку повинен бути повністю сплачений;
- 2) наявність професійно придатних керівних осіб банку;
- 3) наявність підрозділу, що виконує відповідні банківські операції;
- 4) наявність підрозділу внутрішнього аудиту, укомплектованого професійно придатними кваліфікованими кадрами;
- 5) наявність внутрішніх нормативних документів банку, що регламентують відповідні операції;
- 6) забезпеченість необхідним банківським обладнанням;
- 7) відповідність приміщення банку вимогам НБУ;
- 8) наявність угоди про оренду приміщення на строк не менше 5 років або свідоцтва на право власності.

Крім додержання загальних умов для отримання ліцензії НБУ встановив особливі вимоги. Вони стосуються наявності:

- 1) технічних умов (для касових операцій — відповідним чином обладнані приміщення, належна організація охорони і т. п.);
- 2) відповідного розміру статутного фонду;
- 3) відповідної кваліфікації працівників;
- 4) відповідного строку діяльності банку;
- 5) відповідних внутрішніх регламентуючих ту чи іншу операцію документів;
- 6) задовільної діяльності КБ.

Так, для ведення рахунків банків-кореспондентів (резидентів) у грошовій одиниці України строк діяльності банку повинен бути не менше одного року, зареєстрований та сплачений статутний капітал має становити 3 млн. євро.

Для надання та отримання кредитів на міжбанківському ринку, кредитування юридичних і фізичних осіб та проведення фінансового лізингу необхідно мати відповідні Положення про кредитування, Положення про кредитну раду тощо.

Для залучення депозитів фізичних осіб строк діяльності банку мусить бути не менше двох років, відсутні сумнівні та безнадійні кредити, не покриті резервами, необхідна наявність зареєстрованого та фактично сплаченого статутного капіталу у розмірі 3 млн. євро.

Для розширення ліцензії банку необхідно врахувати такі додаткові умови:

- 1) статутний капітал діючого банку повинен бути зареєстрований і фактично сплачений у розмірі, не меншому за встановлений НБУ;
- 2) відповідність формування резервного фонду банку вимогам законодавства та НБУ;
- 3) відповідність формування фонду гарантування вкладів фізичних осіб вимогам законодавства та нормативним актам НБУ;

4) відповідність формування резерву покриття можливих втрат за банківськими позичками законодавству України та нормативним актам НБУ;

5) дотримання банком економічних нормативів за попереднє півріччя;

6) сума сумнівних та безнадійних кредитів не повинна перевищувати розміру фактично сформованого резерву на покриття можливих втрат за позичками банку;

7) наявність позитивного висновку зовнішнього аудитора про діяльність банку за попередній звітний рік.

1.5 Доходи, витрати і прибуток банку

Однією з головних цілей КБ є отримання прибутку, який є джерелом виплати дивідендів, створення фондів банку.

Прибуток банку — це різниця між його валовими доходами і валовими витратами.

Валовий дохід залежить насамперед від обсягу кредитних вкладень та інвестицій банку, розміру відсоткової ставки по кредитах, які надаються, та величини і структури активів банку.

Основними джерелами доходів більшості КБ є:

1. Відсотки, які стягуються з позичальника за користування позичками. Розмір відсоткової ставки визначається в процесі переговорів між банком і позичальником під час укладання кредитного договору.

2. Доходи від проведення операцій з іноземною валютою як у вигляді комісійних за виконання цих операцій, так і у вигляді курсової різниці. Ці доходи, як правило, значні.

3. Доходи від операцій з цінними паперами. Оскільки фондовий ринок України тільки починає формуватися, ці доходи банку поки що незначні.

4. Доходи від виконання для своїх клієнтів широкого спектра послуг, таких як:

- надання гарантій;
- розрахунково-касове обслуговування;
- трастові, консультаційні, аудиторські, лізингові, факторингові.

Витрати банку поділяються на відносно постійні та змінні.

Відносно постійними витратами КБ є:

- заробітна плата;
- придбання або виготовлення бланків і канцелярських товарів;
- утримання приміщень, охорони та протипожежної сигналізації;
- амортизаційні відрахування та ін.

Змінні витрати банку:

- виплата відсотків по вкладах, депозитах і міжбанківському кредиту;
- плата за послуги регіональної розрахункової палати і

- регіонального розрахунково-касового центру;
- витрати на рекламу;
- витрати на відрядження;
- поштово-телеграфні витрати та ін.

Усі доходи (витрати) банку поділяються на операційні:

- 1) банківські;
- 2) небанківські.

До банківських доходів (витрат) належать доходи (витрати), безпосередньо пов'язані з банківською діяльністю, визначеною Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Банківські доходи (витрати), в свою чергу, поділяються на:

- відсоткові;
- комісійні;
- торговельні прибутки (збитки) та ін.

До небанківських доходів (витрат) належать доходи і витрати, які не стосуються основної діяльності банку, але забезпечують здійснення банківських операцій (адміністративні та інші небанківські операційні доходи і витрати).

1.6 Економічні нормативи, що регулюють діяльність комерційного банку

Відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» з метою забезпечення економічних умов стійкого функціонування банківської системи та захисту інтересів вкладників і кредиторів комерційних банків НБУ встановлює для всіх комерційних банків 18 обов'язкових економічних нормативів, які можна відповідно згрупувати:

Обов'язкові економічні нормативи			
Нормативи капіталу	Нормативи ліквідності	Нормативи ризику	Нормативи валютної позиції

Дію зазначених економічних нормативів регламентує Інструкція №10 «Про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків». Вона побудована на основі вимог Базельського комітету за принципами, що згруповані за такими розділами:

- Передумови ефективного банківського нагляду;
- Ліцензування і структурування;
- Пруденційні вимоги і регулятивні заходи;
- Методи постійного банківського нагляду;
- Інформативні вимоги;
- Повноваження органів банківського нагляду;
- Міжнародна банківська справа.

Контроль за дотриманням комерційними банками встановлених економічних нормативів здійснюється щоденно, за щоденними формами

звітності, та щомісячно, на підставі форм звітності на 1-е число місяця.

I. Нормативи капіталу

Норматив капіталу банку (НІ) – це сума капіталу банку, яка складається з основного та додаткового капіталу за мінусом повернення з урахуванням основних засобів.

При розрахунку загальної суми капіталу, не відкоригованої на основні засоби (КІ), розмір додаткового капіталу не повинен перевищувати розмір основного капіталу.

Сума невідкоригованого капіталу розраховується за формулою:

$$KI = OK + DK - B,$$

де *OK* - основний капітал;

DK - додатковий капітал;

B - повернення.

Загальний капітал банку розраховується за формулою:

$$K = KI - (OZ - KI),$$

де *KI* - не відкоригований капітал;

OZ - основні засоби.

Норматив капіталу встановлюється для функціонуючих та новостворюваних банків, зареєстрованих НБУ до 1 січня 1997 року у сумі, еквівалентній 1 млн. євро, з поступовим нарощуванням до 5 млн. євро до 1 січня 2005 року.

У разі порушення комерційними банками нормативного розміру капіталу НБУ розглядає питання щодо відкликання таких пунктів ліцензії на виконання банківських операцій, як:

- ведення валютних рахунків клієнтів;
- здійснення неторговельних операцій банків;
- встановлення кореспондентських відносин з іноземними банками;
- робота через кореспондентські рахунки Головного управління НБУ або через кореспондентські рахунки уповноваженого банку;
- здійснення операцій за міжнародними торговельними розрахунками;
- здійснення операцій торгівлі іноземною валютою на внутрішньому валютному ринку;
- відкриття філій на території України та представництв банку за межами України.

Для забезпечення реальної капіталізації банківської системи України встановлюється, що залежно від розміру капіталу банків поділяється на три категорії.

До першої категорії належать банки, які:

- порушують, починаючи з 1 квітня 1998 року, норматив *НІ*;

- порушили протягом кварталу хоча б один із нормативів *H3*, *H4* (за середньозваженою);
- не дотримуються порядку і строків формування загального та спеціального резерву на відшкодування можливих втрат відповідно до Положення «Про порядок формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позиками комерційних банків».

До другої категорії належать банки, які:

- не належать до першої категорії;
- мають від'ємну різницю між сумою доходів та витрат у поточному кварталі.

До третьої категорії належать банки, що не входять до перших двох.

Категорія капіталу банку визначається щоквартально.

Банкам, капітал яких належить до другої та третьої категорій, рекомендується проводити викуп власних акцій (часток учасників у статутному капіталі) лише у межах зазначеного ліміту і лише за умови, що такий викуп не призведе до порушення банком нормативу капіталу (*H1*), нормативу платоспроможності (*H3*) і достатності капіталу (*H4*).

Мінімальний розмір статутного капіталу (*H2*) – контролюється НБУ при реєстрації комерційного банку. В залежності від походження засновників до статутного капіталу комерційного банку встановлюються такі вимоги:

Походження статутного капіталу	Мінімальний розмір статутного капіталу
Статутний капітал банку формується за рахунок внутрішніх засновників	1 млн. євро
Статутний капітал банку формується за участю іноземного капіталу за умови, що його частка у статутному капіталі становить до 50%	2 млн. євро
Статутний капітал банку формується за участю іноземного капіталу за умови, що його частка у статутному капіталі становить 50% і більше	10 млн. євро

Норматив платоспроможності банку (*H3*) – це співвідношення капіталу банку і сумарних активів, зважених щодо відповідних коефіцієнтів за ступенем ризику. Співвідношення капіталу банку і активів визначає достатність капіталу банку для проведення активних операцій з урахуванням ризиків, що характерні для різноманітних видів банківської діяльності. Норматив платоспроможності банку обчислюється за формулою:

$$H3 = \frac{K}{A_p} \times 100\%,$$

де *K* – капітал банку;

A_p – активи банку, зважені на відповідний коефіцієнт ризику.

Нормативи значення *НЗ* не може бути нижчим ніж 8%.

При визначенні платоспроможності банку його активи підсумовуються з урахуванням коефіцієнтів їх ризиків. Активи комерційного банку поділяються на п'ять груп за ступенем ризику вкладів та можливості втрати частини вартості (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Активи комерційного банку за ступенем ризику вкладів та можливості втрати частини вартості

№ Групи	Коефіцієнт ризику	Назва активів
1	0	Готівкові кошти. Кошти у Національному банку України. Казначейські та інші цінні папери (ЦП), що рефінансуються НБУ. Боргові ЦП центральних органів державного управління у портфелі банку на продаж. Боргові ЦП центральних органів державного управління у портфелі банку на інвестиції.
2	10	Короткострокові та довгострокові кредити, що надані центральним органом державного управління. Нараховані та пролонговані доходи за кредитами, які надані центральним органам державного управління.
3	20	Кредити, які належать місцевим органам державного управління. Боргові ЦП місцевих органів державного управління в портфелі банку на продаж. Боргові ЦП місцевих органів державного управління у портфелі банку на інвестиції.
4	50	Кошти до запитання у інших банках. Строкові депозити, які розміщені у інших банках. Зобов'язання з кредитування, надані та отримані. Зобов'язання і вимоги за операціями з валютою та банківськими металами. Активи до отримання.
5	100	Кредити, які надані іншим банкам. Сумнівна заборгованість інших банків. Дебіторська заборгованість за операціями з банками. Кредити, що надані суб'єктам господарської діяльності. Кредити, які надані фізичним особам. Дебіторська заборгованість за операціями клієнтів. Цінні папери в портфелі банку на продаж. Цінні папери в портфелі банку на інвестиції. Товарно-матеріальні цінності. Інші активи. Операційні основні засоби. Неопераційні основні засоби. Зобов'язання та вимоги за усіма видами гарантій. Цінні папери до отримання за операціями андерайтингу.

Норматив достатності капіталу (Н4) – це відношення капіталу до загальних активів банку, зменшених на створені відповідні резерви. Дане відношення визначає достатність капіталу, виходячи із загального обсягу діяльності, незалежно від розміру різноманітних ризиків. Норматив достатності капіталу банку (Н4) обчислюється за формулою:

$$H4 = \frac{K}{3A} \times 100\%,$$

де К - капітал банку;

3А - загальні активи, зменшені на резерви.

Нормативне значення нормативу Н4 має бути не менше, ніж 4%.

Нормативи капіталу - це найважливіші нормативи, оскільки вони характеризують фінансову стійкість банку, його здатність виконувати більшість економічних нормативів.

Комерційним банкам відповідно до встановленої їм категорії капіталу, НБУ рекомендує такі обмеження:

1) банкам, капітал яких віднесено до першої категорії, не рекомендується у будь-якій формі проводити виплату дивідендів, крім виплати дивідендів власними акціями, та викупувувати власні акції (частки учасників у статутному фонді);

2) банкам, капітал яких віднесено до другої категорії, НБУ рекомендує обмежити виплату дивідендів крім виплати дивідендів за власними акціями у сумі, не більше 50% понаднормативного капіталу;

3) банки, капітал яких віднесено до третьої категорії, виплату дивідендів можуть проводити без обмежень.

Ліквідність комерційного банку – це можливість і здатність банку забезпечувати безперебійне і своєчасне виконання законних грошових вимог і своїх фінансових зобов'язань перед вкладниками і кредиторами.

II. Нормативи ліквідності

НБУ встановив для обов'язкового виконання комерційними банками три нормативи ліквідності (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 – Нормативи ліквідності комерційного банку

Назва нормативу ліквідності	Розрахункова формула	Складові для розрахункової формули	Нормативне забезпечення
1	2	3	4
Норматив миттєвої ліквідності (Н5)	Відношення суми коштів на кореспондентському рахунку та в касі до поточних зобов'язань. $H5 = \frac{K_{кр} + K_{а}}{P_{р}} \times 100\%$	$K_{кр}$ - сума коштів на кореспондентському рахунку; $K_{а}$ - сума коштів у касі; $P_{р}$ - поточні зобов'язання.	Не менше 20%

Продовження таблиці 1.2

1	2	3	4
Нормативи загальної ліквідності (<i>H6</i>)	Відношення загальних активів до загальних зобов'язань банку. $H6 = \frac{A}{З} \times 100\%$	<i>A</i> - активи банку; <i>З</i> - зобов'язання банку.	Не менше 100%
Норматив відношення високоліквідних активів до робочих активів банку (<i>H7</i>)	Характеризує частку високоліквідних активів у робочих активах і розраховується як їх співвідношення $H7 = \frac{Ba}{Pa} \times 100\%$	<i>Ba</i> - високоліквідні активи. <i>Pa</i> - робочі активи.	Не менше 20%

III. Нормативи ризику

Максимальний розмір ризику на одного позичальника (*H8*) розраховується як відношення сукупної заборгованості одного позичальника до капіталу банку і відображає рівень диверсифікації кредитних вкладень, а разом з цим і рівень ризику втрати ліквідності при невиконанні зобов'язань окремими позичальниками.

Максимальний розмір ризику на одного позичальника розраховується за формулою:

$$H8 = \frac{Зс}{К} \times 100\%,$$

де *Зс* - сукупна заборгованість за позичками, міжбанківськими кредитами, врахованими векселями одного позичальника та 100% суми позабалансових зобов'язань, виданих для цього позичальника;

К - капітал банку.

Нормативне значення нормативу *H8* не має перевищувати 25%.

Загальна сума зобов'язань будь-якого позичальника (фізичної чи юридичної особи, зокрема банку) перед банком у результаті надання останнім одного або кількох кредитів не має перевищувати 25% капіталу банку.

Позичальники, які мають спільних засновників, акціонерів (учасників), загальна частина яких у статутному фонді підприємства перевищує 35%, враховуються у розрахунку як один позичальник.

Двоє або більше позичальників вважаються одним позичальником при розрахунку нормативу *H8* у тому разі, коли:

1) Позичальники контролюються третьою особою (крім державних підприємств), що володіє не менше, ніж 35% статутного фонду кожного позичальника.

2) Позичальники є спорідненими особами, як це визначено згідно з інструкцією НБУ за №10.

3) Одним позичальником є фізична особа (особи), а іншим позичальником (позичальниками) є юридична особа (особи), на яку (яких) фізична особа має значний вплив, згідно з термінологією, викладеною в інструкції НБУ №10 у частині «асоційована компанія» (підприємство).

4) Кредитні кошти, що надані одному позичальнику (чи групі позичальників) від комерційного банку, використовуються таким позичальником (групою позичальників) як кредитні ресурси для третьої особи, яка є клієнтом того ж самого банку.

5) Передбачене джерело погашення кредиту всіх позичальників збігається і жоден з них не має іншого джерела доходу для повного погашення заборгованості за наданим кредитом.

Норматив «великих» кредитних ризиків (Н9) встановлюється як відношення сукупного розміру великих кредитних ризиків до капіталу комерційного банку і розраховується за формулою:

$$H9 = \frac{C_k}{K} \times 100\%,$$

де C_k - сукупний розмір «великих» кредитів, наданих комерційним банком з урахуванням 100% позабалансових зобов'язань банку;

K – капітал банку.

Максимальне значення нормативу $H9$ не має перевищувати 8% – кредитний розмір капіталу банку.

Якщо сума всіх «великих» кредитів перевищує кредитний розмір капіталу не більше, ніж на 50%, то вимоги до платоспроможності подвоюються – до 16%, якщо ж вона перевищує кредитний розмір капіталу більше, ніж на 50%, то вимоги потроюються, тобто, значення показника платоспроможності банку ($H3$) має бути не меншим, ніж 24%.

Інші нормативи ризику, що встановлені НБУ до обов'язкового виконання комерційними банками, вміщені у таблиці 1.3.

1.7 Контроль НБУ за дотриманням показників діяльності комерційних банків. Санкції

Розрахунок економічних нормативів банками проводиться на підставі щоденних балансів. При цьому звітними вважаються економічні нормативи, розраховані:

- 1 на конкретну встановлену дату – $H1, H2$.
- 2 за щоденними розрахунками – $H8, H10, H11, H14, H15, H16, H17, H18$.
- 3 за формулою середньозваженої – $H3, H4, H5, H6, H7$.

Контроль за дотриманням економічних нормативів капіталу банку ($H1$) відбувається один раз на рік.

Штрафні санкції за порушення нормативів платоспроможності ($H3$), достатності капіталу банку ($H4$), ліквідності ($H5, H6, H7$) розраховуються як середньоарифметична величина за місяць.

Таблиця 1.3 – Нормативи ризику комерційного банку *H10 – H13*

Назва нормативу ризику	Розрахункова формула	Характеристика складових для розрахункової формули	Нормативне значення
Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручництв, наданих одному інсайдеру (<i>H10</i>)	$H10 = \frac{Pk1}{K} \times 100$	<i>Pk1</i> - сукупний розмір наданих банком позик (у тому числі і міжбанківських), поручництв, врахованих векселів та 100% суми позабалансових зобов'язань щодо одного інсайдера комерційного банку; <i>K</i> - капітал банку	Не повинно перевищувати 5%
Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручництв, наданих інсайдерам (<i>H11</i>)	$H11 = \frac{PK}{K} \times 100$	<i>PK</i> - сукупний розмір наданих банком позик (в тому числі і міжбанківських), поручництв, врахованих векселів та 100% суми позабалансових зобов'язань щодо усіх інсайдерів комерційного банку; <i>K</i> - капітал банку	Не повинно перевищувати 40%
Норматив максимального розміру наданих міжбанківських позик (<i>H12</i>).	$H12 = \frac{MBn}{K} \times 100$	<i>MBn</i> - загальна сума наданих коштів комерційним банком міжбанківських позик; <i>K</i> - капітал банку.	Не повинно перевищувати 200% '
Норматив максимального розміру отриманих міжбанківських позик (<i>H13</i>)	$H13 = \frac{MBo + ЦК}{K} \times 100$	<i>MBo</i> - загальна сума отриманих комерційним банком міжбанківських позик; <i>ЦК</i> - загальна сума залучених централізованих коштів; <i>K</i> - капітал банку	Не повинно перевищувати 300%
Норматив інвестування (<i>H14</i>)	$H14 = \frac{Kin}{K + ЦП + Va} \times 100$	<i>Kin</i> - кошти комерційного банку, які інвестуються на придбання часток (акцій, цінних паперів) акціонерних товариств, підприємств, недержавних боргових зобов'язань; <i>K</i> - капітал банку; <i>ЦП</i> - цінні папери у портфелі банку на інвестиції; <i>Va</i> - вклади в асоційовані компанії	Не повинно перевищувати 50%

Штрафні санкції за порушення нормативів максимального розміру ризику на одного позичальника (Н8), максимального розміру кредитів, гарантій та поручництв, наданих одному інсайдеру (Н10), максимального сукупного розміру кредитів; гарантій та поручництв, наданих інсайдерам (Н11), відкритої валютної позиції (Н15, Н16, Н17, Н18) застосовуються за кожним випадком порушення та контролюються щоденно. Заходи впливу за порушення комерційними банками економічних нормативів згруповані у табл. 1.4.

Заходи впливу за порушення економічних нормативів до комерційних банків застосовуються регіональними управліннями НБУ. При цьому вони обов'язково погоджуються щоразу з управлінням контролю економічних нормативів департаменту безвізного нагляду НБУ.

Таблиця 1.4 – Санкції та заходи впливу на КБ за порушення економічних нормативів

Порушення нормативів	Заходи впливу за порушення			
	Одноразові		Повторні	Систематичні
	непримусові	примусові		
1	2	3	4	5
1. Капіталу банку (Н1)		Програма капіталізації	Рекомендоване обмеження на виплату дивідендів (доходів) та викуп акцій (часток)	Відкликання ліцензії на всі або окремі види банківських операцій
2. Мінімального розміру статутного капіталу (Н2)				Відкликання ліцензії на всі або окремі види банківських операцій
3. Платоспроможності (Н3)	Лист із зобов'язаннями		штраф	Встановлення режиму фінансового оздоровлення
4. Достатності капіталу банку (Н4)	Лист із зобов'язаннями		штраф	Встановлення режиму фінансового оздоровлення
5. Ліквідності (Н5, Н6, Н7)	Письмове попередження		штраф	Підвищення норми обов'язкових резервів
6. Максимального розміру ризику на одного позичальника (Н8)		штраф	штраф	Встановлення режиму фінансового оздоровлення

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4	5
7. Максимального розміру «великих» кредитних ризиків (Н9)			письмове попередження	Встановлення режиму фінансового оздоровлення
8 Максимального розміру кредитів, гарантій та поручництв, наданих одному інсайдеру (Н10)		штраф	штраф	Усунення керівництва або передання справ до правоохоронних органів
9. Максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручництв, наданих інсайдерам (Н11)		штраф	штраф	Усунення керівництва або передання справ до правоохоронних органів
10 Максимального розміру наданих міжбанківських позик (Н12)	Лист із зобов'язаннями		письмове попередження	Відкликання ліцензії на здійснення операцій на міжбанківському ринку
11. Максимального розміру отриманих міжбанківських позик (Н13)	Лист із зобов'язаннями		письмове попередження	Відкликання ліцензії на здійснення операцій на міжбанківському ринку
12. Інвестування (Н14)	Письмове попередження		Відкликання ліцензії на право здійснення таких операцій: 1) вкладення коштів у статутні фонди юридичних осіб; 2) випуск цінних паперів (облігацій, ощадних сертифікатів тощо);	
			3) купівля, продаж і зберігання платіжних документів, цінних паперів, а також операції з ними; 4) купівля, продаж і зберігання державних цінних паперів, а також операції з ними.	
13. Загальної відкритої валютної позиції (Н15)	Лист із зобов'язаннями	штраф	Відкликання ліцензії на проведення банківських операцій з валютою	
14. Відкритої валютної позиції у ВКВ (Н16)	штраф	штраф	Відкликання ліцензії на проведення банківських операцій з валютою	

Продовження таблиці 1.4

1	2	3	4
15. Відкритої валютної позиції у ВКВ (Н17)	Лист із зобов'язаннями	письмове попередження	Штраф
16. Відкритої валютної позиції у всіх банківських металах (Н18)	Лист із зобов'язаннями	штраф	Відкликання ліцензії в частині здійснення операцій з банківськими металами

1.8 Література

1. Банківська енциклопедія / За ред. А.М.Мороза. – К.: Ельтон, 1993.
2. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
3. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник. –К.: Алерта, 2004. – 478 с.
4. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5 – Ст. 30).
5. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
6. Інструкція про порядок регулювання та аналіз діяльності комерційних банків від 14.04.98, №141.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30, ст. 141.
8. Положення про порядок видачі банкам ліцензії на здійснення банківських операцій від 06.05.98, №181.
9. Положення про порядок створення і реєстрації комерційних банків від 21.07.1998 р., №281.
10. Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про застосування НБУ заходів впливу до комерційних банків за порушення банківського законодавства» від 04.02.1998 р., № 38.
11. Экономика и банковская система Украины: 2003 год - итоги, 2004 год – перспективы. – К.: Укрсоцбанк, 2004. – 35 с.

Тема 2 ФОРМУВАННЯ РЕСУРСІВ КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ

2.1 Склад і структура ресурсів комерційного банку

Банківські ресурси — сукупність грошових коштів, що знаходяться в розпорядженні банків і використовуються ними для здійснення активних та інших операцій. Операції, за допомогою яких банки формують свої ресурси, називають пасивними.

Для зручності банківські ресурси класифікують за різними ознаками:

I За економічним змістом:

- 1) власні кошти, що складаються зі статутного фонду, резервного та інших фондів, які створюються в процесі діяльності банку, нерозподіленого прибутку банку;
- 2) кошти банків-кореспондентів;
- 3) кошти клієнтів на рахунках банків;
- 4) грошові заощадження населення, що формуються в результаті зменшення поточного особистого споживання населення;
- 5) міжбанківські кредити, включаючи кредити від НБУ;
- 6) цінні папери випущені;
- 7) інші ресурси.

II За місцем мобілізації:

- 1) ті, що мобілізуються самим КБ;
- 2) придбані в інших банках.

III За можливістю прогнозування величини ресурсу:

- 1) ті, що піддаються безпосередньому прогнозуванню;
- 2) ті, що піддаються опосередкованому прогнозуванню.

IV За джерелом утворення:

- 1) власні;
- 2) залучені (кошти, які банк залучає на вклади і депозити);
- 3) запозичені (кошти, які банк залучає шляхом випуску облігацій або міжбанківських кредитів).

V За можливістю використання:

- 1) постійні;
- 2) тимчасові.

2.2 Формування власного капіталу банку

Власний капітал (кошти) банку являє собою грошові кошти, внесені акціонерами (засновниками банку), а також кошти, утворені в процесі подальшої діяльності банку.

У порівнянні з підприємствами інших сфер діяльності власний капітал комерційного банку займає незначну питому вагу у сукупному капіталі, приблизно 8-10%, тоді як у промислових підприємствах 40-60%, до того ж він має інше призначення в банках, аніж в інших сферах підприємництва. Якщо в останніх це — забезпечення платоспроможності і виконання більшості оперативних функцій підприємств та організацій, то

власний капітал комерційного банку слугує перш за все для страхування інтересів вкладників і меншою мірою — для фінансового забезпечення своєї оперативної діяльності.

Призначення банківського капіталу виражається в його функціях. Отже, власний капітал комерційного банку виконує такі функції:

1. *Захисна*: власний капітал слугує насамперед, як уже зазначалося, для страхування інтересів вкладників і кредиторів банку, а також для покриття поточних збитків від банківської діяльності.

2. *Забезпечення оперативної діяльності*: є другорядною для власного капіталу банку. Ця функція відчутна на перших кроках діяльності банку, коли за рахунок власного капіталу формується його інфраструктура і розгортається діяльність (фінансується придбання комп'ютерної та оргтехніки, будівництво (оренда) офісів і т. п.).

3. *Регульовальна*: через фіксацію розміру власного капіталу регульовальні органи впливають на діяльність банку в цілому.

Багатофункціональне призначення власного капіталу робить його неоднорідним за своїм складом.

Джерелами формування капіталу банку можуть бути:

1. **Статутний капітал банку**, який, у свою чергу, формується з акціонерного або приватного капіталу під час організації нового банку шляхом акумулювання внесків засновників чи випуску і реалізації акцій. Емісія акцій як форма створення і поповнення статутного фонду комерційного банку регулюється законами України «Про господарські товариства», «Про цінні папери і фондову біржу».

Перший випуск акцій банку має повністю складатися з простих акцій. Реєстрація і реалізація банком-емітентом першого випуску акцій звільняється від оподаткування на операції з цінними паперами.

Усі випуски акцій банками типу відкритих акціонерних товариств підлягають реєстрації у Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР). При повторній емісії банки можуть випускати привілейовані акції. Для отримання права на повторну емісію акцій банк має бути беззбитковим, не підлягати санкціям НБУ, не мати прострочену заборгованість перед бюджетом і кредиторами. Для реєстрації випуску акцій банк-емітент складає проспект емісії. При першій емісії його готують засновники, при наступній — правління банку. В проспекті емісії містяться дані про банк, його фінансовий стан, інформація про попередні випуски цінних паперів. Проспект емісії повинен бути затверджений незалежною аудиторською компанією.

2. **Резервний фонд комерційного банку**. Це грошові ресурси, що резервуються банком для забезпечення непередбачених витрат, покриття збитків від банківської діяльності, а також виплати дивідендів по привілейованих акціях, якщо недостатньо прибутку. Наявність коштів в ньому забезпечує стійкість комерційного банку, зменшує вірогідність його банкрутства. Розмір резервного фонду та щорічних внесків до нього

встановлюється зборами акціонерів і фіксується в установчих документах, але він не може бути меншим 25% статутного фонду, а розмір відрахувань — меншим 5% чистого прибутку.

Коли резервний фонд досягає встановленої величини, то відрахування до нього припиняються. У випадку використання коштів з резервного фонду відрахування від чистого прибутку на його формування відновлюються.

3. Спеціальні фонди (фонд основних коштів, фонд переоцінювання основних засобів та ін.), які призначені для виробничого та соціального розвитку банку. Порядок формування і використання цих коштів визначається статутними документами банку. Формуються ці фонди за рахунок прибутку. Елементом резервного капіталу є загальні резерви, призначені для покриття можливих збитків по операціях банку. Їх відмінність від резервного фонду полягає в тому, що вони мають більш конкретне призначення (наприклад, резерв для відшкодування можливих втрат за позичками створюється для покриття безнадійної заборгованості по позичкових операціях).

4. Нерозподілений прибуток — джерело внутрішнього походження. Створюється як залишок прибутку після виплати дивідендів, відрахувань до резервного та інших фондів.

Оскільки розмір усіх відрахувань (крім дивідендів) завчасно визначено, то залишок нерозподіленого прибутку за минулий рік залежить головним чином від розміру дивідендів, які повинні сплачуватися акціонерам.

Розмір власного капіталу комерційного банку залежить від таких факторів:

1) рівня мінімальних вимог НБУ до статутного фонду (це мінімальний розмір статутного фонду, який банк повинен мати сплаченим);

2) специфіки клієнтури. За значної кількості невеликих вкладників власних коштів потрібно буде менше, ніж за наявності великих вкладників;

3) характеру активних операцій. Наявність значного обсягу ризикованих операцій потребує відносно більшого розміру власного капіталу.

Українська методика визначення капіталу банку і розрахунку його достатності впливає з рекомендацій Базельського комітету. Ці рекомендації були розроблені у грудні 1987 р. Згідно з цими рекомендаціями капітал банку поділяють на:

- основний (капітал I рівня);
- додатковий (капітал II рівня).

Капітал банку складається з суми основного та додаткового капіталу за мінусом відрахувань з урахуванням основних засобів.

До основного капіталу належать:

1. Фактично сплачений статутний капітал;

2. Емісійні різниці;
3. Загальні резерви банку;
4. Нерозподілений прибуток минулих років;
5. Очікуваний затверджений прибуток минулого року мінус:
 - власні цінні папери в портфелі на продаж,
 - нематеріальні активи,
 - капітальні вкладення в нематеріальні активи.

До додаткового капіталу належать:

1. Фонди банку;
2. Індксація основних засобів;
3. Прибуток поточного року.

При розрахунку капіталу банку розмір додаткового капіталу береться в сумі, що не перевищує величину основного капіталу.

Повернення з капіталу — це акції банків, боргові зобов'язання банків і нефінансових підприємств у портфелі банку на продаж, вкладення банку в асоційовані компанії та дочірні установи.

Сума невідкоригованого капіталу визначається за формулою:

$$K1 = OK + ДК - B,$$

де OK — основний капітал; $ДК$ — додатковий капітал;

B — повернення.

Сума капіталу, скоригованого на вартість основних засобів:

$$K = K1 - (OЗ - K1),$$

де $OЗ$ — основні засоби.

Якщо основні засоби менші за суму невідкоригованого капіталу, то до розрахунку приймається нуль.

2.3 Операції із залучення вкладів і депозитів. Міжбанківський кредит

У світовій банківській практиці всі залучені ресурси за способом їх акумуляції групують таким чином:

- 1) депозити;
- 2) недепозитні залучені кошти.

Депозит (вклад) — це грошові кошти у готівковій або безготівковій формах, національній або іноземній валютах, передані до банку їх власником або третьою особою за рахунок і за дорученням власника для зберігання на визначених умовах.

Операції, пов'язані із залученням коштів для вкладів, називаються **депозитними**. Депозитним може бути будь-який відкритий клієнтом в банку рахунок, на якому зберігаються його грошові кошти.

Недепозитні залучені кошти — це кошти, які банк отримує у вигляді позички або шляхом продажу власних боргових зобов'язань на грошовому ринку.

Недепозитні джерела банківських ресурсів відрізняються від депозитних тим, що мають, по-перше, неперсональний характер, тобто не асоціюються з конкретним клієнтом банку, а залучаються на ринку на конкурентній основі, і, по-друге, ініціатива залучення цих коштів належить самому банку

Недепозитними залученими ресурсами користуються, в основному, великі банки. Придбання недепозитних коштів здійснюється великими сумами, тому їх вважають операціями, що мають оптовий характер.

Сучасна банківська практика характеризується значним різноманіттям вкладів депозитів, які бувають:

- у залежності від категорії вкладника:
 - 1 депозити юридичних осіб,
 - 2 депозити фізичних осіб;
- у залежності від строку і порядку вилучення:
 - 1 вклади до запитання,
 - 2 строкові вклади;
- у залежності від економічного змісту:
 - 1 вклади до запитання,
 - 2 строкові вклади,
 - 3 ощадні вклади,
 - 4 цінні папери.

Вклади до запитання призначені для здійснення поточних розрахунків, тому їх ще називають трансакційними. Розміщуються ці вклади в банках на поточних та контокорентних рахунках і можуть у будь-який час за вимогою клієнта бути поповнені або вилучені, причому як частково, так і повністю, у готівковій чи безготівковій формі. Вклади до запитання нестабільні, що обмежує можливість сфери їх використання комерційними банками. Тому власникам таких вкладів виплачується низький депозитний процент або не виплачується зовсім.

До вкладів до запитання прирівнюються внески з попереднім повідомленням банку про намір зняти гроші з рахунка. Формою залучення банком вкладів до запитання є також поточний рахунок з овердрафтом. Одним з видів депозитів до запитання є залишок коштів на кореспондентських рахунках, відкритих у даному банку іншими банками. Для стимулювання приросту вкладів до запитання банки пропонують клієнтам додаткові послуги (пільги при наданні кредиту, зручні форми розрахунків, консультаційні послуги або високий рівень якості обслуговування). Витрати на ведення рахунків до запитання покриваються банками за рахунок комісійної винагороди за послуги.

Строкові вклади — грошові кошти, які розміщені у банку на певний строк і можуть бути знятими після закінчення цього терміну. Строкові вклади є для банків кращим видом депозитів, оскільки носять, в основному, довгостроковий характер і тому стабільні й зручні в банківському плануванні. Через них сплачується високий депозитний

процент. Для строкових вкладів характерне різке коливання розмірів, а також встановлення їх розміру круглими сумами.

Строкові вклади можуть бути двох видів:

- 1) власне строкові вклади;
- 2) вклади з попереднім повідомленням про вилучення коштів.

Клієнт має право достроково вилучити кошти зі строкового вкладу, але з попереднім повідомленням. У такому випадку банки нараховують відсотки аналогічно вкладам до запитання.

Взагалі диференціація відсотків за строковими депозитами відбувається в залежності від терміну та виду депозиту, періоду повідомлення про вилучення коштів, стану на фінансовому ринку, потреби банку в ресурсах і т. д.

Строкові депозити оформляються депозитною угодою, яка засвідчує право банку управляти залученими коштами та право клієнта отримати суму вкладу і відсоток у чітко обумовлений строк.

Основні реквізити депозитної угоди:

- 1) назва та адреса банку, який приймає депозит;
- 2) назва та адреса власника коштів;
- 3) дата внесення депозиту;
- 4) сума депозиту;
- 5) дата повернення коштів;
- 6) відсоткова ставка;
- 7) зобов'язання банку повернути суму, яка внесена на депозит;
- 8) підписи сторін.

Угода укладається у двох примірниках.

Часто банки встановлюють мінімальний розмір вкладу, величина якого залежить від орієнтації банку на відповідну групу вкладів. Банки можуть закріпити в угоді право змінювати відсоткову ставку відповідно до зміни облікової ставки НБУ з повідомленням про це вкладника. У разі незгоди вкладника договір може бути розірвано. Усі спори між банком і вкладником вирішуються в судовому порядку.

Однією з форм строкових вкладів є депозитний та ощадний сертифікати. Депозитний сертифікат надається юридичним, а ощадний — фізичним особам.

Сертифікат — це письмове свідоцтво банку про внесення грошових коштів, що дає право вкладнику на одержання після закінчення встановленого строку депозиту і відсотків за ним.

Сертифікати бувають:

- іменні і на пред'явника;
- у національній та іноземній валютах;
- у паперовій і безпаперовій формах;
- строкові і до запитання.

Ощадні вклади. Відмінністю ощадних вкладів від строкових є те, що вони не мають фіксованого терміну зберігання, невеликі за

мінімальним розміром, не потребують попереднього повідомлення про вилучення.

Як і строкові, ощадні вклади призначені не для розрахунків, а для заощадження коштів.

Характерні особливості ощадних вкладів:

1. Невелика мінімальна сума.
2. Плавне зростання коштів на рахунку.
3. Видача власнику вкладу іменного свідоцтва — ощадної книжки.

Деякі банки відмовляються від ощадної книжки і замінюють її виписками про стан рахунка. Це зменшує витрати банку на ведення рахунка а також запобігає зловживанням, пов'язаним зі злодійством, шахрайством і т. п.

Порядок вилучення коштів з ощадного вкладу регламентується в угоді між банком і клієнтом. Банки можуть вимагати попереднього повідомлення про вилучення значних сум вкладу.

Відсоткові ставки за цими вкладами вищі за ставки зі вкладу до запитання, але нижчі ніж за строковим вкладом.

Ощадні вклади забезпечують стабільні залишки коштів, що є зручним для банку.

За депозитами банки можуть нараховувати прості та складні відсотки. Найбільш поширеним і традиційним є нарахування простих відсотків.

Дохід за складними відсотками передбачає нарахування відсотків на відсотки.

Сума, яку отримає вкладник в кінці терміну вкладу, при нарахуванні складних відсотків обчислюється за формулою:

$$P \times (1+R)^n,$$

де n – період вкладу;

R – відсоткова ставка;

P – сума угоди.

Для компенсації втрат від інфляції банки можуть пропонувати клієнтам виплату відсотків наперед. У випадку дострокового вилучення вкладу виплачені відсотки банк вилучає з суми депозиту.

Важливою умовою стимулювання депозитів є підвищення надійності банків та банківської системи в цілому.

На міжбанківському ринку банки задовольняють свої потреби в ресурсах за допомогою позичок:

- 1) в інших комерційних банках;
- 2) в центральному банку.

Міжбанківський кредит займає особливе місце в структурі джерел залучених кредитних ресурсів банку. Він є оперативним способом одержання коштів; має, в основному, короткостроковий характер. Надається при встановленні кореспондентських відносин, але разом з тим

міжбанківський кредит — найдорожчий у порівнянні з іншими джерелами.

Призначення міжбанківських кредитів:

1) дають можливість виконувати вимоги з обов'язкового резервування;

2) задовольняють потреби клієнтів у коштах;

3) забезпечують ліквідність банку;

4) банки, в яких є надлишок ресурсів, можуть розміщувати тимчасово вільні кошти в банках, де існує їх нестача.

Переваги міжбанківського кредиту порівняно з депозитом:

1) оперативність;

2) не потребує резервування в центральному банку, оскільки не є вкладом;

3) не потребує витрат на маркетинг та інфраструктуру. Необхідно враховувати специфічні особливості міжбанківських кредитів, одержаних від інших комерційних банків та НБУ.

Міжбанківські кредити є таких видів:

1) добові (овернайт);

2) строкові;

3) безстрокові (онкольні).

Добові міжбанківські кредити — це, як правило, незабезпечені позички, які надаються банкам з доброю репутацією. В окремих випадках за наявності сумніву щодо платоспроможності позичальника кредитор може вимагати заставу (наприклад, у вигляді державних цінних паперів).

Кредитна угода часто укладається без документальної фіксації, телефоном, телеграфом.

Строкові кредити видаються на строк від кількох днів до кількох місяців (тиждень, місяць, 3 місяці, 6 місяців, рік; на євrorинку зустрічаються міжбанківські кредити строком до 5 років).

Кредитна угода на видачу таких кредитів укладається у письмовій формі після оцінювання кредитоспроможності банку-позичальника.

Безстрокові кредити. При цьому виді кредиту строки угоди автоматично подовжуються щодня, доки одна зі сторін не прийме рішення про розірвання такої угоди.

Філії комерційного банку можуть працювати на міжбанківському ринку тільки в межах своєї системи.

Комерційні банки можуть також отримувати кредити від НБУ.

Однією з особливих рис кредиту, що надається НБУ, є те, що у НБУ існують специфічні джерела надання міжбанківських кредитів:

1) гроші в обігу;

2) гроші в міжбанківських розрахунках.

Розмір цих ресурсів залежить від того, яку грошово-кредитну політику проводить НБУ. Такі кредити видаються в особливих випадках, наприклад, при кризі ліквідності, санації банку.

Національний банк надає кредити за допомогою:

1) операцій РЕПО (купівля облігацій у комерційних банків з наступним їх обов'язковим викупом банками) на встановлену дату і за заздалегідь встановленою ціною;

2) ломбардного кредитування, де як застава виступають облігації внутрішніх державних позик;

3) надання ресурсів через закриті кредитні аукціони;

4) операцій НБУ на відкритому ринку.

Ломбардне кредитування — це надання центральним банком комерційним банкам кредиту під забезпечення цінних паперів, які входять до ломбардного списку центрального банку. В Україні до нього включаються ОВДП. Ломбардна ставка НБУ є одним з інструментів грошово-кредитної політики і знаходиться на вищому рівні, ніж облікова ставка. Ці кредити надаються на строк до 30 днів на підставі укладеної кредитної угоди.

Заборгованість комерційного банку за таким кредитом не повинна перевищувати 75% вартості цінних паперів, які перебувають у забезпеченні.

Цінні папери перераховуються на депо-рахунок у НБУ, де вони блокуються і знаходяться до погашення кредиту. У випадку зниження вартості цінних паперів НБУ вимагає додаткового забезпечення (додаткових цінних паперів).

Комерційні банки можуть запозичити кошти в НБУ через **закриті кредитні аукціони**. До участі в таких аукціонах допускаються комерційні банки, що додержуються економічних нормативів, установлених НБУ, своєчасно подають центральному банку звітність і погашають раніше отримані кредити.

Філії комерційних банків, а також комерційні банки, діяльність яких триває менше року, до участі в кредитних аукціонах не допускаються.

Умовою допуску комерційних банків до кредитного аукціону є дотримання таких умов:

1) один банк не може одержати більше 50% кредитів, запропонованих на кредитному аукціоні;

2) сума заборгованості комерційного банку по кредитах НБУ не повинна перевищувати п'ятикратного розміру власного капіталу банку.

Комерційним банкам, чії заявки на аукціоні задоволені, видається свідоцтво про купівлю кредитів. Це свідоцтво та інші документи, необхідні для оформлення кредитного договору, комерційний банк надає регіональному управлінню НБУ.

Після оформлення кредитного договору регіональне управління НБУ перераховує суму кредиту на кореспондентський рахунок комерційного банку. З метою контролю за своєчасним поверненням цих кредитів між позичальником і кредитором укладається договір про забезпечення повернення отриманих кредитів.

2.4 Управління ресурсами комерційного банку

Управління банківськими ресурсами — це діяльність, пов'язана із залученням грошових коштів вкладників та інших кредиторів, визначенням розміру і відповідної структури джерел грошових коштів у тісному зв'язку з їх розміщенням.

Існує два рівні управління ресурсами КБ:

- 1) державний рівень (управління здійснюється через НБУ з використанням різних фінансових інструментів);
- 2) рівень комерційного банку.

Інструменти, що їх застосовує НБУ:

1. Надання кредитів Національним банком України комерційним банкам, що безпосередньо впливає на розмір їх пасивів. При цьому велике значення має відсоткова політика НБУ: встановлена офіційна облікова ставка виступає фактором регулювання попиту на міжбанківський кредит.

2. Операції на відкритому ринку — операції з купівлі-продажу державних цінних паперів, що можуть збільшувати або зменшувати розмір пасивів комерційних банків.

3. Встановлення економічних показників регулювання діяльності комерційних банків:

- мінімальний розмір статутного фонду;
- співвідношення між розміром власних коштів банку і сумою активів (з урахуванням ступеня ризику їх втрати);
- обов'язкові резерви – частина ресурсів, внесених на безпроцентний рахунок в НБУ за його вимогою. Вони обмежують можливості кредитування і депозитної емісії;
- показники ліквідності комерційного банку і максимального розміру ризику на одного позичальника;
- інші показники.

Інструменти НБУ можуть бути ефективними лише в умовах погодження їх з податковою політикою та чинним законодавством.

Вилучення ресурсів Національним банком України для покриття бюджетного дефіциту тягне за собою зменшення ресурсів у КБ.

Управління ресурсами КБ:

1. Комерційним банкам потрібно виконувати вимоги НБУ щодо дотримання встановлених економічних нормативів.

2. КБ повинні вживати заходів, що стимулюють залучення вкладів і забезпечують їх збереження.

Тут мають бути враховані такі фактори:

- якість обслуговування клієнтів;
- кваліфікація персоналу банку;
- відсоток закладами;
- використання різних видів цінних паперів, зокрема сертифікатів.

3. Ефективне розміщення ресурсів. При цьому застосовуються три

методи:

- загального фонду грошових коштів: мобілізація коштів з подальшим їх спрямуванням на потреби, що виникають у даний момент;
- розподілу активів (конверсія): розміщення грошових коштів у залежності від джерела походження коштів;
- наукового управління (економіко-математичний): за допомогою математичних формул виражається мета комерційного банку.

У процесі прийняття рішення щодо розміщення ресурсів необхідно поєднувати всі ці методи, враховуючи при цьому людський фактор (рівень підготовки спеціалістів банку).

4. Визначення оптимальної структури джерел надходження коштів для конкретного банку.

КБ повинен підтримувати оптимальне співвідношення між власними і залученими коштами, яке при найменших витратах на формування банківських ресурсів сприятиме підтриманню стабільного рівня дивідендів і доходів. При управлінні кредитними ресурсами на рівні комерційного банку останній складає плани, в яких прогнозуються надходження вкладів та їх вилучення. При цьому враховуються загальні економічні умови, сезонність, рух відсоткових ставок, потреби клієнтів у коштах. Показники, що використовуються банками при управлінні кредитними ресурсами:

- 1) *середньоквартальний строк зберігання вкладів = середній залишок коштів за квартал × кількість днів у періоді обороту за видатками;*
- 2) *осідання вкладів = залишок коштів на кінець періоду – залишок коштів на початок періоду оборот за приходом;*
- 3) *оборотність вкладів = оборот за видатками – середньоквартальний залишок коштів.*

2.5 Література

1. Банківська енциклопедія / За ред. А.М.Мороза. – К.: Ельтон, 1993.
2. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
3. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник. –К.: Алерта, 2004. – 478 с.
4. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5 – Ст. 30).
5. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
6. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. –К.: КНЕУ, 2003. – 347 с.
8. Экономика и банковская система Украины: 2003 год - итоги, 2004 год – перспективы. – К.: Укрсоцбанк, 2004. – 35 с.

Тема 3 РОЗРАХУНКОВО-КАСОВІ ОПЕРАЦІЇ БАНКУ

3.1 Основи організації, способи і форми грошових розрахунків у народному господарстві

Грошові розрахунки є необхідним елементом розширеного відтворення, завершальною ланкою у процесі реалізації суспільного продукту.

Грошові розрахунки здійснюються за допомогою готівкових грошей та без готівки.

Готівкові розрахунки застосовуються в основному у взаємовідносинах підприємств і організацій з населенням, тобто обслуговують рух грошових доходів і витрат населення.

У розрахунках між підприємствами та організаціями майже всі господарські платежі здійснюються шляхом безготівкових перерахувань.

Сукупність усіх грошових розрахунків незалежно від форми їх здійснення являє собою грошовий обіг.

Основну частину сукупного грошового обігу (понад 80%) складає безготівковий обіг. Сфери застосування готівкових грошей і безготівкових розрахунків розмежовані між собою, в той же час вони органічно взаємопов'язані.

Отже, безготівкові розрахунки обслуговують господарські взаємовідносини підприємств, організацій, установ, фінансово-кредитних органів. Основне місце в цих розрахунках займають платежі за матеріальні цінності і послуги. При здійсненні розрахунків у народному господарстві може застосовуватися банківський кредит.

Організація безготівкових розрахунків покликана забезпечити своєчасне отримання кожним підприємством грошових коштів за поставлену ним продукцію і надані послуги і тим самим сприяти прискоренню оборотності обігових коштів. Окрім того, організація розрахунків має сприяти створенню умов для взаємного контролю постачальника і покупця за дотриманням господарських договорів.

Організаторами та основними виконавцями розрахункових операцій є банки. Деякі безготівкові платежі, переважно дрібні, проводяться підприємствами та організаціями за допомогою поштово-телеграфних переказів через відділення зв'язку.

Безготівкові розрахунки здійснюються на підставі письмових розрахунково-грошових документів: платіжних доручень, вимог-доручень, розрахункових чеків, акредитивних заяв, реєстрів, векселів та ін. Для кожного з них характерні єдині в масштабах країни форма, чітка стандартизація, кодифікація реквізитів.

Безготівкові розрахунки поділяються на дві групи — іногородні та місцеві.

Безготівкові розрахунки розрізняються також за способом платежу і

формою.

Основний спосіб платежу — перерахування грошових коштів з рахунка платника на рахунок постачальника шляхом відповідних записів. У залежності від характеру платежу, порядку кредитування та інших умов кошти перераховуються за різними рахунками підприємств — поточними, контокорентними, позичковими, рахунками фінансування капітальних вкладень. Різновидом цього способу платежу є планові платежі, при яких розрахунки проводяться не кожної окремої поставки матеріальних цінностей, а за певний період, виходячи з плану поставки.

Другий спосіб платежу — залік взаємних вимог, при якому взаємні борги підприємств зараховуються і тільки різниця перераховується шляхом записів на рахунках.

Залежно від розрахункового документа, що використовується у розрахунках, та його обігу розрізняють такі форми розрахунків:

- платіжними дорученнями;
- чеками;
- за допомогою акредитивів;
- вимогами-дорученнями та ін.

Застосування тієї чи іншої форми розрахунків визначається особливостями господарських взаємовідносин підприємств та організацій і спрямовано на зміцнення договірної дисципліни, забезпечення безперебійних платежів і прискорення оборотності грошових коштів у розрахунках.

Підприємства а також установи банків здійснюють розрахунки при дотриманні таких умов:

1. Платежі проводяться, як правило, після відвантаження товарно-матеріальних цінностей, виконання робіт чи надання послуг або одночасно з ними. В окремих випадках може бути проведена попередня оплата.

2. Платежі виконують за згодою (акцептом) платника або за його дорученням. Платник може відмовитися від акцепту платіжної вимоги-доручення повністю або частково за певних умов. Без згоди платника або його доручення списання коштів з рахунка допускається лише у випадках, передбачених законодавством. У безакцептному порядку проводиться списання:

- за виконавчим листом суду та арбітражу;
- податкових недоплат, недоплат у державні цільові фонди, позабюджетні фонди;
- платежів за розпорядженням державних податкових адміністрацій;
- платежів державного обов'язкового і державного соціального страхування, до Пенсійного фонду;
- за розпорядженням Антимонопольного комітету і КРУ;
- за розпорядженням підприємств за результатами розгляду

претензій, що стосуються доарбітражного врегулювання господарських спорів у тому випадку, якщо боржник визнав претензію.

3. Платежі проводяться за рахунок власних коштів платника, а в окремих випадках за рахунок кредиту банку.

4. Зарахування коштів на рахунок одержувача здійснюється лише після списання їх з рахунка платника.

Порядок і форма розрахунків визначаються в договорі між сторонами.

3.2 Форми безготівкових розрахунків

а) Розрахунки платіжними дорученнями

Платіжне доручення – це доручення підприємства банку, що його обслуговує, про перерахування певної суми зі свого рахунка на рахунок іншого підприємства.

Платіжні доручення застосовуються як при місцевих, так і при іногородніх розрахунках.

Дорученнями можуть проводитися:

- розрахунки за отримані товари та надані послуги;
- авансові платежі;
- розрахунки нетоварних операцій;
- попередня оплата товарів і послуг та ін.

Під попередньою оплатою слід розуміти оплату товарів чи послуг, готових до відвантаження покупцям зразу ж після отримання платежу і відвантажених (вивезених) не пізніше терміну, зазначеного в договорі (як правило, трьох робочих днів з дня отримання платежу).

Платіжне доручення приймається банком до виконання тільки за наявності коштів на поточному рахунку або права на отримання кредиту.

Платіжне доручення дійсне 10 календарних днів. Окрім звичайних платіжних доручень, у розрахунках використовуються гарантовані банком платіжні доручення. Вони застосовуються:

при перерахуванні окремим громадянам пенсій, аліментів, зарплати, авторського гонорару;

при перерахуванні підприємствам у регіони, де немає банків, коштів на виплату зарплати, оргнабір робочої сили, заготівлю сільгосппродукції у населення тощо;

при зарахуванні на рахунки в банках торговельної виручки, податків.

Інакше кажучи, гарантовані платіжні доручення застосовуються в тому випадку, коли розрахунки проводяться через підприємство зв'язку. Суть такої гарантії полягає в тому, що банк, гарантуючи своєчасність платежу за таким дорученням, робить відповідний напис на дорученні, а гарантія забезпечується коштами, які банк списує з рахунка платника і депонує їх на окремому рахунку «Гарантовані платіжні доручення». Це платіжне доручення з відміткою банку передається відділенню зв'язку. До

платіжного доручення додається список одержувачів коштів і заповнені бланки повідомлень на їх переказ. Потім підприємство зв'язку платіжне доручення разом з реєстром здає в банк, який зараховує кошти підприємству зв'язку, одночасно списуючи їх з рахунка, де вони були задепоновані (рахунок «Гарантовані платіжні доручення»).

Якщо підприємство зв'язку і платник обслуговуються різними банками, то банк, що обслуговує підприємство зв'язку, направляє до банку, що обслуговує платника, дебетове повідомлення. Банк платника, отримавши дебетове повідомлення і реєстр з гарантованими дорученнями, списує кошти з рахунка «Гарантовані платіжні доручення» і перераховує їх підприємству зв'язку.

Сума втраченого гарантованого платіжного доручення може бути відновлена на рахунку через 15 днів після депонування коштів за заявою платника.

Техніка розрахунків за допомогою звичайних платіжних доручень проста: банк платника списує зазначену в дорученні суму з рахунка платника і зараховує на рахунок одержувача коштів.

Якщо одержувач коштів обслуговується іншою установою банку, то кошти перераховуються через кореспондентські рахунки.

б) Розрахунки вимогами-дорученнями

Ці розрахунки використовуються як при місцевих, так і при іногородніх розрахунках за поставлені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги.

Платіжна вимога-доручення являє собою вимогу постачальника до покупця оплатити на підставі направлених йому поза банком розрахункових і відвантажувальних документів вартість поставленої за договором продукції, виконаних робіт і наданих послуг.

Платник, вирішивши оплатити платіжну вимогу-доручення, здає її до свого банку, оформивши своїми підписами та відбитком печатки. Термін здачі вимоги-доручення до банку платника передбачається в договорі, але не повинен перевищувати 20 днів.

Про відмову повністю або частково оплатити платіжну вимогу-доручення платник повідомляє безпосередньо постачальника в порядку і строки, передбачені договором.

Платник може відмовитися від акцепту в повній сумі, якщо:

- постачальник висунув вимогу за незамовлені, не передбачені договором товари та послуги;
- товари відвантажені не за належною адресою або достроково без згоди покупця;
- до закінчення строку акцепту документально встановлено, що товари, які надійшли, недоброякісні, некомплектні, нестандартні, пониженої сортності, товари оплачені раніше та ін.

Часткова відмова від оплати може бути заявлена, коли згадані

причини стосуються лише частини суми вимоги, а саме:

- разом із замовленими товарами постачальник відвантажив незамовлені;
- допущена арифметична помилка в рахунку;
- частина товарів виявилася недоброякісною та ін.

У заяві про відмову від акцепту через недоброякісність, некомплектність, понижену сортність товарів зазначаються номер і дата акта прийняття товару за якістю чи комплектністю. Один примірник акта прийняття товару за якістю платник зобов'язаний вислати постачальнику не пізніше дня заяви про відмову від акцепту.

в) Розрахунки чеками

Розрахунковий чек — це письмове доручення банку провести перерахування коштів з рахунка чекодавця (платника) на рахунок чековласника (отримувача коштів)

Чеки поділяються на два види:

- 1) чеки для розрахунків між юридичними особами;
- 2) чеки для розрахунків між фізичними та юридичними особами.

Чеки формуються у чековій книжці по 10, 20, 25 аркушів. Строк дії чекової книжки, що застосовується в розрахунках між юридичними особами, один рік. За погодженням з банком строк дії невикористаної чекової книжки може подовжуватися. Строк дії чека з такої книжки — 10 днів, не враховуючи дня його виписки. Строк дії розрахункового чека, виданого фізичній особі для розрахунків з юридичною, — три місяці.

У розрахунках фізичної особи з підприємствами чеком дозволяється отримувати чекодавцем здачу готівкою, але не більше 20 % від суми чека. Якщо сума здачі більша, то чек потрібно переоформити. Невикористаний чек його власник може здати в банк для зарахування грошей на рахунок або отримання готівки. На юридичних осіб це не поширюється.

Ліміт чекової книжки — це максимальна сума, на яку платник може виписати чек (чеки) з цієї книжки.

Банк видає чекову книжку госпоргану на підставі його заяви. Для забезпечення платежів за чеками грошові кошти в сумі ліміту чекової книжки на основі платіжного доручення депонуються на окремому рахунку «Розрахункові чекові книжки і розрахункові чеки». Депоновану суму банк списує з рахунка підприємства або видає на цю суму кредит. Власник книжки повинен вести облік залишку вільного ліміту, він не має права виписувати чеки на суму, яка перевищує цей залишок. Чеки, виписані після граничного строку, є недійсними.

Розрахунки чеками за матеріальні цінності і послуги проводяться таким чином. Покупець, отримавши від постачальника рахунок за товар чи послугу, виписує на відповідну суму чек і вручає його постачальнику. Останній здає чеки разом з їх реєстром до свого банку. Якщо і покупець обслуговується у цьому ж банку, гроші списуються з рахунка «Розрахункові чекові книжки і розрахункові чеки», і зараховуються на рахунок

постачальника.

Якщо ж постачальник і покупець обслуговуються різними банками, то після перевірки правильності заповнення реквізитів чеків і реєстру банк на підставі першого примірника, тобто оригіналу реєстру, оприбутковує суму чеків на позабалансовому рахунку «Реєстри чеків, що очікують оплати», а самі чеки разом з другим і третім примірниками реєстру направляються до банку покупця. На основі цих документів гроші списуються з рахунку, де вони були задепоновані – «Розрахункові чекові книжки і розрахункові чеки». У цьому випадку гроші зараховуються на рахунок постачальника тільки після надходження їх від банку покупця. Останній примірник реєстру (четвертий) повертається постачальнику з відміткою банку про інкасування чеків. Оплачені чеки разом з одним примірником реєстру залишаються в банку платника; один примірник реєстру видається платнику.

При надходженні до банку постачальника грошей за оплаченими чеками одночасно із зарахуванням їх на рахунок постачальника проводиться списання з рахунку «Реєстри чеків, що очікують оплати».

У випадку надходження чи ненадходження грошей протягом 10 календарних днів з моменту інкасації чека робиться запит банку платника, на що той не пізніше наступного дня повинен дати відповідь.

Якщо в чековій книжці після закінчення строку її дії залишились невикористані чеки, то вони повертаються до банку і погашаються ним. За бажанням клієнта можна подовжити термін дії книжки.

Якщо чеки з чекової книжки використані, а ліміт залишився невикористаним, банк може видати нову книжку на цю суму.

г) Розрахунки з використанням акредитивів

Акредитиви використовуються тільки при іногородніх розрахунках за матеріальні цінності і послуги. Особливість цієї форми розрахунків полягає в тому, що рух грошових коштів випереджає рух матеріальних цінностей.

Акредитивна форма розрахунків застосовується тоді, коли вона передбачена договором. Відкриття (виставлення) акредитива проводиться за рахунок власних коштів покупця або кредиту банку. Дозволяється також виставлення акредитива частково за рахунок власних коштів і кредиту банку.

Термін дії акредитива встановлюється у договорі між постачальником і покупцем у межах 15 днів з дня відкриття, не враховуючи терміну проходження документів спецзв'язком між банками. У зв'язку зі змінами умов поставки і відвантаження продукції термін може бути подовжений на 10 днів.

Акредитиви можуть відкриватися в банку покупця або постачальника. Вони бувають таких видів:

- покриті (депоновані) і непокриті (гарантовані);
- відкличні і безвідкличні.

Покритими (депонованими) вважаються акредитиви, при відкритті яких банк покупця перераховує кошти платника на окремий рахунок «Акредитиви», що відкривається в банку постачальника або покупця.

Непокриті акредитиви — це акредитиви, які виставлені без депонування коштів. Такі акредитиви можуть виставлятися в банку покупця. В банку постачальника вони можуть відкриватися тільки за наявності кореспондентських відносин між банками.

Відкличний акредитив — це акредитив, який може бути змінений або анульований банком покупця без попереднього погодження з постачальником (наприклад, у випадку недотримання умов, передбачених договором, дострокової відмови банку-покупця гарантувати платежі за акредитивом). Всі розпорядження про зміну умов відкличного акредитива платник повідомляє своєму банку, який повідомляє банк постачальника, а останній — самого постачальника.

Безвідкличний акредитив може бути змінений або анульований тільки за згодою постачальника, на користь якого він відкритий.

При оформленні акредитива платником і постачальником, обумовлюються такі питання:

- найменування банку покупця;
- вид акредитива і спосіб його виконання;
- перелік документів, які повинні бути подані постачальником для отримання коштів за акредитивом;
- строк подання документів після відвантаження товару.

Для відкриття акредитива платник подає обслуговуючому банку заяву, в якій вказує:

- номер договору, за яким відкривається акредитив;
- термін дії акредитива;
- найменування постачальника;
- найменування банку-постачальника;
- місце виконання акредитива;
- повне і точне найменування документів, за якими проводяться виплати за акредитивом, термін їх подання;
- вид акредитива;
- для відвантаження яких товарів відкривається акредитив;
- строк відвантаження;
- сума акредитива;
- спосіб реалізації акредитива.

Порядок розрахунків.

Якщо платник виставив покритий акредитив у банку постачальника, то за заявою покупця на виставлення акредитива і його платіжного доручення гроші перераховуються до банку постачальника на рахунок «Акредитиви». В банку платника цей акредитив обліковується на позабалансовому рахунку «Акредитиви до оплати».

При виставленні покритого акредитива в банку платника сума акредитива депонується в банку платника на рахунку «Акредитиви», а прийняті до оплати акредитиви в банку постачальника обліковуються на позабалансовому рахунку «Акредитиви до оплати».

Для отримання коштів за акредитивом в тому випадку, коли акредитив покритий і виставлений в банку постачальника, постачальник, відвантаживши товари, подає реєстр рахунків, відвантажувальні та інші, передбачені умовами акредитива, документи в обслуговуючий банк.

Реєстр рахунків подається постачальником банку в чотирьох примірниках. Перший використовується як меморіальний ордер, другий повертається постачальнику як розписка в прийнятті реєстру рахунків, третій та четвертий з доданими товарно-транспортними документами і відміткою банку відсилаються банку покупця для вручення платнику (четвертий примірник) і для відображення операцій на рахунку «Акредитиви до оплати» (третій примірник).

Якщо гроші в сумі виставленого акредитива задепоновані в банку покупця на рахунку «Акредитиви», то розрахунки проводяться таким чином.

У міру відвантаження товарів постачальник подає своєму банку реєстри рахунків (у трьох примірниках) та інші документи, передбачені умовами акредитива. Третій примірник реєстру банк постачальника повертає постачальнику, а перший та другий — разом з документами направляються спецзв'язком банку покупця. На основі першого примірника банк списує гроші з рахунка «Акредитиви» і перераховує їх постачальнику. Другий примірник реєстру з іншими документами передається платнику. Банк постачальника після отримання грошей від банку покупця списує кошти з рахунка «Акредитиви до сплати».

Непокритий акредитив. При виставленні такого акредитива депонування коштів не проводиться, але гарантія платежу при цьому акредитиві є і досягається за рахунок банківської гарантії.

При отриманні заяви на виставлення такого акредитива банк покупця суму непокритого акредитива оприбутковує на позабалансовому рахунку «Гарантії і поручництва, видані банком». Якщо такий акредитив виставлений в банку постачальника, то банк покупця дає дозвіл банку постачальника, де відкритий кореспондентський рахунок банку покупця, освоєючи акредитив, відповідні суми списувати зі свого кореспондентського рахунка.

Зарахування грошей постачальнику при непокритому (гарантованому) акредитиві здійснюється банком постачальника після перевірки отриманого реєстру та інших документів, що підтверджують відвантаження товару, та після списання коштів з кореспондентського рахунка банку покупця. При цьому два примірники реєстру і доданих до нього документів за виконаним акредитивом банк постачальника направляє спецзв'язком банку покупця, де перший примірник слугує

підставою для списання грошей з покупця, а другий, разом з оплаченими з акредитива документами, передається покупцеві.

Після перевірки дотримання умов акредитива банк покупця повертає банку постачальника витрати, пов'язані з виконанням акредитива. Ці витрати відшкодовуються на умовах, передбачених міжбанківським договором.

Якщо банк покупця не може списати кошти з рахунка покупця, за умови, що виконання акредитива здійснювалось за рахунок кредиту, банк до вирішення питання згідно з договором відносить заборгованість на рахунок «Суми, не стягнені за банківськими гарантіями, наданими підприємствам і організаціям». Одночасно на суму виплачених постачальнику коштів проводиться списання з рахунка «Гарантії і поручництва, видані банком». При виставленні непокритого акредитива в банку покупця списання коштів на суму відвантажених товарів проводиться з рахунка покупця, а у разі відсутності на ньому грошей операції здійснюються в порядку, викладеному для непокритого акредитива, виставленого в банку постачальника.

Платежі з акредитива проводяться в межах строку його дії повною сумою акредитива або частинами. Видача з акредитива готівки не допускається.

Акредитив може закриватися достроково за згодою постачальника і покупця, якщо акредитив безвідкличний, або однією стороною, якщо він відкличний.

д) Розрахунки в порядку планових платежів

У випадку рівномірних і постійних поставок товарів і наданих послуг покупці можуть розраховуватися з постачальниками в порядку планових платежів, при яких розрахунки здійснюються періодично за домовленістю сторін.

Планові платежі можуть виконуватися щоденно або періодично, в терміни, що погоджені між постачальником і покупцем. Термін укрупненого планового платежу призначається, як правило, на середній робочий день розрахункового періоду.

Суми кожного планового платежу встановлюються сторонами на наступний місяць (квартал), виходячи з періодичності платежів і обсягу поставок чи надання послуг.

При щоденних планових платежах їх розміри визначаються діленням суми поставок за місяць на кількість робочих днів банку в цьому періоді. При безперервному циклі виробництва і реалізації продукції сума планового платежу може розраховуватися, виходячи з числа календарних днів у місяці.

На кожний плановий платіж банку подається окремий документ. Періодично, але не рідше одного разу на місяць покупець і постачальник уточнюють свої розрахунки на основі фактичного відпуску товару чи надання послуг і проводять перерахунки в порядку, обумовленому в угоді.

При цьому різниця, яка виникла, може перераховуватися окремим дорученням або враховуватися при черговому плановому платежі. Уточнення розрахунків доцільно прилучати до останнього платежу місяця з тим, щоб на звітну дату взаємна заборгованість сторін була мінімальною.

е) Розрахунки, основані на заліку взаємних вимог

При цій формі розрахунків кожне підприємство є одночасно і покупцем, і постачальником різних видів товарів чи послуг.

За даних умов доцільно використовувати такий спосіб розрахунків, як залік взаємних боргів, після чого кожне підприємство отримує або сплачує тільки різницю (сальдо). Переваги подібних розрахунків полягають в тому, що вони скорочують потребу в грошових коштах на суму зарахованих боргів.

Розрахунки за сальдо між двома госпорганами проводяться на основі угоди.

Ці документи не підлягають негайній оплаті. Після закінчення строку, обумовленого договором, складається акт звірення розрахунків і в порядку, передбаченому договором, проводяться розрахунки шляхом виписки платіжних доручень, вимог-доручень, векселів.

є) Розрахунки векселями

Розрахункова діяльність комерційного банку полягає також у виконанні доручень клієнтів з оплати векселів. При цьому банки здійснюють дві операції:

- 1) інкасування векселів (послуга, що надається векселевласнику);
- 2) доміцилювання векселів (послуга, що надається векседавцю).

Інкасування векселя — це виконання банком доручення векселевласника на стягнення платежу з боржника. За цю послугу банк стягує плату. Приймавши на інкасо вексель, комерційний банк повинен своєчасно переслати його до комерційного банку за місцем платежу і повідомити платника про інкасування векселя. Сплативши вексель, комерційний банк платника письмово повідомляє про це банк векселевласника, а сам вексель вручає платнику.

Якщо вексель не оплачений у день настання строку платежу, комерційний банк повинен на наступний день передати його нотаріусу для протесту. Комерційний банк несе відповідальність за наслідки неперед'явлення векселя до протесту.

Неоплачений вексель разом з актом протесту повертається банком векселевласнику на його вимогу.

Усі витрати з пересилання, протесту, зберігання векселів, що понад комісійні винагороди, відшкодовуються банку векселевласником.

Доміцилювання векселя полягає в дорученні векседавця комерційному банку сплатити за векселем в установлений строк за рахунок завчасно внесеної в банк суми або стабільного залишку грошей, що повинні бути на рахунку. Свою згоду бути доміциліантом – вказаною у векселі третьою особою (окрім кредитора і боржника), яка має оплатити

вексель, банк висловлює на лицьовому боці векселя відповідним написом.

3.3 Контроль за дотриманням розрахункової дисципліни

Договірні відносини між платником та одержувачем коштів регулюються Законом України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 16.01.97 та постановою Верховної Ради України від 25.06.93 «Про норматив обігу платіжних документів в Україні».

Відповідно до цих документів за несвоєчасне виконання та порушення правил виконання грошових зобов'язань застосовуються такі санкції:

1) за затримку платежу стягується пеня в розмірі, передбаченому договором;

2) у випадку затримки зарахування коштів на рахунок клієнта банк сплачує на користь одержувача коштів пеню в розмірі, передбаченому договором на розрахунково-касове обслуговування клієнтів. Розмір передбаченої пені визначається від суми простроченого платежу і не може перевищувати подвійної облікової ставки НБУ, що діяла в період, за який нараховується пеня;

3) у випадку перевищення банком, що обслуговує відправника коштів, нормативного строку проходження платежів з нього (банку) в безакцептному порядку стягується пеня Державною податковою адміністрацією і відправниками грошей з розрахунку 120% облікової ставки НБУ від суми недоплати, розрахованої за кожний день затримки платежу.

4) за необґрунтованість безакцептного і безспірного списання коштів, недостовірність даних, зазначених у розрахункових документах, згідно з цивільним законодавством повинна застосовуватися санкція у вигляді відшкодування заподіяних збитків від безакцептного, безспірного списання.

Крім того, в договорах між госпорганами може передбачатися відповідальність у вигляді штрафів на випадок необґрунтованого списання коштів на користь суб'єктів господарської діяльності.

3.4 Організація готівкових грошових розрахунків

Касові операції банку полягають в тому, що вони здійснюють прийом від клієнтів готівки, її видачу з кас банків, а також організацію обігу готівки між клієнтом і банком.

Комерційні банки виконують касові операції, дотримуючись таких принципів:

1) усі суб'єкти господарської діяльності зобов'язані зберігати свої кошти на рахунках у банку;

2) суб'єкти господарської діяльності, які мають готівкові кошти, зберігають їх у касі в межах ліміту, встановленого комерційним банком.

Сума готівки, що перевищує ліміт, повинна бути здана в банк і зарахована на поточний рахунок протягом трьох днів, враховуючи день отримання;

3) витрачання готівки суб'єктами господарювання здійснюється за цільовим призначенням.

Порядок ведення касових операцій у національній валюті в Україні поширюється на підприємства незалежно від форм власності і виду діяльності та їх відокремлені підрозділи, а також на фізичних осіб — суб'єктів підприємницької діяльності. Це Положення стосується як резидентів, так і нерезидентів за деяким винятком. Підприємства та індивідуальні підприємці, що мають поточні рахунки в банку, зобов'язані зберігати свої кошти в установах банку. Готівка може бути одержана ними з власних рахунків у межах наявних на них коштів та на цілі, визначені у грошовому чеку.

Кошти на виплати, пов'язані з оплатою праці та виплатою дивідендів (доходу), всі підприємства та індивідуальні підприємці мають одержувати виключно з кас банків. При цьому ними повинна забезпечуватись систематична і повна сплата податків та обов'язкових платежів до державних цільових фондів. Підприємства, що мають готівкову виручку, зобов'язані здавати її до банку для зарахування на їх рахунки.

Здавання виручки може здійснюватися шляхом:

а) безпосередньої передачі коштів самим клієнтом до кас установ банку, які можуть бути денними і вечірніми;

б) інкасації виручки інкасаторським апаратом НБУ або комерційних банків;

в) здачі готівки на підприємство зв'язку і подальшим переказом її на поточні рахунки підприємств.

Як було сказано вище, підприємствам дозволяється тримати готівку у своїй касі в межах встановлених лімітів залишку готівки. Такі ліміти встановлюються банком усім підприємствам, які мають рахунки в банку і здійснюють операції з готівкою щорічно протягом першого кварталу. Ліміт регламентує залишки готівки в касі на кінець робочого дня.

Коллективні сільськогосподарські підприємства, колгоспи, селянські спілки самостійно визначають розміри готівки, що може постійно знаходитися в їх касах, з відповідним повідомленням банку, що їх обслуговує.

Готівка, видана під звіт на відрядження, але не витрачена, має бути повернена до каси підприємства не пізніше трьох робочих днів після закінчення відрядження, а готівка, видана на будь-які інші цілі, — десяти робочих днів з дня видачі її під звіт і здана до каси банку не пізніше наступного робочого дня.

У разі неповернення у зазначений строк готівка, починаючи з наступного дня, включається до суми фактичного залишку готівки в касі на кінець дня, і одержана сума порівнюється із встановленим лімітом залишку готівки в касі.

Приймання готівки касами підприємств проводиться за прибутковими касовими ордерами, видача — за видатковими касовими ордерами або належно оформленими платіжними (розрахунково-платіжними) відомостями.

Прибуткові касові ордери або видаткові документи реєструються бухгалтерією в журналі реєстрації прибуткових і видаткових касових документів. Усі надходження і видачі готівки в національній валюті підприємства обліковують у касовій книзі, у відділеннях зв'язку — у касовому щоденнику. Підприємства торгівлі, громадського харчування та сфери послуг здійснення розрахунків з населенням проводять із застосуванням електронних контрольних касових апаратів або товарно-касових книг.

Кожне підприємство, що має касу, веде одну касову книгу, аркуші якої мають бути пронумеровані, прошнуровані й опечатані сургучною або мастиковою печаткою.

Записи в касову книгу виконуються касиром відразу після одержання або видачі грошей за кожним прибутковим касовим ордером чи видатковим документом. В кінці кожного робочого дня касир підбиває підсумки операцій за день, виводить залишок грошей у касі на наступне число і передає до бухгалтерії другий відривний аркуш (копію записів у касовій книзі за день) з прибутковими і видатковими документами під розписку в касовій книзі. Контроль за правильним веденням касової книги покладається на головного бухгалтера підприємства.

Підприємства торгівлі та сфери обслуговування населення при здійсненні касових операцій з готівкою для нормальної роботи (видачі здачі громадянам) повинні забезпечувати постійну наявність у своїх касах розмінної монети різних номіналів (у розмірі не менше 10% від суми встановленого ліміту залишку готівки в касі).

За порушення діючої практики обігу готівки застосовуються санкції, визначені Указом Президента України «Про застосування штрафних санкцій за порушення норм з регулювання обігу готівки»:

- для підприємств — за перевищення встановлених лімітів залишку готівки в касах стягується штраф у двократному розмірі сум, що перевищують ліміт каси;
- за неопробування або неповне опробування — у п'ятикратному розмірі неопробуваної суми;
- для комерційних банків — за невстановлення лімітів залишків кас у п'ятидесятискратному розмірі неоподаткованого мінімуму доходів громадян за кожний випадок.

Комерційні банки займаються прогнозуванням касових оборотів готівки, яка проходить через каси банку. З цією метою всі підприємства подають до комерційного банку, як правило, за 60 днів до початку планового кварталу заявку-розрахунок. У цій заявці показуються касові обороти підприємства за надходженнями і видатками готівки з кас

підприємств на плановий квартал, а також фактичні дані за відповідний квартал минулого року.

Відомості подаються в розрізі встановлених НБУ джерел надходжень готівки, а також напрямів її витрачання.

Щоб задовольнити потреби клієнтів у готівкових грошах, у касі банку повинна підтримуватися оптимальна сума готівки. Коли сума готівки завищена, банк несе додаткові витрати, тому що ці кошти не працюють і не приносять прибутку. Якщо ж сума готівки менша за потрібну, то це позначається на ліквідності банку.

Основні джерела надходження готівки в касу банку – це торгова виручка.

Основне джерело відтоку готівки з каси банку – це видача грошей на заробітну плату.

Надходження і відтік готівки відбуваються нерівномірно, що змушує банки прогнозувати ці процеси.

Якщо очікується перевищення відтоку готівки над її надходженням, то комерційний банк може отримати готівку від НБУ. Для цього він подає заявку в НБУ. Сума готівки, отримана комерційним банком, списується з його кореспондентського рахунка. НБУ стягує плату за касове обслуговування комерційних банків.

Якщо в комерційному банку є надлишок готівки, то він з дозволу НБУ може реалізувати її іншому банку. Операція з продажу готівки проходить за кореспондентськими рахунками обох банків у НБУ. В інших випадках надлишок готівки зараховується на кореспондентський рахунок комерційного банку в НБУ.

Касові операції банків трудомісткі і витратні, тому за надання послуг, пов'язаних з касовим обслуговуванням, банки, як правило, стягують плату зі своїх клієнтів згідно з договором на розрахунково-касове обслуговування клієнтів.

3.5 Література

1. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
2. Барановський О. Банківська система України: сьогодні і завтра // Дзеркало тижня. – 2003. – № 14 (439).
3. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник. –К.: Алерта, 2004. – 478 с.
4. Дубілет О. Перспективи розвитку карткових продуктів // Вісник НБУ. – 2003. -№9. – С.11-13.
5. Єр'оміна Н. В. Банківські інформаційні системи. – К.: КНЕУ, 2000. – 220 с.
6. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5 – Ст. 30).

7. Закон України „Про електронний цифровий підпис” // Відомості Верховної Ради. – 2003. – № 36. – Ст. 276.
8. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
9. Конституція України // Відомості Верховної Ради. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
10. Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. –К.: КНЕУ, 2003. – 347 с.
11. Постанова Національного Банку України „Про затвердження Інструкції про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті” №22 від 21.01.2004р.
12. Постанова Правління НБУ „Про затвердження Положення про порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній грошовій одиниці України в особливий період” № 577 від 23.12.2003 р.
13. Постанова правління НБУ „Про організацію розрахунків за банківськими платіжними картками” №135 від 23.03.99 р.
14. Экономика и банковская система Украины: 2003 год - итоги, 2004 год – перспективы. – К.: Укрсоцбанк, 2004. – 35 с.

Тема 4 КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКУ

4.1 Класифікація банківських кредитів

Кредити комерційних банків можна класифікувати за різними ознаками та критеріями. Найбільш зручною є така класифікація банківських кредитів:

- 1) за основними категоріями позичальників;
- 2) за цільовим спрямуванням;
- 3) за строками користування;
- 4) залежно від забезпечення;
- 5) за методами надання;
- 6) залежно від кількості кредиторів;
- 7) залежно від порядку погашення;
- 8) за характером і способом сплати відсотків;
- 9) за ступенем ризику.

Виходячи з основних категорій позичальників розрізняють кредити, що надаються:

- галузям народного господарства;
- населенню;
- державним органам влади.

У залежності від цільового спрямування кредити поділяються на:

- виробничі (поповнення обігових коштів та основних засобів);
- споживчі (споживчі цілі населення).

За строками користування кредити є:

- строкові, тобто надані на визначений у договорі строк, які, в свою чергу, можуть бути:
 - a) короткостроковими (до 1 року);
 - b) середньостроковими (1—3 роки);
 - c) довгостроковими (понад 3 роки).
- до запитання (онкольні) — видаються на невизначений строк. Позичальник повинен погасити такий кредит за першою вимогою банку. Якщо банк не вимагає погашення, то кредит повертається на розсуд позичальника;
- прострочені – строк погашення яких, встановлений кредитним договором, минув;
- відстрочені (продовжені) — щодо яких за клопотанням позичальника банком прийняте рішення про перенесення строків погашення кредиту на більш пізню дату.

У залежності від забезпечення кредити поділяють на:

- забезпечені (ломбардні) — надаються під забезпечення;
- незабезпечені (бланкові) — надаються без забезпечення.

Незабезпечені (бланкові) кредити, що називаються у банківській практиці довірчими, надаються лише під зобов'язання позичальника

погасити позичку. Вони пов'язані з великим ризиком для банку, тому потребують ретельнішого вивчення кредитоспроможності позичальника і надаються під більш високий процент.

У країнах з розвинутою ринковою економікою найпоширенішими є такі форми забезпечення кредитів:

- гарантія, або порука третьої сторони;
- перевідступлення контрактів, дебіторської заборгованості;
- застава товарних запасів;
- застава дорожніх документів, нерухомого майна, цінних паперів, дорогоцінних металів, страхування.

Гарантія, або порука — це зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності; оформляється як самостійний обов'язок гаранта чи поручителя.

Перевідступлення контрактів практикується при кредитуванні будівельних компаній, що здійснюють регулярні поставки товарів або послуг за контрактом. Боржник перевідступає контракт банку, що його кредитує, внаслідок чого надходження коштів від замовника зараховується в погашення кредиту.

Перевідступлення дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунку, що вимагає оплати за поставлені позичальником товари.

Забезпечення товарними запасами означає, що предметом застави можуть бути:

- сировина;
- комплектуючі вироби;
- готова продукція тощо.

Забезпечення дорожніми документами використовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. Заставою тут виступають документи, що підтверджують відвантаження товарів. Такі документи називаються коносамент і накладні.

Іпотекою визнається застава землі, нерухомого майна, при якій предмет застави залишається у заставника чи третьої особи. Предметом іпотеки може бути майно, пов'язане із землею, — будівлі, споруди, квартири, земельні ділянки громадян, багаторічні насадження тощо.

Заставою під кредит можуть бути такі види рухомого майна: обладнання, машини, механізми, інвентар, транспортні засоби, товари довгострокового вжитку.

Застава векселя чи інших цінних паперів здійснюється шляхом індосаменту і вручення заставодержателю інкасованих цінних паперів. Умовою використання цінних паперів як форми застави має бути їх висока ліквідність.

За методами надання кредити поділяються на:

- ті, що надаються у разовому порядку, коли рішення про надання приймається окремо з кожного кредиту;

- ті, що надаються відповідно до відкритої кредитної лінії, тобто кредити надаються у межах завчасно визначеного ліміту кредитування без погодження кожний раз із банком умов кредитного договору;
- гарантовані – за які банк бере на себе зобов'язання у разі потреби надати кредит клієнту визначеного розміру протягом відповідного періоду.

Гарантовані кредити, в свою чергу, можуть бути двох видів:

- 1) з обумовленою датою видачі кредиту;
- 2) з наданням кредиту в міру виникнення потреби в ньому.

У залежності від кількості кредиторів розрізняють кредити:

- надані одним банком;
- консорціальні, тобто такі, що надаються консорціумом банків, в якому один з банків бере на себе роль менеджера, збирає з банків-учасників потрібну кредитодержувачу суму ресурсів, укладає з ним договір і надає кредит (банк-менеджер займається також розподілом відсотків);
- паралельні, що передбачають в їх наданні участь кількох банків (у цьому випадку кредити одному позичальникові надають різні банки, але на одних, завчасно погоджених, умовах).

Зважаючи на порядок погашення, кредити поділяються на ті, що погашаються:

- поступово (в розстрочку);
- водночас із закінченням строку кредитного договору;
- у відповідності з особливими умовами, визначеними кредитними договорами.

За характером та способом сплати відсотків виокремлюють такі кредити:

- з фіксованою відсотковою ставкою;
- зі змінною відсотковою ставкою;
- зі сплатою відсотків у міру використання наданих коштів (звичайний кредит);
- зі сплатою відсотків одночасно з отриманням кредиту (дисконтний кредит).

Кредити з фіксованою відсотковою ставкою характерні для стабільної економіки. З метою зменшення ризику недоотримання прибутку або запобігання збитків в умовах інфляції при видачі кредитів на значні строки банки використовують змінну відсоткову ставку. В цьому випадку у відповідності з кредитним договором відсоткові ставки періодично переглядаються і звичайно прив'язуються до рівня облікової ставки центрального банку та фактичного темпу інфляції.

За ступенем ризику кредити поділяються на стандартні і нестандартні. Останні, в свою чергу, діляться на кредити під контролем,

субстандартні, сумнівні, безнадійні.

4.2 Умови кредитної угоди

Банківське кредитування здійснюється на основі таких принципів кредитування:

1) *принцип строковості*. Він означає, що позичка повинна бути повернена позичальником банку в чітко обумовлений кредитною угодою строк. Економічною основою строковості кредиту, що надається позичальнику на цілі основної виробничої діяльності, є тривалість кругообігу обігового капіталу. Граничний термін кредитування позичальника на такі цілі не повинен перевищувати 12 місяців, тобто формування обігового капіталу підприємства здійснюється за допомогою короткострокових кредитів.

Кредити на нове будівництво, технічне переозброєння і розширення діючих підприємств та їх реконструкцію, тобто на створення і відновлення основного капіталу, надаються на терміни, обумовлені нормативними строками будівництва, освоєння та окупності об'єкта. Ці строки, як правило, перевищують 12 місяців. Інакше кажучи, формування основного капіталу підприємств здійснюється за допомогою середньострокового та довгострокового кредитування.

Від дотримання принципу строковості залежить можливість банку надавати нові кредити, оскільки одним з джерел кредитування є повернені позички. Порушення цього принципу означає перетворення строкової заборгованості за позичками в прострочену;

2) *принцип цільового характеру кредитування*. Він передбачає використання позичальником кредиту суворо на цілі, визначені кредитною угодою; вкладення позичених коштів у конкретні господарські процеси. Його дотримання допомагає банку приймати найбільш об'єктивні рішення щодо можливості та доцільності надання кредитів, слугує певною гарантією забезпечення їх повернення.

Надання кредиту пов'язане з оцінкою кредитного ризику проекту, який кредитується. Параметри позички визначаються з урахуванням кредитного ризику, тому нецільове використання коштів може зашкодити інтересам кредитора і збільшує його кредитний ризик;

3) *принцип забезпеченості кредитів*. Це принцип має на меті захистити інтереси банку і не допустити збитків від неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника. Гарантією того, що кредит буде повернуто, є майно позичальника.

Комерційні банки можуть видавати і бланкові кредити – кредити, які не забезпечені реальними цінностями (нерухомістю, товарами чи цінними паперами). Однак їх кількість досить обмежена, оскільки вони пов'язані з великим ризиком для банку. Бланкові кредити надаються здебільшого довіреним, надійним клієнтам, які мають давні ділові зв'язки з банком та високу платоспроможність;

4) *принцип повернення кредиту*. Означає, що кредит обов'язково має бути повернений;

5) *принцип платності*. Свідчить, що повинна бути повернена не лише основна сума боргу, але й сплачені відсотки, які виступають платою за користування кредитом.

За рахунок доходів у вигляді відсоткової плати банки покривають свої витрати та отримують прибуток.

Кредитні правовідносини між кредитором і позичальником регламентуються на підставі кредитних договорів.

Кредитний договір — це юридичний документ, що визначає взаємні обов'язки і відповідальність між банком і клієнтом з нагоди одержання останнім кредиту. Кредитний договір укладається тільки в письмовому вигляді і не може змінюватися в односторонньому порядку. Зміст і перелік умов кредитного договору визначаються за угодою сторін і включають розмір кредиту, умови надання і погашення позичок, розмір відсотка за кредит та інші умови, які не суперечать чинному законодавству.

На практиці банки розробляють типові форми кредитних угод, основними положеннями яких є:

1) опис суб'єктів угоди — визначається, хто позичальник, хто кредитор; якщо кредиторів кілька — хто провідний кредитор. Важливо визначити юридичні права сторін, що підписують договір;

2) опис умов кредитування — вказуються сума і строк кредиту, порядок його видачі та погашення. Погашення кредиту передбачається на конкретну дату або в розстрочку, тобто оплати покупки частинами впродовж певного часу;

3) зобов'язання позичальника повернути суму кредиту та сплатити відсотки за користування кредитом;

4) опис забезпечення кредиту з посиланням на угоди, що є частинами кредитного договору (договір застави, гарантії, поручництва, страхова угода);

5) обмежувальні умови:

- захисні;
- негативні.

Захисні статті — це список дій чи умов, яких повинен дотримуватись позичальник протягом дії кредитного договору (зобов'язання періодично подавати банку звітну документацію, надавати працівникам банку інформацію про свою господарську діяльність).

Негативні статті — це перелік умов, що їх не повинен допустити позичальник (заборона отримання додаткових кредитів, передачі в заставу третім особам активів, надання гарантії, невиплати дивідендів, заробітної плати вище встановленого рівня, злиття з іншими компаніями);

6) права суб'єктів угоди. Банк залишає за собою право вимагати дострокового погашення кредиту у випадку порушень умов кредитної угоди. Позичальник може домагатися перенесення строків погашення

позички, підвищення суми позички, права достроково погашати кредит;

7) санкції за порушення умов угоди. Порушення з боку позичальника умов кредитної угоди карається шляхом стягнення пені, яка нараховується на суму боргу або на суму кредиту, або на суму порушення.

Банк може заперечити проти надання наступної суми кредиту, вимагати дострокового погашення кредиту, відмовитись від подальшого співробітництва з клієнтом, ініціювати процедуру банкрутства підприємства.

Порушення умов кредитної угоди з боку банку так само тягне за собою фінансові санкції. В угоді можна зазначити, хто буде відшкодовувати витрати на вирішення спорів;

8) строк набуття угодою чинності;

9) можливості зміни умов угоди;

10) юридичні адреси суб'єктів угоди, підписи уповноважених осіб, скріплені печатками.

Договір укладається на 1 рік, на більш тривалий строк, якщо клієнт користується кредитами постійно або об'єктом кредитування є основні засоби, або на коротший строк при тимчасовій потребі в коштах або при наданні окремого кредиту.

4.3 Способи захисту від кредитного ризику

Кредитний ризик — це ризик несплати позичальником основного боргу і відсотків за ним, належних кредиторю. Інакше кажучи, під кредитним ризиком прийнято розуміти ймовірність, а точніше загрозу втрати банком частини своїх ресурсів, недоотримання прибутків або збільшення витрат у результаті здійснення певних фінансових операцій.

Для кожної кредитної операції характерні свої специфічні причини та фактори, що визначають ступінь ризику. Так, кредитний ризик може виникати через погіршення фінансового стану позичальника, відсутність необхідних організаційних здібностей у його керівництва, недостатню підготовку працівника, який приймає рішення про кредитування, та інші обставини.

Найбільш загальні способи страхування ризиків у банківській практиці зводяться до їх диверсифікації (тобто розподілу, регулювання структури і розмірів), а також до постійного контролю з боку банку за виконанням необхідних співвідношень, нормативів (наприклад, нормативу максимального розміру ризику на одного позичальника, нормативу великих кредитних ризиків, що встановлюються центральним банком) та здійснення, у разі необхідності, коригувальних дій.

Суттєву роль при цьому відіграє наявність у банку відповідної інформаційної бази і сучасних технологій, кваліфікованого персоналу, а також проведення постійних робіт з прогнозування економічної кон'юнктури. Однак здійснення подібних робіт потребує значних витрат і доступне лише досить великим банкам.

Управління кредитним ризиком (його мінімізація) здійснюється за допомогою:

- лімітування кредитів;
- диверсифікації портфеля позичок банку;
- контролю за використанням кредиту та оперативності при стягненні боргу;
- страхування кредитних операцій;
- достатнього та якісного забезпечення наданих кредитів;
- аналізу кредитоспроможності, тобто можливості позичальника погасити кредит.

I спосіб — встановлення позичальникам лімітів кредитування. Як правило, банки встановлюють ліміт, який регламентує розмір обороту видачі кредиту за певний період (ліміт видачі). У деяких випадках встановлюється ліміт заборгованості, який регламентує заборгованість за кредитом на певну дату.

Надання кредитів за допомогою ліміту видачі здійснюється, зазвичай, шляхом відкриття кредитної лінії (характеризує оборот видачі кредиту). Вона відкривається клієнтам зі сталою репутацією, у яких стабільний фінансовий стан. Існують різні види кредитних ліній. Вони можуть бути поновлювані, коли кредит надається і погашається в межах встановленого ліміту, і непоновлювані, коли після надання і погашення кредиту відносини між банком і клієнтом припиняються.

У ряді випадків питання про видачу кредитів вирішується банком кожний раз індивідуально.

II спосіб — диверсифікація кредитних вкладів. Це означає розподіл кредитів між різними суб'єктами правовідносин, клієнтами різних форм власності і галузей економіки, між різними регіонами країни тощо. В деяких випадках дотримання банком диверсифікації здійснюється за допомогою нормативів або вимог, які встановлюються НБУ.

Чим більшої кількості позичальників надається кредит, тим меншим буде ризик неповернення кредитів за інших рівних умов, оскільки вірогідність банкрутства багатьох позичальників значно менша, ніж кількох.

III спосіб — оперативність при стягненні боргу — передбачає необхідність підтримувати з позичальником тісні контакти протягом усього строку користування кредитом. Банк повинен слідкувати за станом справ у клієнта і у разі необхідності застосовувати упереджувальні дії щодо захисту своїх інтересів.

IV спосіб — страхування кредитних операцій. Він означає, що банки повинні створювати страхові фонди як на макро-, так і мікрорівнях, а також страхувати окремі кредитні угоди в спеціалізованих страхових компаніях.

V спосіб — забезпеченість кредиту. У практиці роботи українських

комерційних банків найпоширенішими формами забезпечення зобов'язань позичальника перед банком є застава майна, гарантія (поручництво) третьої особи, стягнення пені і штрафів, перевідступлення на користь банку вимог і рахунків позичальника третій особі, страхування відповідальності позичальника перед банком за непогашення кредитів і ризику непогашення кредитів. Правові основи цих форм застави визначені Цивільним кодексом України.

У банківській практиці західних країн з розвинутою ринковою економікою найбільш популярними є такі носії забезпечення кредитів: гарантія або поручництво третьої сторони, перевідступлення контрактів і дебіторської заборгованості, товарні запаси, державні документи, рухоме і нерухоме майно, цінні папери, дорогоцінні метали.

Також зустрічаються й інші способи забезпечення кредитів. Зокрема при видачі позичок індивідуальним позичальникам за заставу приймаються поліси страхування життя, свідоцтва про ощадні внески, вимоги на виплату заробітної плати; при кредитуванні підприємств добувних галузей — корисні копалини або контракти на постачання сировинних ресурсів; при кредитуванні фермерських господарств — урожай (зібраний або на корені за умови його страхування).

Застава майна клієнта є однією з найпоширеніших форм забезпечення повернення банківського кредиту. Оформляється вона договором про заставу, що його підписують обидві сторони. Цей договір підтверджує право кредитора при невиконанні платіжного зобов'язання позичальником отримати переважне задоволення претензій з вартості заставного майна.

Предметом застави можуть виступати речі, інше майно та майнові права. У той же час це майно для віднесення його до об'єкта застави повинно відповідати двом критеріям: відповідність і достатність. Вказані критерії знаходять різноманітне вираження по відношенню до різних видів майна.

Залежно від матеріально-речового змісту предмети застави поділяються на такі групи:

Застава майна клієнта:

- товарно-матеріальних цінностей (сировина, матеріали, напівфабрикати, товари і готова продукція, валютні цінності (готівкова валюта), золоті вироби, прикраси, предмети мистецтва, антикваріат тощо);
- цінних паперів, включаючи векселі;
- депозитів, що знаходяться в тому ж банку;
- іпотека (застава нерухомості).

Застава майнових прав:

- орендатора;
- автора на винагороду;
- замовника за договором підряду;

– комісiонера за договором комісії.

У той же час, щоб те чи iнше майно могло стати предметом застави, необхідна його відповідність критеріям прийнятності та достатності.

Загальні вимоги до якісної сторони предметів застави, незалежно від їх матеріально-речового змісту, зводяться до:

1) предмети застави (речі та майнові права) повинні належати позичальнику (заставнику) або знаходитись у його повному господарчому віданні;

2) предмети застави повинні мати грошову оцінку;

3) предмети застави повинні бути ліквідними, тобто їх можна реалізувати.

Загальними вимогами до кількісної визначеності предметів застави є перевищення вартості заставного майна суми основних зобов'язань, які має заставник стосовно заставаутримувача, тобто вартість заставного майна повинна бути більшою за суми позички і відсотків.

Специфічні вимоги до якісної та кількісної характеристик предметів застави залежать від виду застави та ступеня ризику, що супроводжує відповідні заставні операції.

Прийнятність товарно-матеріальних цінностей для застави визначається двома факторами:

– якість цінностей;

– можливість кредитора здійснювати контроль за їх збереженням.

Критеріями якості товарно-матеріальних цінностей є: швидкість реалізації, відносна стабільність цін, можливість страхування, довготривалість зберігання. Тому продукти, що швидко псуються, як правило, не надаються у заставу.

Важливо не лише визначити критерій якості, вибрати у відповідності з ним цінності, але й забезпечити їх зберігання. Лише в цьому випадку застава цінностей може бути гарантією повернення кредиту.

Найбільш поширеними видами застави є застава товарів в обігу і застава товарів у переробці. У цьому випадку заставник не лише безпосередньо володіє заставними цінностями, але й може їх витратити.

Застава товарів в обігу. Застосовується в практиці вітчизняних та зарубіжних банків при кредитуванні торговельних організацій. Ці організації повинні мати постійний запас цінностей для виставлення їх на продаж. У даному випадку предмет застави знаходиться не лише у володінні, але й у розпорядженні і користуванні позичальника. За такого виду застави організація може змінити одні заставні цінності на інші, але умовою використання товарів є обов'язкове їх поновлення в сумі використаних цінностей. Застава товарів в обігу дістала також назву застави зі змінним складом, оскільки між моментом продажу товарів і моментом поновлення товарного запасу можлива невідповідність, заставне зобов'язання не завжди гарантує повернення кредиту. Така гарантія поширюється лише на реально існуючі товарні запаси.

Застава товарів у переробці. Близька за змістом до застави товарів в обігу. Вона застосовується при кредитуванні промислових підприємств, наприклад тих, що переробляють сільськогосподарську сировину. Особливістю цього виду застави є право позичальника використовувати заставну сировину і матеріали, що включені до предмета застави, у виробництві і замінити їх на готову продукцію. Причому може допускатися переміщення призначених до переробки цінностей зі складу в цех фабрики чи заводу.

Забезпечення товарними запасами. При цій формі заставою виступають партії сировини, матеріалів, готової продукції. Перевага надається товарам, торгівля якими ведеться на біржі, тобто для яких легко визначити ринкову ціну. Умовою застосування товарних запасів як застави є їх застрахованість. Існує два способи оформлення даного забезпечення: під складські квитанції і під розписки, що підлягають зберіганню. За першого способу заставні товари вилучаються у позичальника і передаються на зберігання складській компанії. Складські квитанції слугують забезпеченням кредиту. Після погашення позички банк виписує ордер на видачу товарів позичальнику. За другого способу товари знаходяться на відповідальному зберіганні у позичальника, однак контроль за ними доручається представникам банку-кредитора або третім особам (наприклад, складській компанії). У цьому випадку забезпеченням слугують розписки, що підлягають зберіганню.

Найбільш прийнятним способом зберігання застави є другий, оскільки перший (під складські квитанції) пов'язаний зі значними витратами, що позначається на ціні позички. Другий спосіб дозволяє знизити витрати на зберігання застави, проте збільшує ризик банку. Видача позички під розписки, що підлягають зберіганню, вимагає високої надійності клієнта.

Ще однією формою забезпечення кредиту є *цінні папери*. В цьому випадку забезпеченням кредиту можуть бути представлені позичальником різного роду цінні папери: акції, облігації, короткострокові казначейські зобов'язання, векселі, депозитні сертифікати. Причому до застави приймаються як цінні папери на пред'явника, так й іменні.

У практиці роботи зарубіжних комерційних банків однакового поширення набули як короткострокові, так і довгострокові кредити під цінні папери. Надання довгострокових позичок під цінні папери визначається наявністю у банку ресурсів довгострокового характеру. Крім того, такі кредити пов'язані зі значним ризиком, оскільки за час користування ними ринкова ціна прийнятих у забезпечення цінних паперів може суттєво змінитися, а банк у випадку непогашення позички понесе збитки, пов'язані зі зниженням ринкового курсу цінних паперів. Тому кредитні договори на такі позички часто містять багато додаткових умов, що захищають права банку у випадку зміни ринкового курсу цінних паперів.

Враховуючи економічну ситуацію в Україні, відсутність розвинутого ринку цінних паперів, інфляційні процеси, вітчизняні комерційні банки не ризикують надавати довгострокові позички під цінні папери. До того ж вони не мають достатньо кредитних ресурсів довгострокового характеру. В зв'язку з цим у практиці роботи комерційних банків сьогодні знаходять застосування лише короткострокові позички під цінні папери.

Застава цінних паперів відбувається з передачею заставних цінних паперів на зберігання банку. Отримувачем кредиту може бути будь-яке платоспроможне підприємство, якому на правах власності належать цінні папери зовнішніх емітентів, тобто інших підприємств, банків, а також держави.

Перед видачею позички під цінні папери банк бере до уваги такі фактори:

- якість цінних паперів (тобто їх справжність та платоспроможність);
- можливість реалізації цінних паперів як об'єктів застави на вторинному ринку;
- платоспроможність банку, фірми, АТ та інших органів, які випустили цінні папери (чим вища їх репутація або чим стабільніший дохід, що виплачується за цінними паперами, тим стійкіший курс цінних паперів та вища їх реалізованість);
- наявність у цінних паперів ринкової вартості, тобто їх котирування на фондовій біржі.

При непогашенні позичальником заборгованості за позичкою у встановлений строк заставні у забезпечення кредиту цінні папери у встановленому порядку переходять у власність банку. Банк може ці папери залишити за собою або продати їх за реальним курсом і погасити позичку клієнта.

Ще однією формою забезпечення кредиту є *гарантія чи порука* — зобов'язання третьої особи погасити борг позичальника у випадку його неплатоспроможності.

Кредити під гарантію видаються позичальнику лише в тому випадку, якщо гарант є платоспроможною особою. Платоспроможність гаранта повинна бути підтверджена банком, що його обслуговує. Для цього підприємство-гарант перед тим, як видати гарантійний лист підприємству, що звернулося до нього з проханням виступити гарантом за позичкою, надає цей лист в свою установу банку. Банк-гарант після перевірки його платоспроможності робить відповідний напис на гарантійному листі і завіряє його підписами керівних осіб банку, а також печаткою.

Враховуючи, що видача гарантій має значний ступінь ризику і зобов'язує банк гаранта провести попередній аналіз його фінансового стану на перспективу, операція щодо підтвердження платоспроможності гаранта є платною, за неї стягується комісійна винагорода (певний процент від суми гарантійного листа). Банк, що видає кредит під гарантію, при

встановленні строку погашення кредиту повинен враховувати строк дії гарантій.

При настанні строку погашення позички і відсутності коштів на рахунку позичальника непогашена заборгованість переноситься на рахунок прострочених позичок. Одночасно банк позичальника повідомляє гаранта (поштою, телефоном, телефаксом або через кур'єра) про неповернення кредиту гарантоотримувачем, а гарант через три дні з моменту отримання цього повідомлення повинен погасити позичку своїм платіжним дорученням. Після погашення всієї суми кредиту, що забезпечений гарантією, дія останньої припиняється. У тому випадку, якщо гарант відмовляється від виконання свого зобов'язання або виявляється на момент висування до нього вимоги про погашення кредиту гарантоотримувача неплатоспроможним, банк позичальника повинен звернутися в арбітраж або третейський суд.

Банк як юридична особа теж може виступати гарантом за кредитом. Гарантія платежу є платною послугою, що надається банком на основі договору, який укладається з суб'єктом господарювання. У договорі передбачаються строк надання гарантії, сума, комісійна винагорода за гарантію платежу, порядок і строк його переказу, а також розмір відсоткової ставки за користування ресурсами банку у випадку погашення за гарантоотримувача кредиту, одержаного в іншому банку.

Найбільш прийнятним варіантом бланкового (незабезпеченого заставою) кредиту є гарантія Уряду України або гарантія акціонера банку (в межах суми належних йому акцій). Далі йде гарантія банку з числа перших 10—20 за ступенем надійності, що працюють протягом 4—5 років без особливих проблем. Нарешті може бути прийнята гарантія прибутково працюючого протягом кількох років підприємства, що має реальні активи і обороти. Арбітражні дії стосовно такого підприємства можуть бути успішними.

Перевідступлення контрактів як форма забезпечення практикується при кредитуванні будівельних організацій, що здійснюють регулярні поставки товарів за контрактом. Боржник перевідступає контракт банку, що його кредитує, внаслідок чого надходження від покупця з виплати за контрактні роботи зараховуються у погашення заборгованості за кредитом.

Перевідступлення дебіторської заборгованості полягає в передачі банку рахунків, що вимагають оплати за поставлені позичальником товари (виконані роботи чи надані послуги). Існує два різновиди перевідступлення:

- 1) без повідомлення дебіторів. У цьому випадку грошові надходження від дебіторів передаються банку позичальником;
- 2) з повідомленням дебіторів. Тоді дебітори направляють платежі безпосередньо банку.

Перевідступлення (цесія) на користь банку вимог і рахунків позичальника до третьої особи означає передачу права банку змінювати

напрям виручки на погашення кредиту при настанні терміну його повернення. Цесія проводиться на основі укладеної між банком і позичальником угоди, в якій вказуються сума вимог і рахунків, що підлягають перевідступленню, та інші умови. Якщо позичальник має розрахунковий рахунок у даному банку, то угоду про перевідступлення можна не укладати, а передбачити це в кредитному договорі.

Забезпечення дорожніми документами застосовується при кредитуванні експортно-імпортних операцій. У цьому випадку заставою під кредит виступають документи, що підтверджують відвантаження товарів (коносаменти і накладні). Коносаменти використовуються при оформленні відвантаження товарно-матеріальних цінностей морським і річковим транспортом, накладні — іншими видами транспорту. Даний спосіб забезпечення кредиту оформляється шляхом індосування названих документів їх власниками на користь банка-кредитора. Умовою видачі кредиту під забезпечення дорожніми документами є страхування вантажу.

Іпотекою називається застава землі, нерухомого майна, при якій земля або нерухоме майно залишається у заставника чи третьої особи.

Забезпечення нерухомим майном, як правило, використовується при видачі великих довгострокових кредитів, так званих іпотечних позичок. Заставою тут можуть виступати: для промислових і торгових фірм, фермерських господарств — земельні ділянки, виробничі і сільськогосподарські споруди, приміщення, комунікації; для індивідуальних позичальників — житлові будинки, квартири.

Забезпечення кредиту оформляється борговим зобов'язанням позичальника — іпотекою. З деяких видів іпотечних позичок (наприклад, за споживчий кредит на придбання житла) банк може продавати іпотеки позичальників індивідуальним інвесторам. Це здійснюється шляхом випуску (емісії) цінних паперів (як правило, облігацій), які забезпечуються іпотеками. Облігації надходять на ринок цінних паперів і продаються. Виручені кошти банк спрямовує в оборот. Платежі позичальників за іпотечними позичками (внески в погашення кредиту і процент) розподіляються банком між власниками облігацій. Прибуток банку складається з різниці між позичковим відсотком, який сплачує позичальник банку, і відсотком за облігації, який банк виплачує їх утримувачам.

Забезпечення дорогоцінними металами. Як застава за позичками приймаються монети, злитки, вироби із золота, срібла, платини, коштовне каміння та ін. Цей спосіб забезпечення кредиту в наш час використовується досить рідко.

VI спосіб — оцінювання кредитоспроможності позичальника. Цей спосіб є важливим засобом захисту від кредитного ризику. У процесі роботи, що передуює укладанню кредитної угоди, працівник банку повинен ретельно проаналізувати кредитоспроможність позичальника, тобто його здатність своєчасно погасити кредит, виявити фактори, які можуть

спричинити непогашення позички. Кредитоспроможність позичальника, на відміну від його платоспроможності, не фіксує неплатежі за минулий період чи на певну дату, а прогнозує здатність до погашення боргу на найближчу перспективу.

Межі вивчення кредитоспроможності залежать від:

- розміру позички;
- терміну позички;
- результатів минулої діяльності позичальника;
- забезпечення кредиту (яка форма забезпечення передбачається);
- взаємовідносин банку з клієнтом.

Жодних твердих правил щодо цього не існує, оскільки кожний клієнт, що подав кредитну заявку, може мати специфічні особливості, які вимагають більш детального вивчення.

Банк може використовувати різні джерела інформації про кредитоспроможність потенційного позичальника:

- використання карток на всіх вкладників і позичальників, якщо такі ведуться в банку;
- отримання інформації з зовнішніх джерел, використання великої кількості довідкових та аналітичних звітів; при цьому в діловому світі неухильно дотримуються правил передачі конфіденційної інформації (в США ці відносини регулюються Етичним кодексом про обмін банками інформацією щодо кредитоспроможності комерційних фірм). У вітчизняній практиці організації кредитування такого високоорганізованого та якісного джерела зовнішньої інформації про кредитоспроможність підприємств поки що немає. Однак, якщо банк зацікавлений в підтвердженні достовірності окремих моментів діяльності потенційного позичальника, він (банк) може отримати зовнішню інформацію від інших банків, куди раніше звертався позичальник, від постачальників, покупців, конкурентів, органів податкової інспекції, а також шляхом вивчення архівів банку і фінансової преси;
- фінансові звіти позичальника (баланс, звіт про прибутки і збитки), які є основним джерелом внутрішньої інформації. Розрахунок різних коефіцієнтів на основі цих звітів дозволяє глибше проаналізувати дійсний стан справ потенційного позичальника, оцінити перспективи його розвитку і здатність погасити позичку.

Одночасно з цим вивчається репутація позичальника, його чесність, порядність, взаємовідносини з іншими банками, компетентність керівників, досвід і знання справи, потенційні можливості; особистий добробут позичальника, ринкова вартість підприємства.

Ухвалити рішення про кредитування для банку нелегко — кожне з

них пов'язане з великою невизначеністю. Рішення про кредитування фізичних осіб прийняти звичайно менш складно, оскільки яснішими є обсяг кредиту і мета його отримання. Єдина невизначеність стосується розмірів майбутніх прибутків позичальника.

На практиці кредити, що надаються фізичним особам, настільки схожі, що банки можуть використати комп'ютерну модель, закладаючи в неї характеристики кожної позички. Ця модель була створена на основі математичного аналізу показників, які характеризують надійні і безнадійні борги.

Створення аналогічної моделі для кредитування підприємств є неможливим, хоча були сформовані моделі з використанням експертних систем. Клієнти-підприємства на відміну від клієнтів-фізичних осіб не можна звести до великих однорідних груп. Кожне підприємство має свої особливості, які впливають на його здатність повернути кредит банку.

Отже, банківські працівники, що ухвалюють рішення про кредитування, приймають відразу три рішення:

- 1) виявлення/оцінення ризику;
- 2) мінімізація/уникнення ризику;
- 3) компенсація ризику.

На практиці всі ці три рішення — частини одного завдання: видати кредит чи ні. Можливий і третій варіант: видати тільки частину необхідної суми або внести виправлення у заявку про надання кредиту і видати позичку на інших умовах.

Клієнти банку значно відрізняються за характером економічної діяльності, тому єдино правильні рекомендації щодо аналізу кредитоспроможності дати неможливо.

Оцінювання кредитоспроможності — процес творчий, що вимагає від банківських працівників глибоких економічних знань, аналітичного мислення, вміння визначати та оцінювати тенденції в господарській діяльності і фінансовому стані позичальників, зокрема можливості дотримання ними принципів кредитування, прогнозувати майбутній стан справ позичальника і передбачати обставини, які можуть на них вплинути.

За короткостроковий період підприємства зазвичай сплачують свої короткострокові зобов'язання, реалізуючи короткострокові активи.

У банківській практиці західних країн використовуються такі **показники ліквідності**:

$$\text{Коефіцієнт ліквідності} = \frac{\text{короткострокові активи}}{\text{короткострокові зобов'язання}}$$

Числове значення цього показника повинно бути не менше 2.

Однак не менш важливим, ніж величина показника, є склад та якість активів, що враховуються при визначенні коефіцієнта ліквідності.

Високий коефіцієнт високої частки неліквідних активів не свідчить про благополуччя позичальника і, навпаки, більш низьке (ніж 2) значення

показника за відсутності або незначній наявності неліквідних активів дає підставу вважати фінансовий стан клієнта надійним.

Коефіцієнт «лакмусового» папірця = (каса + цінні папери + дебіторські рахунки) / короткострокові зобов'язання.

У чисельнику цього показника враховуються тільки ті види активів, які можуть легко і швидко перетворюватись на готівку. Значення цього показника (не менше 1) звичайно свідчить про стійкий фінансовий стан позичальника. Однак при цьому необхідно також оцінити якість дебіторських рахунків, що складають понад 90 % чисельника. Під якістю дебіторських рахунків розуміється здатність їх перетворюватися на реальні гроші.

Нарівні з коефіцієнтами ліквідності розраховуються інші показники:

- заборгованість;
- погашення боргу;
- ділова активність;
- рентабельність.

Показники заборгованості характеризують розподіл ризику між позичальником і кредитором. Активи можуть бути сформовані або за рахунок власних коштів клієнта, або за рахунок позичкових (кредитів і кредиторської заборгованості). Чим вище відношення позичкових коштів до власності клієнта, тим вище ризик кредитів і тим обережніше повинен поставитися банк до видачі нових кредитів.

Одним з показників заборгованості є коефіцієнт покриття основних коштів, що обчислюється за такою формулою:

Коефіцієнт покриття = основні кошти / власний капітал основних коштів.

Цей коефіцієнт засвідчує, яка частина основних коштів профінансована за рахунок власного капіталу. Нормальним вважається відношення 0,75 : 1.

Інший показник цієї групи — коефіцієнт короткострокової заборгованості:

коефіцієнт короткострокової заборгованості = короткострокові зобов'язання / власний капітал.

Нормальним вважається його значення, що перевищує 0,5. Інакше кажучи, позичальник повинен прийняти на себе більшу частку фінансового ризику, ніж кредитори.

Коефіцієнт покриття загальної заборгованості показує, яка частина всіх активів покрита за рахунок власних коштів клієнта.

Коефіцієнт покриття загальної заборгованості = загальна сума зобов'язань / власний капітал.

Оптимальна величина даного коефіцієнта не повинна перевищувати 2.

Показники погашення боргу дозволяють оцінити здатність клієнта сплатити поточну заборгованість (основний борг і відсотки). До цієї групи входять коефіцієнти:

- грошового потоку;
- відсоткових виплат.

Коефіцієнт грошового потоку вказує, яка частина грошових надходжень клієнта необхідна для покриття основного боргу і відсотків за позички з терміном погашення до 1 року. Чим нижчий цей коефіцієнт, тим менша межа міцності при погашенні боргів. При значенні коефіцієнта, що дорівнює 1, фінансовий стан клієнта характеризується як стабільний.

Коефіцієнт грошового потоку = (прибуток після сплати податків + амортизація – дивіденди) / позички з терміном погашення до 1 року.

Коефіцієнт відсоткових виплат дозволяє оцінити, у скільки разів прибуток клієнта перевищує суму платежів за позичками. Він не повинен бути меншим за 1, інакше здатність клієнта погасити кредит виявиться під загрозою.

Коефіцієнт відсоткових виплат = (прибуток до сплати податків + відсоткові платежі) / відсоткові платежі.

Показники ділової активності складаються з трьох коефіцієнтів оборотності:

- дебіторської заборгованості;
- запасів;
- кредиторської заборгованості.

Вони дозволяють оцінити ефективність використання активів позичальника. За допомогою цих коефіцієнтів визначають швидкість оборотності коштів, відвернених у розрахунки, і запаси.

Коефіцієнт оборотності дебіторських рахунків = (середня сума дебіторських рахунків × 365) / сума продажу в кредит.

Розрахунок цього показника доцільний тільки в порівнянні з аналогічними показниками інших споріднених підприємств або з попередніми періодами на даному підприємстві.

Коефіцієнт оборотності запасів = (запаси × 365) / собівартість проданих товарів.

Як і попередній показник, він використовується тільки в порівнянні. Висока оборотність свідчить про ефективність використання ресурсів, але вона може бути провісником виснаження запасів і незадовільного попиту споживачів.

Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості = (рахунки до виплати × 365) / сума покупок.

Цей показник так само використовується в порівнянні і дозволяє оцінити швидкість оплати клієнтом рахунків постачальників. Підвищення коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості може вказувати на проблеми з надходженням грошової готівки, а зниження — на дострокову оплату рахунків.

Показники рентабельності також складаються з коефіцієнтів рентабельності:

- реалізації;
- активів;
- акціонерного капіталу.

Вони характеризують загальну ефективність роботи підприємства і не мають певних стандартів. Ці показники аналізують у динаміці і в порівнянні.

Коефіцієнт рентабельності реалізації = (чистий прибуток × 100) / сума продажів товарів і послуг.

Коефіцієнт рентабельності реалізації виявляє, скільки прибутку отримано на одиницю проданої продукції. Чим він вищий, тим ефективніша робота підприємства за інших рівних умов.

Коефіцієнт рентабельності активів = (чистий прибуток × 100) / активи.

Показник характеризує ефективність використання активів і перебуває у безпосередній залежності від ефективності роботи підприємства.

Коефіцієнт рентабельності акціонерного капіталу = (чистий прибуток × 100) / акціонерний капітал.

Оцінювання значень цього показника дозволяє дійти висновку, наскільки ефективно й прибутково використовувалися кошти акціонерів і який ризик пов'язаний з інвестуванням коштів у дане підприємство.

Банки країн з розвиненою ринковою економікою застосовують складну систему великої кількості показників для оцінювання кредитоспроможності клієнта. Ця система диференційована в залежності від характеру позичальника (юридична чи фізична особа) і виду діяльності, та ґрунтується як на сальдових, так і на оборотних показниках звітності клієнта.

У зарубіжній практиці кредитування виділяють кілька вирішальних позицій, за якими оцінюється надійність потенційного позичальника і, відповідно, міра ризику за кредит. Для різних банків набір параметрів неоднаковий. Так, ряд американських економістів описують систему оцінювання кредитоспроможності, побудовану на сальдових показниках

звітності. Американські комерційні банки використовують чотири групи основних показників: ліквідність фірми, оборотність капіталу, залучення коштів і прибутковість. Усі названі показники взаємопов'язані та утворюють єдину систему. Крім основних показників для оцінювання кредитоспроможності можуть застосовуватися додаткові, наприклад показники забезпеченості власним капіталом і показники рентабельності.

Багато з перелічених коефіцієнтів використовується і в практиці українських банків. Однак внаслідок існуючих відмінностей у змісті бухгалтерської і статистичної звітності показники оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, що вживаються українськими банками, дещо відрізняються від тих, що використовуються в зарубіжній практиці.

У групі показників ліквідності виділяються:

Коефіцієнт абсолютної ліквідності = абсолютно ліквідні активи / короткострокові зобов'язання.

До абсолютно ліквідних активів належать: каса, розрахункові рахунки, валютні рахунки, інші грошові кошти; до короткострокових зобов'язань — короткострокові кредити і розрахунки з кредиторами.

Значення цього показника не повинно бути більшим за 0,25. Це означає, що кожна гривня короткострокових зобов'язань підприємства повинна не менше, ніж на чверть, покриватися абсолютно ліквідними активами.

Коефіцієнт покриття балансу = активи в ліквідній формі / короткострокові зобов'язання.

Значення цього показника повинно бути не менше 2, підприємство може розраховуватися з боргами тільки за умови подвійного перевищення ліквідних активів над короткостроковими зобов'язаннями.

Коефіцієнт ліквідності балансу = (грошові кошти + дебіторська заборгованість) / короткострокові зобов'язання.

Задовільним значення цього показника вважається тоді, коли воно становить не менше 0,5, тобто зобов'язання позичальника повинні наполовину покриватися грошовими коштами і грошовими вимогами.

Існує цілий ряд інших показників, які розраховуються на основі балансу і допомагають оцінити кредитоспроможність позичальника.

Коефіцієнт забезпечення власними джерелами = джерела власних коштів / валюта балансу.

Значення цього показника повинно бути не менше 0,5. Тобто в загальній сумі коштів підприємства власних повинно бути не менше половини.

Власні кошти визначаються як різниця між джерелами власних коштів і основними коштами та іншими позаоборотними активами

(підсумок першого розділу пасиву балансу мінус підсумок першого розділу активу).

Позичкові кошти складаються з кредитів, позичок і розрахунків з кредиторами всіх видів.

Рентабельність підприємства визначається за формулою:

Рентабельність підприємства = чистий прибуток × 100 / (основні кошти + оборотні кошти).

Знаменник визначається як середня величина за певний період.

Рентабельність реалізованої продукції = чистий прибуток × 100 / реалізація продукції.

Банківські працівники, здійснюючи аналіз фінансової інформації, що характеризує діяльність підприємства, звичайно мають на меті:

по-перше – виявити ризики;

по-друге – визначити стійкість підприємства, виходячи з величини його капіталу та активів;

по-третє – передбачити майбутній обсяг реалізації і прибуток.

Існують різні методики аналізу фінансового стану позичальника, які відрізняються напрямками аналізу, їх кількістю та іншими параметрами, але мають й багато спільного.

Наприклад, система 5С характеризує такі сторони позичальника:

1) характер;

2) капітал;

3) можливості;

4) умови;

5) забезпечення.

Система САМРАКІ означає такі напрями вивчення позичальника:

С — характер, або особливі якості клієнта;

А — спроможність клієнта до повернення кредиту;

М — маржа (дохідність);

Р — мета, на яку будуть витрачені кошти;

А — розмір кредиту;

К — умови погашення позички;

І — страхування ризику непогашення кредиту.

Практична оцінка кредитоспроможності підприємства включає три групи характеристик:

1. Загальне уявлення про клієнта.

2. Аналіз фінансового стану клієнта.

3. Аналіз ефективності об'єкта кредитування або інвестиційного проекту.

Здійснюючи визначення кредитоспроможності, комерційні банки України повинні керуватися власними положеннями, що розробляються кожним банком, а також враховувати нормативні вимоги НБУ, зокрема

Рекомендації щодо визначення фінансового стану позичальників (постанова НБУ № 323 від 29.09.97).

Згідно з цим документом НБУ виокремлено три групи позичальників:

- 1) юридичні особи, крім комерційних банків;
- 2) комерційні банки;
- 3) фізичні особи.

Для оцінювання фінансового стану юридичної особи враховують такі економічні показники його діяльності: обсяг реалізації, прибутки та збитки, рентабельність, ліквідність, собівартість продукції, грошові потоки, склад та динаміка дебіторсько-кредиторської заборгованості.

Крім того, враховуються фактори суб'єктивного характеру: ефективність управління позичальника, його ринкова позиція і залежність від циклічних та структурних змін в економіці, погашення кредитної заборгованості позичальника у минулому, професіоналізм керівництва, державна підтримка позичальника тощо.

Відповідно до даного положення НБУ для оцінювання кредитоспроможності позичальника-юридичної особи комерційні банки повинні обов'язково враховувати такі показники:

1. **Коефіцієнт загальної ліквідності (КЛ1)**, що характеризує те, наскільки обсяг поточних зобов'язань за кредитами і розрахунками можна погасити за рахунок усіх мобілізованих обігових активів:

$$(КЛ1) = (\text{розділ II активу} - \text{витрати майбутніх періодів} + \text{розділ III активу}) / (\text{розділ II пасиву} - \text{позички, не погашені в строк} + \text{розділ III пасиву}).$$

Теоретичне значення КЛ1 — не менше 2,0—2,5.

2. **Коефіцієнт абсолютної ліквідності (КЛ2)**, що характеризує те, наскільки короткострокові зобов'язання можуть бути негайно погашені швидколіквідними коштами та цінними паперами:

$$КЛ2 = (\text{каса} + \text{поточний рахунок} + \text{інші рахунки в банках} + \text{короткострокові вклади}) / \text{розділ III пасиву}.$$

Теоретичне значення КЛ2 — не менше 0,2—0,25.

3. **Коефіцієнт співвідношення залучених і власних коштів (КЗ)** (коефіцієнт автономності), що характеризує розмір залучених коштів на 1 грн. власних коштів:

$$КЗ = (\text{розділ II пасиву} + \text{розділ III пасиву}) / \text{розділ I пасиву}.$$

Теоретичне значення КЗ — не більше 1,0.

4. **Коефіцієнт маневреності власних коштів (КМ)**, що характеризує ступінь мобільності використання власних коштів:

$$КМ = (\text{розділ I пасиву} - \text{розділ I активу}) / \text{розділ I пасиву}.$$

Теоретичне значення КМ — не менше 0,5.

Коефіцієнтний аналіз не повинен проводитися формально, адже

фінансові коефіцієнти сильно відрізняються в залежності від галузі, в якій працює підприємство. Через це рекомендується здійснювати порівняльний аналіз, зіставляти показники підприємства з показниками аналогічних підприємств даної галузі або з середньогалузевими показниками.

Фінансові коефіцієнти — це статистична величина; вони характеризують стан підприємства на конкретну дату. Рекомендується застосовувати динамічний аналіз шляхом зіставлення показників за певний період або за кілька періодів.

Якщо позичальником виступає комерційний банк, то оцінювання його фінансового стану здійснюється на підставі:

- дотримання обов'язкових економічних нормативів та показників діяльності комерційного банку, передбачених нормативними актами НБУ;
- аналізу прибутків і збитків;
- аналізу якості активів і пасивів;
- створення резервів;
- виконання зобов'язань комерційним банком у минулому;
- якості банківського менеджменту.

Якщо позичальником є фізична особа, то при оцінюванні її фінансового стану мають бути враховані:

- соціальна стабільність клієнта, тобто наявність власної нерухомості, цінних паперів, постійної роботи, сімейний стан;
- наявність реальної застави;
- вік та здоров'я клієнта;
- загальний матеріальний стан клієнта, його доходи та витрати;
- інтенсивність користування банківськими позичками у минулому та своєчасність їх погашення і відсотків за ними, а також користування іншими банківськими послугами;
- зв'язки клієнта у діловому світі тощо.

4.4 Позичковий відсоток та його диференціація

Суть відсотка як економічної категорії полягає в тому, що він є частиною прибутку, котру позичальник сплачує за взятий у кредит позичковий капітал. Джерелом відсотка є додаткова вартість, що створюється в процесі продуктивного використання цього капіталу, а кількісним вираженням — норма відсотка, або ставка.

Норма відсотка регулюється, в основному, співвідношенням попиту і пропозиції позичкового капіталу. Однак на рівень відсоткової ставки впливають також багато різноманітних факторів, що розглядатимуться далі.

На величину відсоткової ставки впливають такі фактори:

1. *Облікова ставка НБУ* — це базисна ставка рефінансування, яка застосовується при кредитуванні комерційних банків. Останні

встановлюють відсоткову ставку за кредитними операціями, як правило, вищу за облікову ставку. Однак це не є обов'язковою нормою. Якщо банк має дешевші ресурси, він може встановити більш низькі відсоткові ставки за свої кредити.

2. *Рівень інфляції* повинен обов'язково враховуватись при встановленні як облікової ставки НБУ, так і ставки відсотка за кредити комерційного банку, тому що так чи інакше банки нестимуть збитки у зв'язку зі знеціненням грошей. Дешеві гроші (порівняно з іншими видами ресурсів) стимулюють ажіотажний попит на кредити, створюють умови для зловживань у банківській сфері та розбалансування економіки.

3. *Строк кредиту* — рівень відсоткової ставки знаходиться у безпосередній залежності від строку кредиту: чим більший строк, тим вища відсоткова ставка. Така залежність зумовлена двома факторами: по-перше, за значних строків кредиту вищим є ризик втрати від неповернення кредиту та знецінення коштів під час інфляції; по-друге, вкладення коштів довгострокового характеру, як правило, приносять відносно вищу віддачу.

4. *Витрати на формування позичкового капіталу*, які безпосередньо впливають на величину відсоткової ставки за кредити. Ці витрати складаються з депозитного відсотка та плати за кредит, що отриманий в інших банках. Чим дорожче банку коштують ресурси, тим вищою є норма позичкового відсотка.

5. *Розмір позички* — звичайно відсоток за більш великі розміри кредиту повинен бути нижчим, ніж за невеликі, оскільки витрати, пов'язані з кредитною послугою, не знаходяться у безпосередній залежності від її величини, а абсолютний дохід банку при великих розмірах позички вищий, ніж при невеликих.

6. *Попит на кредити*. Звичайно збільшення попиту на кредити викликає збільшення відсоткових ставок кредитів. Однак в умовах конкуренції між кредитними інститутами та боротьби за розширення ринків банки не можуть зловживати цим правилом. Вони мають можливість не підвищувати рівень відсоткових ставок при зростанні попиту на кредит, щоб залучити більшу кількість клієнтів та мати переваги у порівнянні з конкурентами.

7. *Характер забезпечення* — кожна з форм забезпечення повернення кредитів має свій рівень надійності. Банк повинен оцінити якість відповідної форми забезпечення та встановлювати відсоткову ставку з урахуванням цих даних. Чим вище якість застави, тим нижчою може бути відсоткова ставка.

8. *Витрати на оформлення позички і контроль* безпосередньо впливають на рівень відсоткової ставки. Чим вищими є ці витрати, тим вище норма позичкового відсотка.

9. *Ставки банків-конкурентів*. Звичайно вони не дуже відрізняються, однак в окремі періоди банк може проводити індивідуальну процентну політику.

10. *Характер взаємовідносин між банком і позичальником.* Постійному клієнтові, якого банк давно знає та якому довіряє, що має строковий вклад або депозит з невисокою ставкою, банк може встановлювати знижку при визначенні величини позичкового відсотка.

11. *Норма прибутку від інших активних операцій.* Якщо інвестиційні операції приносять відносно більший дохід (на одиницю вкладеного капіталу), ніж позичкові, то банку треба переглянути свою процентну політику в бік підвищення рівня відсоткових ставок.

12. *Необхідність отримання прибутку від позичкових операцій.* Норма позичкового відсотка повинна бути вищою за норму депозитного відсотка. Величина цієї різниці (маржа) використовується для покриття банківських витрат та формування прибутку.

4.5 Процес кредитування клієнтів банку

Надання комерційними банками позик здійснюється при наявності дотримання позичальниками всіх вимог, особливо що стосується реальних можливостей забезпечення своєчасності повернення кредиту та сплати відсотків за користування ним.

Порядок видачі позик включає такі етапи:

1. Подання в банк заяви, де зазначається: сума кредиту, цільове призначення, термін користування, пропонується форма забезпечення, характеристика об'єкта кредитування. При розрахунковому обслуговуванні клієнта іншим банком вимагається подати: установчі документи, картки з зразками підписів та відбитком печатки, довідки про наявність коштів на поточному рахунку та про стан заборгованості в інших банках.

2. Подання до банку техніко-економічного обґрунтування заходу, на який планується отримати позику з розрахунком графіка його окупності.

3. Якщо позика видається на оплату продукції, товарів та послуг за угодами, тоді подаються копії даних угод (контрактів).

4. Для отримання довготермінового кредиту для спорудження об'єктів виробничого призначення подаються: проект будівництва, кошторис, контракти з будівельною організацією, графіки виконання робіт, висновки санітарно-епідеміологічної комісії про дотримання екологічних нормативів тощо.

5. Позичальник, який отримує кредит на витрати виробництва, які не покриваються його власними доходами протягом календарного року, подає до банку прогностичні розрахунки потреби в кредиті в цілому на цей рік з розбиттям по кварталах.

6. Подання позичальником бухгалтерських і статистичних звітів на останню дату, включаючи звіти про фінансові результати, висновки незалежних аудиторів або аудиторських фірм тощо. В разі необхідності банк може вимагати інші документи, які підтверджують забезпечення повернення кредиту.

Розмір кредиту визначається банком разом з позичальником з

врахуванням прогнозних обсягів виробництва або реалізації продукції, капітального будівництва та інших показників господарської діяльності клієнтів. Кредити видаються з простого позичкового рахунка в безготівковій формі шляхом оплати розрахункових документів на умовах контрактів як в національній, так і в іноземній валютах. В деяких випадках вони можуть зараховуватися на поточний рахунок позичальника в компенсаційному порядку або для використання на цілі, які передбачені в кредитній угоді.

Кредит може видаватися одноразово, щоденно або періодично в інші строки, які визначені в кредитному договорі. Клієнтам з безперервним виробничим циклом та стабільним фінансовим становищем відкривається “кредитна лінія” - надання кредиту в міру потреби (частинами) в межах певної визначеної суми. За цю операцію комерційний банк отримує комісійні, які нараховуються на всю суму відкритого кредиту, в зв'язку з попереднім їх резервуванням.

Разом з кредитною угодою кредитним відділом складається строкове зобов'язання і передається розпорядження в бухгалтерію про відкриття позичкового рахунка.

4.5.1 Визначення строків та порядок погашення позик. Умови та порядок відстрочення погашення позик

Встановлення строків користування позикою залежить від багатьох факторів: характеру об'єкта кредитування, забезпеченості банків кредитними ресурсами, їх складу та структури за строками залучення та запозичення, платоспроможності та кредитоспроможності позичальників, рівня фінансової стійкості банку-позичальника, стану дотримання ним економічних нормативів, характеру кредитної політики НБУ та комерційних банків тощо.

Терміни користування кредитами, конкретні строки та порядок погашення передбачаються в кредитному договорі між позичальником та банком.

Погашення проводиться за рахунок коштів позичальника на підставі ордерів-розпоряджень, строкових зобов'язань або платіжних доручень позичальника. Відповідно до кредитної угоди позичальник має право достроково погасити позику та відсотки, або банк може надати відстрочення погашення позики.

Відстрочення погашення позики та відсотків може дозволятися банком у разі виникнення труднощів, які не залежать від дій самого клієнта (форс-мажорні обставини), але вживаються заходи щодо їх усунення.

Відстрочення оформляється додатковою угодою. При відмові в наданні відстрочення погашення позики банк реалізує своє право стягнення кредиту і відсотків шляхом реалізації заставленого майна або інших форм забезпечення.

5.5.2 Плата за кредит. Порядок визначення, нарахування та сплати відсотків

В сучасних ринкових умовах кредит не може видаватися безпроцентно (безоплатно). Сума плати за користування коштами залежить від середньої суми кредиторської заборгованості та розміру відсоткової ставки на день отримання кредиту.

Величина відсоткової ставка залежить від таких факторів: облікової ставки НБУ, відсоткових ставок депозитних операцій; характеру наданого забезпечення кредиту, рівня кредитних ризиків; попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів; строку користування позикою; об'єкта кредитування тощо.

Відсоткові ставки кредитів встановлюються з врахуванням і того, що сума отриманих відсотків за позичковими коштами повинна покривати сплату відсотків за залученими коштами, повністю покрити операційні витрати, пов'язані з обслуговуванням кредитних операцій і забезпечити певну суму прибутку для банку.

При кредитуванні в іноземній валюті враховуються відсоткові ставки, які діють на міжнародних ринках позичкових капіталів. Рівень відсотків, порядок нарахування та сплати обумовлюються в кредитній угоді.

4.5.3 Кредитні ризики та методи управління ними

Кредитний ризик – ризик, який пов'язаний з можливістю невиконання позичальником своїх фінансових зобов'язань, тобто з небезпекою втрати банком основної суми позики і відсотків на неї.

До основних і найбільш поширених методів мінімізації кредитного ризику відносять:

- диверсифікацію капіталу;
- оцінювання юридичної і фінансової кредитоспроможності позичальника;
- регулювання обсягів кредитних вкладень;
- використання ефективних форм забезпечення повноти та своєчасності повернення кредиту;
- створення комерційними банками спеціальних резервів для відшкодування втрат від кредитної діяльності тощо.

4.6 Формування і використання резерву для відшкодування можливих втрат за позичками комерційних банків

До основних діючих форм повноти та своєчасності повернення позик відносять: заставу, гарантію, поручництво, страхування.

Документи, які оформлюються банком, щоб проконтролювати використання цих форм забезпечення, включаючи законодавчі акти

регулювання, показані у таблиці 4.1.

Таблиця 4.1 – Основні форми повноти та своєчасності повернення позик банку

Застава	Гарантія	Поручництво	Страховання
Договір застави	Гарантійний лист	Договір поруки	Страховий поліс
В випадку невиконання позичальником своїх зобов'язань перед банком – реалізація останнім заставленого майна на свою користь.	Здійснює виплату суми позики і відсотків за неї в разі настання гарантійного випадку – неповернення позики.	Відповідальність поручителя всім своїм майном перед банком в разі неповернення кредиту з боку позичальника.	Виплата суми боргу та відсотків страховою компанією в разі настання страхового випадку – неповернення позики.
Оцінювання вартості, нагляд за збереженням, реалізація заставленого майна.	Оцінювання фінансового стану, стану рахунків та заборгованості гаранта.	Оцінювання фінансового стану, стану рахунків та заборгованості поручителя.	Статут, фінансовий стан, стан рахунків та заборгованості, висновки аудиторів.
Закони України: “Про банки і банківську діяльність”, “Про заставу”, “Про нотаріат” тощо.	Закони України: “Про банки і банківську діяльність”, “Про підприємства в Україні”, “Про нотаріат” тощо	Закони України: “Про банки і банківську діяльність”, “Про підприємства в Україні”, “Про нотаріат” тощо	Закони України: “Про страхування”, “Про банки і банківську діяльність” тощо

Порядок формування та використання резервів для покриття втрат від кредитної діяльності регламентується Положенням НБУ “Про порядок формування та використання резервів для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями комерційних банків”, затвердженим Правлінням НБУ 27.03.98р.

Резерви для покриття втрат від кредитної діяльності створюються для підвищення стабільності і надійності банківської системи, захисту інтересів клієнтів і є обов'язковими для комерційних банків. Вони створюються для відшкодування втрат тільки за основним боргом.

Для нарахування резервів комерційні банки класифікують надані кредити, залежно від рівня ризику, на такі види:

- стандартні,
- “під контролем”,
- субстандартні,
- сумнівні,
- безнадійні.

Рівень резерву за основними позиками встановлюється у залежності

від суми кредиту. Такий резерв становить:

- для стандартних кредитів – 2% від суми кредиту;
- для кредитів “під контролем” – 5% від суми кредиту;
- для субстандартних кредитів – 20% від суми кредиту;
- для сумнівних кредитів – 50% від суми кредиту;
- для безнадійних – 100% від суми кредиту.

Відповідно до класів позичальників та до оцінки погашення позики банки класифікують клієнтів за такими групами (табл. 4.2):

Таблиця 4.2 - Класифікація клієнтів банку

Класи позичальників	Групи кредиту в залежності від надійності їх погашення		
	Добре	Слабке	Недостатнє
А	Стандартні	Під контролем	Субстандартні
Б	Під контролем	Субстандартні	Сумнівні
В	Субстандартні	Сумнівні	Безнадійні
Г	Сумнівні	Безнадійні	Безнадійні
Д	Безнадійні	Безнадійні	Безнадійні

Сума заборгованості за якою нараховується резерв, корегується (зменшується) для кожного позичальника:

- на суму гарантій Кабінету міністрів України;
- на суму гарантій іноземних банків, які зареєстровані як юридичні особи і відносяться до категорії А (Великобританія, Німеччина, Японія та ін.);
- на суму застави майна та майнових прав (враховується не більше 50% вартості зазначеної у договорі застави).

Використання комерційними банками резервів на покриття кредиторської заборгованості здійснюється у випадках:

- виникнення безнадійної заборгованості позичальників, які визнані банкрутами;
- якщо комерційний банк надав кредит позичальнику, проти якого порушено справу про банкрутство до укладеної угоди і інформація була оприлюднена пізніше, безнадійна заборгованість погашається за рахунок загального резерву;
- виникнення заборгованості, яка забезпечена заставою (вона погашається в першу чергу, а якщо частина заборгованості не погашається виручкою від реалізації заставленого майна – проводиться списання зі спеціального резерву);
- виникнення безнадійної заборгованості внаслідок неспроможності позичальника погасити її через форс-мажорні обставини;

- виникнення безнадійної заборгованості підприємств, на майно яких не може бути звернене стягнення (ця заборгованість списується зі спеціального резерву, якщо протягом 30 днів не буде відшкодована за рахунок бюджету чи інших коштів);
- виникнення заборгованості фізичних осіб, які визнані судом безвісти пропалими або померлими (заборгованість погашається зі спеціального резерву);
- виникнення заборгованості фізичних осіб, щодо яких слідчими органами порушено справу про розшук (її списання здійснюється зі спеціального резерву, якщо протягом 180 днів з дня оголошення розшуку місце їх перебування не встановлено);
- виникнення заборгованості юридичних осіб до керівників, щодо яких органами слідства оголошений розшук (її списання здійснюється також зі спеціального резерву, якщо протягом 180 днів з дня оголошення розшуку місце їх перебування не встановлено);
- виникнення заборгованості за договорами, визнаними в судовому порядку недійсними з вини позичальника (списання здійснюється зі спеціального резерву, якщо позичальник не погашає її протягом 30 днів з дня рішення суду);
- виникнення заборгованості за договорами, визнаними в судовому порядку недійсними з вини як банку, так і позичальника (списується із загального резерву, якщо вона не повернена протягом 30 днів).

Комерційні банки можуть самостійно списувати безнадійну заборгованість згідно з рішенням Правління – за рахунок загального резерву, але не пізніше останнього робочого дня року, в якому ця заборгованість визнана безнадійною.

Банківський нагляд постійно проводить перевірку правильності операцій з класифікації кредитів, формування та використання резервів на покриття втрат від кредитної діяльності. При виявленні порушень застосовуються санкції відповідно до статті 48 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Санкції за порушення кредитної дисципліни регламентуються Положенням НБУ “Про кредитування” та статтею 38 Закону України “Про банки і банківську діяльність”.

Банки забезпечують постійний контроль за дотриманням позичальниками умов кредитної угоди: цільовим використанням кредиту, своєчасністю і повнотою погашення позик тощо. В разі порушення умови цільового використання кредиту, банк може застосовувати до клієнта штрафні санкції: - якщо кредит виданий за рахунок власних кредитних ресурсів комерційного банку - до 25% від суми кредиту; - якщо кредит виданий за рахунок залучених ресурсів - не менше 25% від суми кредиту.

При несвоєчасності погашення позики банк стягує крім передбачених відсотків штраф не менше 0,5% від суми прострочення за кожен її день.

Санкції можуть застосовуватися і до комерційних банків в разі порушення кредитної дисципліни, наприклад, при несвоєчасності надання позики позичальником може стягуватися пеня в розмірі 0.5% за кожен день відстрочення.

4.7 Особливості надання та погашення окремих видів кредиту

Споживчий кредит – кошти, які надаються комерційними банками громадянам України під процент у тимчасове користування на умовах забезпечення, повернення, строковості, платності та цільової спрямованості.

Споживчі кредити класифікуються:

- за об'єктами кредитування;
- за строками кредитування;
- за способом надання;
- за видами забезпечення;
- за методами погашення;
- за методом стягнення відсотків;
- за характером кругообігу коштів.

За об'єктами кредитування (напрямами використання) в Україні споживчі кредити поділяються на два види:

- на споживчі цілі та на нагальні потреби;
- на затрати капітального характеру.

За строками кредитування споживчі кредити поділяють на:

- короткострокові (строком від 1 дня до 1 року);
- довгострокові (строком понад 1 рік).

За способом надання споживчі кредити поділяють на цільові і нецільові (на невідкладні потреби, овердрафт і т.д.).

За забезпеченням розрізняють позики незабезпечені (бланкові) і забезпечені (заставою, гарантіями, поручництвами, страхуванням).

За методом погашення розрізняють кредити, які погашаються одноразово і кредити з розстроченням платежу.

За методом стягнення відсотків кредити класифікують так:

- кредит зі стягненням відсотків в момент його надання;
- кредит зі сплатою відсотків в момент його погашення;
- кредит зі сплатою відсотків рівними внесками протягом всього строку кредитування (щоквартально, один раз в півріччя або за спеціально обумовленим графіком).

За характером кругообігу коштів кредити поділяють на разові і відновлювані (револьверні). В групу револьверних, як правило, включають кредити, які надаються клієнтам за кредитними картками, або кредити за єдиними активно-пасивними рахунками у формі овердрафту.

Суть револьверного кредиту за кредитною карткою можна розглядати за такою схемою:

1. Видача кредитної картки.
2. Купівля товару за картку.
3. Передача торговельних рахунків.
4. Перерахування коштів на поточний рахунок.
5. Повернення коштів.

Основні умови споживчого кредитування.

Установи комерційних банків надають кредити повнолітнім дієздатним громадянам України, які мають постійне джерело доходу.

Основні напрями кредитної та відсоткової політики визначаються комерційним банком, у межах яких встановлюються:

- об'єкти кредитування;
- максимальні розміри кредитів;
- мінімальні відсоткові ставки кредитів;
- строки користування кредитом.

Установи комерційних банків здійснюють видачу кредитів населенню в межах кредитних ресурсів.

Всі кредити громадянам надаються у національній валюті України.

Обов'язковою умовою надання кредиту є його забезпечення заставою (закладом) майна або цінних паперів та доходів за ними.

Розміри кредитів, що надаються громадянам України, обмежуються:

- граничними розмірами, встановленими комерційним банком для конкретного виду кредитів;
- платоспроможністю позичальника, його можливістю повністю та у встановлений строк повернути отриманий кредит;
- вартістю заставленого майна та цінних паперів, що можуть бути надані позичальником (іншою особою) в забезпечення повернення кредиту з урахуванням виду застави.

Банк надає кредити фізичним особам у розмірах, що визначаються виходячи з вартості товарів і послуг, які є об'єктом кредитування. Розмір кредиту на будівництво, купівлю і ремонт житлових будинків, садових будинків, дач та інших будівель визначається в межах вартості майна, майнових прав, які можуть бути переданими банку в забезпечення фізичною особою, та сумою її поточних доходів, за винятком обов'язкових платежів. Строк кредиту встановлюється в залежності від цілей об'єкта кредитування, розміру позики, платоспроможності позичальника.

Надання кредитів здійснюється на підставі кредитних договорів, які укладаються індивідуальними позичальниками з установою банку за місцем проживання, за винятком кредитів на будівництво або купівлю індивідуальних житлових будинків (квартир), які надаються за місцем забудови або знаходження індивідуального житлового будинку (квартири).

Розмір відсоткової ставки за користування кредитом встановлюється

установою банку самостійно залежно від вартості кредитних ресурсів, характеру наданого забезпечення, виду кредиту, попиту та пропозиції на кредитному ринку й у конкретному регіоні та інших чинників з таким розрахунком, щоб сума одержаних від позичальника відсотків покривала витрати банку на залучення коштів, необхідних для надання кредиту і забезпечувала рентабельну роботу установи банку.

Протягом часу дії кредитного договору банк має право змінювати рівень відсоткової ставки за кредит залежно від зміни процентної політики банку та державних органів, в компетенцію яких входить вирішення цих питань, від попиту та пропозицій на кредитні ресурси з оформленням цих змін додатковою угодою. Порядок зміни відсоткової ставки обумовлюється в кредитному договорі.

У разі відмови позичальника укласти додаткову угоду про зміну відсоткової ставки кредитний договір розривається банком в односторонньому порядку, і позичальник зобов'язаний повністю розрахуватись за одержаний кредит.

Рішення про надання кредиту приймаються кредитним комітетом установи банку на підставі загального висновку кредитного підрозділу, який повинен враховувати висновки з цього питання служби безпеки, юридичної служби та підрозділу з управління ресурсами.

Кредит надається переважно в безготівковій формі, в формі розрахункового чека, в окремих випадках - готівкою.

Фізичні особи погашають кредити шляхом перерахування коштів з поточного рахунка, вкладного (депозитного) рахунка, переказами через пошту або готівкою.

Новий кредит надається лише за умови повної сплати заборгованості за раніше одержаними кредитами або при наявності додаткового ліквідного майна та реальних можливостей щодо своєчасного погашення кредиту та сплати відсотків.

Особливості кредитування фізичних осіб на споживчі цілі та на нагальні потреби.

Короткострокові кредити надаються громадянам на споживчі цілі (придбання товарів широкого вжитку і тривалого користування) та на нагальні потреби (лікування, навчання, весілля, народження дитини, непередбачені обставини тощо) строком до 1 року.

Для одержання кредиту позичальник укладає з банком кредитний договір, в якому визначаються умови видачі та порядок погашення кредиту, права, обов'язки і відповідальність кожної із сторін. Одночасно укладається договір застави з позичальником або майновим поручителем – фізичною або юридичною особою.

Відсоткова ставка за кредит визначається на загальних підставах. В окремих випадках банк може встановлювати порядок сплати відсотків з регресом платежу (тобто сума відсотків за користування кредитом розподіляється і сплачується рівними частинами протягом дії кредитного

договору).

В разі зміни відсоткової ставки за кредит, пролонгації кредиту, зміни будь-якого пункту кредитного договору або появи (ліквідації) пунктів у кредитному договорі укладається додаткова угода, що є невід'ємною частиною кредитного договору. В разі необхідності укладаються додатки до договору застави, які є необхідними частинами договору.

Кредити фізичним особам на інвестиційну діяльність.

Довгострокові кредити надаються громадянам на такі цілі:

- будівництво індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- будівництво будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, і будинків дачного типу та благоустрій садових ділянок;
- будівництво надвірних будівель для утримання худоби та зберігання сільгосппродуктів, літньої кухні, теплиці, майстерні, навісу тощо;
- будівництво гаражів;
- купівля індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями;
- купівля квартир у житлових будинках;
- купівля будинків дачного типу та будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;
- купівля гаражів;
- реконструкція та капітальний ремонт індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до інженерних мереж, придбання обладнання для інженерного благоустрою будинку;
- реконструкція та ремонт квартир;
- реконструкція та капітальний ремонт будинків дачного типу і будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом;
- поточні потреби (придбання товарів тривалого користування - меблі, транспортні засоби, побутова техніка та ін.).

Строк користування довгостроковим кредитом встановлюється залежно від об'єкта кредитування, розміру кредиту та фінансового стану позичальника.

Відсоткова ставка за кредит визначається на загальних підставах. Обов'язковою умовою надання довгострокового кредиту є страхування об'єктів кредитування на користь банку протягом усього періоду користування кредитом. Копія страхового договору подається банку позичальником у строки, передбачені кредитним договором.

Видача кредиту позичальникам здійснюється у безготівковій формі шляхом:

- оплати розрахункових документів на матеріали, конструкції, обладнання, надані послуги, виконані роботи;

- перерахування коштів на поточний рахунок позичальника (у разі здійснення будівництва власними силами) на підставі визначення рівня готовності об'єкта кредитування;
- перерахування коштів на поточний рахунок продавця квартири, житлового будинку чи гаражу.

У виняткових випадках установа комерційного банку може видавати кредит готівкою з правом контролю за цільовим використанням коштів.

Порядок оформлення та видачі споживчого кредиту.

Для отримання кредиту і оформлення кредитного договору позичальник подає до установи банку такі документи:

- заяву на одержання кредиту;
- паспорт;
- довідку про присвоєння ідентифікаційного коду;
- анкету позичальника;
- довідку з місця постійної роботи позичальника із зазначенням посади та отримуваного доходу (середньомісячного заробітку) і розміру відрахувань з нього. Індивідуальний підприємець подає декларацію про доходи, завірену податковою адміністрацією;
- документи, що підтверджують інші доходи для визначення платоспроможності позичальника;
- документи, що підтверджують право власності на майно позичальника або майнового поручителя;
- письмовий розрахунок погашення кредиту (економічне обґрунтування).

У разі отримання довгострокового кредиту на нижчезазначені цілі позичальник, крім вищезазначених документів, додатково подає такі документи:

- на будівництво індивідуального житлового будинку з надвірними будівлями – витяг з рішення місцевої Ради народних депутатів про виділення земельної ділянки під забудову будинку, акт про відведення земельної ділянки в натурі, узгоджений з відділом архітектури проект будівлі, кошторис. Якщо виділення земельної ділянки відбулося три і більше років назад, необхідно вимагати надання письмового підтвердження дозволу на здійснення (продовження) будівництва;

- на будівництво надвірних будівель - довідку місцевої Ради народних депутатів про те, що позичальник є власником будинку і не має названих будівель, довідку про кошторисну вартість забудови, а також паспорт з постійною пропискою в цьому будинку;

- на реконструкцію та капітальний ремонт індивідуальних житлових будинків, приєднання їх до інженерних мереж, на придбання обладнання для інженерного благоустрою будинку – документ, який засвідчує право власності на житловий будинок; перелік і вартість запланованих робіт;

– на купівлю індивідуальних житлових будинків з надвірними будівлями (будинок купується як основне житло) – довідку бюро технічної інвентаризації (БТІ) про балансову (залишкову) вартість будови, а при необхідності – довідку організації, яка має ліцензію на надання послуг з оцінювання нерухомості;

– на купівлю квартир – довідку БТІ про балансову (залишкову) вартість квартири, а при необхідності – довідку організації, яка має ліцензію на надання послуг з оцінювання нерухомості;

– на реконструкцію та ремонт приватизованих квартир - документи, що посвідчують право власності позичальника на квартиру, та кошторис робіт;

– на будівництво, реконструкцію та капітальний ремонт садово-дачних будиночків та благоустрій садових ділянок - довідку Правління садівницького товариства (із зазначенням номера та дати рішення виконкому і реєстрації статуту садівницького товариства) про те, що позичальник є членом садівницького товариства, з переліком вартості робіт, які належить виконати;

– на будівництво будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, – довідку з виконкому місцевої Ради народних депутатів про виділення ділянки з переліком робіт на будівництво;

– на купівлю садово-дачних будиночків та будинків у сільській місцевості не для постійного проживання – довідку БТІ про балансову (залишкову) вартість будови, або акт про оцінку вартість будинку, або інший документ, що підтверджує її вартість;

– на реконструкцію та капітальний ремонт будинків у сільській місцевості, що не є основним житлом, – документ місцевого органу влади, який засвідчує право власності на цей будинок, з переліком та вартістю робіт, які належить виконати;

– на будівництво та купівлю гаражу – довідку гаражно-будівельного кооперативу або районної державної адміністрації із зазначенням кошторисної вартості робіт, що їх належить виконати; при купівлі приватизованого гаражу – довідку з БТІ про балансову (залишкову) вартість будови, а при необхідності – довідку організації, яка має ліцензію на проведення таких операцій; при купівлі гаража через торговельну мережу – рахунок-фактуру або інший документ, що підтверджує його вартість.

Позичальник подає оригінали та копії перелічених документів. Рішення про видачу кредиту (надання відстрочення погашення платежів, пролонгацію строку дії кредитного договору, відстрочення освоєння кредиту, надання додаткової частини до максимально можливого кредиту), незалежно від його розміру, приймається колегіально на засіданні кредитного комітету, згідно з положенням про нього, і оформляється протоколом.

4.8 Література

1. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
2. Барановський О. Банківська система України: сьогодні і завтра // Дзеркало тижня. — 2003. — № 14 (439).
3. Боровская М.А. Банковские услуги предприятиям: Учебное пособие. — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. — 169 с.
4. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник. —К.: Алерта, 2004. — 478 с.
5. Євтух О. Розвиток банківської системи в умовах нової економіки // Вісник НБУ. — 2003. — №7.
6. Ковбасюк М.Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств. / Навчальний посібник. — К: Видавничий дім «Скарби», 2001. — 336 с.
7. Колесник А. П, Компьютерные системы в управлении финансами. — М.: Финансы и статистика, 1994. — 312 с.
8. Операції комерційних банків // Р. Коцовська, В. Ричаківська та ін. — 3-тє вид. — К.: Алерта. — Львів: ЛБІ НБУ, 2003. — 500 с.
9. Основні показники діяльності банків України на 1 січня 2004 року // Вісник НБУ. — 2004. — №2. — С.70.
10. Парасій-Вергуненко І.М. Аналіз банківської діяльності: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. диск. —К.:КНЕУ, 2003. — 347 с.
11. Экономика и банковская система Украины: 2003 год - итоги, 2004 год — перспективы. — К.: Укрсоцбанк, 2004. — 35 с.

Тема 5 ОПЕРАЦІЇ БАНКУ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

5.1 Суть та цілі банківських інвестицій. Інвестиційна політика банків

Під банківськими інвестиціями, як правило, розуміють вкладення коштів у цінні папери з терміном погашення більше одного року, що переслідують ціль одержання прибутку. Проте в сучасних умовах України, зважаючи на інфляційні процеси та недостатній розвиток ринку цінних паперів (ЦП) і враховуючи низьку ліквідність більшості з об'єктів інвестиційних вкладень, до банківських інвестицій також відносять вкладення у ЦП з терміном обігу до одного року.

Як правило, банки здійснюють розміщення коштів у цінні папери різних емітентів, на різні терміни та у різні види інструментів, що дозволяє створювати диференційовані банківські інвестиційні портфелі.

Основні цілі банківських інвестицій стандартні:

- отримання доходу;
- збереження капіталу і забезпечення його приросту на основі росту курсової вартості ЦП;
- регулювання та забезпечення ліквідності банку.

Цілі, що їх переслідує банк, здійснюючи інвестиційну діяльність, реалізуються через вироблення інвестиційної політики. При її виробленні банки керуються традиційними критеріями: ліквідність, дохідність, ризик та величина банківських відсоткових ставок. Таким чином, прийнято розрізняти два основних види інвестиційної політики банків:

- агресивна: надається перевага ЦП з великим ступенем ризику, проте із значною потенційною дохідністю (акції);
- консервативна: значну частину інвестицій займають вкладення в облігації та інші короткострокові боргові зобов'язання, що призводить до зменшення ризику, підвищення ліквідності, проте до зменшення дохідності.

Таблиця 5.1 вміщує порівняльну характеристику портфелів цінних паперів агресивного та консервативного інвесторів.

Таблиця 5.1 - Структура інвестиційного портфеля агресивного та консервативного інвесторів

Вид цінних паперів	Портфель агресивного інвестора	Портфель консервативного інвестора
Акції	65	20
Облігації	25	45
Короткострокові цінні папери	10	35
Усього	100	100

Чинне законодавство України у сфері банківської діяльності, ЦП, операцій з ними та фондового ринку не передбачає будь-яких принципових обмежень на здійснення комерційними банками операцій з цінними паперами. Таким чином, банки України мають можливість здійснювати увесь спектр операцій з ЦП: емісійні, інвестиційні та посередницькі операції.

5.2 Цінні папери у портфелі банку

Портфель цінних паперів – це сукупність придбаних (отриманих) банком сторонніх цінних паперів, право володіти, користуватися та розпоряджатися якими належить банкові.

У відповідності до Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» загальний балансовий портфель ЦП комерційного банку може включати ЦП, що емітовані резидентами та нерезидентами України і допущені до обігу на фондовому ринку України, а саме:

1. Акції дочірніх та асоційованих компаній;
2. Частки участі в господарських товариствах, що оформлені ЦП (крім акціонерних товариств);
3. Привілейовані акції акціонерних товариств закритого та відкритого типів;
4. Прості акції акціонерних товариств закритого та відкритого типів;
5. Облігації дочірніх та асоційованих компаній;
6. Облігації підприємств (суб'єктів господарської діяльності);
7. Ощадні сертифікати;
8. Облігації внутрішньої державної позики;
9. Цінні папери, що рефінансуються НБУ;
10. Векселі суб'єктів підприємницької діяльності;
11. Власні прості та привілейовані акції.

Деривативи ЦП (ф'ючерси, форварди, опціони тощо) обліковуються поза балансом і тому не включаються до балансового портфеля ЦП КБ.

Балансовий портфель ЦП КБ поділяється на портфель ЦП на продаж та портфель ЦП на інвестиції.

При здійсненні портфельних інвестицій ЦП обліковують за групами. Група ЦП – це ЦП однієї емісії одного емітента в одному портфелі банку (портфелі на продаж, або портфелі на інвестиції). Група може складатись з однієї чи більшої кількості ЦП.

5.3 Посередницькі операції комерційних банків з цінними паперами

Під посередницькими операціями з цінними паперами розуміють виконання доручень клієнтів в процесі емісії, або обігу ЦП шляхом вираження КБ інтересів перших, за їх рахунок та з правом контролю за здійснення операцій клієнтами.

Усі посередницькі операції КБ з ЦП можна поділити на дві основні групи: емісійно-посередницькі та торгово-посередницькі.

Комплекс емісійно-посередницьких операцій КБ включає в себе надання клієнтам таких послуг:

- розробка техніко-економічного обґрунтування інвестиційних проектів, що складається з оцінювання потенційної ефективності та реалізованості проекту, розробки інвестиційних програм та підготовки проектної документації у відповідності з міжнародними стандартами;

- формування оптимальних емісійних портфелів, тобто розробка програм залучення інвестицій клієнтами, підбір інструментів залучення грошових ресурсів, складання планів-графіків емісії боргових та пайових цінних паперів із обґрунтуванням оптимального співвідношення між ними, оцінювання можливостей залучення грошових коштів у різних регіонах, обґрунтування раціонального рівня дохідності за цінними паперами, що емітуються;

- андеррайтинг (розміщення цінних паперів емітентів на ринку); здійснюється шляхом управління випуском цінних паперів за їх номінальною вартістю, тобто визначення кількості цінних паперів, що реалізуються з урахуванням інтересів та можливостей дилерів, структури капіталу і надійності партнерів. Операція андеррайтингу, як правило, доповнюється гарантією емісії, що означає зобов'язання придбати нереалізовану частину випуску цінних паперів за фіксованою ціною, таким чином, у певній мірі, звільняючи емітента від ризику нереалізації емісії. За таких умов проходить короткострокове поєднання дилерських та емісійно-посередницьких операцій банку.

Андеррайтинг передбачає два варіанти діяльності банку: або в якості покупця, або в якості агента. Діяльність в якості агента урізноманітнюється трьома основними способами:

- прийняття зобов'язання реалізувати якомога більше ЦП з випуску, проте без повної фінансової відповідальності;
- прийняття зобов'язань реалізувати якомога більше ЦП з випуску, проте у межах певного терміну;
- прийняття зобов'язання виступити у ролі резервного каналу реалізації емісії при настанні певних умов (умовна гарантія).

Торговельно-посередницькі операції комерційних банків з цінними паперами містять:

- формування оптимальних індивідуальних портфелів цінних паперів для великих інвесторів на основі аналізу поточного стану фінансового ринку та побудову цільових функцій інвестування на заданий період або дату;
- брокерські послуги (здійснення цивільно-правових угод з цінними паперами в якості повіреного або комісіонера), а також дилерські послуги (укладання угод з цінними паперами від

свого імені та за свій рахунок шляхом котирування цінних паперів, з подальшим їх терміновим перепродажем клієнтам);

- надання коротко-, середньо- та довгострокових позик в процесі здійснення посередницької діяльності.

Отже, при виконанні дилерських послуг проходить короткострокове поєднання інвестиційних та торгово-посередницьких операцій банків, а при наданні кредитів для купівлі цінних паперів, кредитних та торгово-посередницьких операцій. Дані особливості відкривають перед банками значні можливості у розвитку торгово-посередницьких операцій.

5.4 Довірчі (трастові) операції комерційних банків

Під трастовими операціями з ЦП розуміють діяльність КБ в ролі довіреної особи своїх клієнтів з управління ЦП від свого імені на власний розсуд з зобов'язанням збереження та примноження капіталу клієнта за визначену, як правило, відсоткову винагороду від приросту активів клієнта.

Виконання класичних трастових операцій, що засновані на конструкції «розщепленої» власності англосаксонської моделі права, в Україні неможливе у зв'язку з функціонуванням римсько-континентальної моделі, яка є суворо нормативною. За таких умов виконання трастових операцій КБ України здійснюється через агента.

У трастовій угоді беруть участь три особи:

- засновник трасту;
- довірний власник (йому належить право вилучення доходу);
- бенефіціар або вигодоотримувач (йому належить право отримання доходу, грошей).

Створення трасту відбувається двома шляхами: або на основі письмової угоди, або на основі заповіту.

За терміновою ознакою трасти поділяються на строкові та безстрокові. Для здійснення трастових операцій при комерційному банку організовується окремий траст-відділ, який, як правило, є відокремленим підрозділом, зі своїми власними коштами та балансом. Така організація траст-відділів покликана не допустити розпорядження активами клієнтів напряму, або побічну користь комерційного банку, окрім винагороди, що передбачена трастовим договором.

5.5 Випуск цінних паперів комерційними банками

У відповідності до Закону України «Про цінні папери та фондову біржу» комерційні банки України можуть емітувати такі види цінних паперів:

- привілейовані та прості акції;
- облігації;
- ощадні сертифікати;
- банківські векселі.

При здійсненні емісії цінних паперів комерційні банки, окрім вищезазначеного закону керуються також Законами України «Про банки банківську діяльність», «Про господарські товариства», положенням НБУ «Про реєстрацію та ліцензування комерційних банків» та «Правилами випуску та реєстрації цінних паперів на території України».

Емісія цінних паперів банками здійснюється для формування власного та залученого капіталу у таких випадках:

- при реєстрації або перетворенні пайового банку у акціонерний (привілейовані та прості акції);
- при повторній емісії для збільшення розмірів статутного фонду (привілейовані та прості акції);
- при залученні ресурсів для здійснення активних операцій (облігації, ощадні сертифікати, векселі).

Процедура емісії ЦП комерційними банками містить такі етапи:

- 1 прийняття банком-емітентом рішення про емісію;
- 2 підготовка проспекту емісії;
- 3 реєстрація випуску ЦП та проспекту емісії;
- 4 видання проспекту емісії та опублікування повідомлення у засобах масової інформації про випуск ЦП;
- 5 реалізація ЦП;
- 6 реєстрація підсумків емісії;
- 7 опублікування підсумків емісії.

5.6 Депозитарії комерційних банків

Депозитарною є діяльність з надання послуг із зберігання (депонування) цінних паперів та виконання доручень щодо реалізації прав, які засвідчені цінними паперами. Для цього при банках створюються спеціалізовані підрозділи – депозитарії цінних паперів.

Основними функціями депозитаріїв комерційних банків є:

- знерухомилення або дематеріалізація цінних паперів при прийнятті їх на збереження;
- виконання за допомогою ЕОМ бухгалтерських проводок з переказу та вилучення з обігу цінних паперів, що знаходяться на зберіганні;
- створення комп'ютерної бухгалтерської заставної системи цінних паперів, що знаходяться на зберіганні;
- вилучення цінних паперів на звичайній та терміновій основі;
- надання комплексних послуг із зберігання цінних паперів: ведення реєстру акціонерів, нарахування, виплата відсотків і дивідендів та інше.

Клієнтами депозитарія комерційних банків є емітенти, індивідуальні та інституціональні інвестори.

Депозитарний облік цінних паперів може організовуватись банками у двох основних формах:

- 1 знерухомлення - заміна емітованих цінних паперів єдиним глобальним сертифікатом, що зберігається у депозитарії з відкриттям кожному з власників даного сертифіката окремих ДЕПО рахунків;
- 2 повна дематеріалізація цінних паперів - емісія цінних паперів у вигляді електронних записів за допомогою комп'ютерної системи.

Зберігання цінних паперів у депозитаріях організовується за двома видами:

- 1 відокремленим (закритим) – сертифікати цінних паперів, довірені депозитарію власниками даних цінних паперів, зберігаються окремо від цінних паперів інших клієнтів та цінних паперів, що належать самому депозитарію (тобто банку);
- 2 колективним (відкритим) – тобто цінні папери, передані на зберігання до депозитарію, є частковою власністю всіх клієнтів депозитарія, що здали йому на зберігання цінні папери того ж випуску. Належність цінних паперів конкретним клієнтам не ідентифікується за номерами та серіями. Клієнти депозитарія є власниками певної кількості цінних паперів, рівної кількості внесених ними на зберігання паперів.

Зберігання цінних паперів в депозитарії комерційного банку здійснюється на основі їх поділу на класи, в залежності від їх якісного стану.

Основним завданням депозитарія поряд із знерухомленням та дематеріалізацією цінних паперів є організація їх обліку на основі ведення рахунків ДЕПО та забезпечення їх переказу на рахунки ДЕПО згідно з укладеними угодами.

Виходячи з життєвого циклу кожного випуску цінних паперів, операції переказу, що здійснюються депозитарієм, поділяються на три класи:

- перекази в процесі емісії випуску;
- перекази на стадії вторинного обігу ЦП;
- перекази в процесі погашення (вилучення з обігу) ЦП.

У свою чергу, кожен клас операцій поєднує як операції в межах депозитарія одного комерційного банку, так і операції переказу цінних паперів на рахунки депозитаріїв різних комерційних банків (міждепозитарні операції).

Таким чином депозитарії комерційних банків дозволяють максимально наблизити у часі момент платежу та переходу прав власності за операціями з цінними паперами, прискорити їх фізичну поставку до нового власника, що значно прискорює завершення угод з цінних паперів та сприяє розвитку фондового ринку в цілому.

5.7 Зв'язок інвестиційних операцій з операціями за позичками. Фактори ризику збитків і втрат банківської ліквідності від інвестиційних операцій

Між позичковими та інвестиційними операціями КБ існує тісний зв'язок:

1. Банки для підтримання оптимальної структури своїх активів у залежності від економічної ситуації змінюють її або на користь позичок, або на користь інвестицій.

2. Однією із функцій інвестиційних операцій є поповнення капіталу відповідно до “сходинкових” строків зобов'язань як інвестиційного, так і позичкового портфелю, що дає змогу задовольнити непередбачувану потребу в коштах, яка виникає у зв'язку з вилученням клієнтами своїх коштів, або одержанням заявок на позички, що перевищують наявні ресурси.

3. Постійно коригуючи співвідношення між інвестиціями та позичками, банки мають можливість управляти ліквідністю, платоспроможністю та виконувати інші обов'язкові нормативи. Це відбувається шляхом перерозподілу коштів між інвестиційним та позичковим портфелем.

Інвестиційна діяльність банків повинна мати деякий захист від ризику виникнення збитків і втрат ліквідності банків.

Як правило, у практиці комерційних банків дані методи використовуються комплексно, доповнюючи один одного в залежності від конкретної економічної ситуації та фінансового стану банку.

5.8 Формування резервів для покриття збитків від інвестиційної діяльності

Комерційні банки зобов'язані створювати резерв на відшкодування збитків від операцій з цінними паперами. Банки можуть зазнати збитків від операцій з ЦП внаслідок:

- погіршення фінансового стану емітента ЦП;
- зниження ринкової ціни цінних паперів у зв'язку зі змінами поточної ринкової норми дохідності.

Резерв на відшкодування збитків комерційного банку від операцій з ЦП складається із загального та спеціального резервів.

Загальний резерв під ЦП в портфелі банку може формуватися на власний розсуд кожного комерційного банку. Методика визначення розміру такого резерву нормативними актами НБУ не регламентується.

Спеціальний резерв під цінні папери в портфелі банку формується у разі зниження ринкової ціни групи цінних паперів нижче рівня балансової вартості цієї групи (портфеля) ЦП без урахування попередньо сформованого спеціального резерву.

Резервуванню підлягають всі групи цінні паперів, що знаходяться в портфелю банку на продаж більше 15 робочих днів, або в портфелі на

інвестиції більше 30 робочих днів. Резервуванню не підлягають:

- цінні папери власної емісії;
- векселі суб'єктів господарської діяльності, що придбані у першого векселевласника і мають тільки один передатний напис (індосамент). Такі векселі вважаються товарними та виступають об'єктами резервування як складова частина кредитного портфеля;
- вкладення в дочірні та асоційовані установи на інвестиції.

У портфелі ЦП комерційні банки для розрахунку резерву повинні виділяти такі категорії:

Категорія I – ЦП в портфелі на продаж, що мають активний ринок.

Категорія II – ЦП в портфелі на продаж, що не мають активного ринку.

Категорія III – ЦП в портфелі на інвестиції, що мають активний ринок.

Категорія IV – ЦП в портфелі на інвестиції, що не мають активного ринку.

У фінансовому обліку та звітності КБ повинні розрізняти спеціальний резерв під цінні папери в портфелі банку на продаж та спеціальний резерв під ЦП в портфелі банку на інвестиції.

Виходячи з цього КБ зобов'язані:

- проводити планове переоцінювання портфеля ЦП на продаж не пізніше 15-го числа місяця, що йде за звітним, та вносити відповідні коригування до суми сформованого резерву (скорочувати чи збільшувати її) впродовж 2 місяців після завершення переоцінювання;
- проводити повне позапланове переоцінювання портфеля ЦП на інвестиції у разі примусового переведення частини портфеля на інвестиції до портфеля на продаж впродовж 15 робочих днів, вважаючи день примусового переведення першим, та вносити відповідні коригування і до суми сформованого резерву (скорочувати чи збільшувати її) впродовж 10 робочих днів, вважаючи день завершення переоцінювання першим.

Для цінних паперів категорії I ринковою ціною вважається:

- 1 середнє котирування ЦП впродовж місяця на тій біржі, де такий папір було придбано (за умови, що було проведено не менше 4 торгів), або
- 2 середнє котирування кількох бірж (не менше трьох) в день переоцінювання (в день останніх торгів місяця за умови, що вони відбулись на різних біржах з розривом не більше 5 робочих днів), або
- 3 середнє котирування купівлі цих ЦП на Першій фондовій

торговельній системі (ПФТС) за останній тиждень місяця.

Для цінних паперів категорії II ринковою ціною вважається розрахункова ринкова вартість, що визначається у відповідності з методикою визначення розрахункової ринкової вартості ЦП у портфелі банку на продаж.

Для цінних паперів категорії III ринковою ціною вважається:

- 1 середнє котирування ЦП впродовж місяця на тій біржі, де такі папери було придбано (за умови, що було проведено не менше 4 торгів), або
- 2 середнє котирування кількох бірж (не менше трьох) в день переоцінювання (в день останніх торгів року за умови, що вони відбулись на різних біржах з розривом не більше 15 робочих днів), або
- 3 середнє котирування купівлі цих ЦП на Першій фондовій торговельній системі за останній календарний місяць року.

Для цінних паперів категорії IV ринковою ціною вважається ціна, що визначена у відповідності з методикою визначення розрахункової ринкової вартості для ЦП в портфелі банку на інвестиції.

Після визначення ринкової ціни ЦП у портфелі банку спеціальний резерв формується як різниця між балансовою та ринковою ціною групи ЦП у разі, якщо ринкова ціна менша за балансову. Використовується резерв для покриття збитків при реалізації ЦП, або при їх примусовому переведенні. Сума загального резерву формується банком з прибутку, а спеціального – відносяться до витрат банку.

5.9 Література

1. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
2. Барановський О. Банківська система України: сьогодні і завтра // Дзеркало тижня. – 2003. – № 14 (439).
3. Боровская М.А. Банковские услуги предприятиям: Учебное пособие. Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. – 169 с.
4. Денисенко М.П. Гроші та кредит у банківській справі. Навчальний посібник. –К.: Алерта, 2004. – 478 с.
5. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5 – Ст. 30).
6. Закон України „Про платіжні системи та переказ коштів в Україні” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 29. – Ст. 137.
7. Закон України “Про Національний банк України” // Відомості Верховної Ради. – 1999. – № 29. – Ст. 238. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2922-III від 10.01.2002 // ВВР. – 2002. – № 17. – Ст. 117).
8. Карманов Є.В. Банківське право України: навчальний посібник для студентів юридичних спеціальностей вищих закладів освіти. – Х.:

Консум, 2000. – 464с

9. Ковбасюк М.Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств. / Навч посібник. – К: Видавничий дім «Скарби», 2001. – 336 с.
10. Операції комерційних банків // Р. Коцовська, В. Ричаківська та ін. – 3-тє вид. – К.: Алерта. – Львів: ЛБІ НБУ, 2003. – 500 с.
11. Постанова Правління НБУ „Про затвердження Положення про порядок здійснення безготівкових розрахунків у національній грошовій одиниці України в особливий період” № 577 від 23.12.2003.

Тема 6 ОПЕРАЦІЇ БАНКУ В ІНОЗЕМНІЙ ВАЛЮТІ

6.1 Валютні відносини та валютні системи

Валютні відносини пов'язані з функціонуванням у міжнародному обороті грошей, які призначені опосередковувати (забезпечувати) міжнародні економічні зв'язки. Ідеться про обслуговування зовнішньої торгівлі, вивезення капіталу, надавання позик і кредитів, науково-технічний обмін, розвиток туризму, інші міждержавні та приватні стосунки.

Валюта в широкому розумінні - це грошова одиниця будь-якої країни. В вузькому розумінні валюта - це грошова одиниця іноземної держави.

Валюта класифікується таким чином:

1 залежно від країни емітента:

- іноземна валюта,
- національна валюта,
- валюта імпортера,
- валюта експортера;

2 залежно від режиму використання:

- конвертована валюта,
- неконвертована валюта;

3 залежно від сфери і цілей використання:

- валюта платежу,
- валюта клірингу,
- валюта ціни,
- валюта операцій,
- валюта векселя і т.д.

Валютна система - це державно-правова форма організації валютних відносин. Слід розрізняти:

- національну валютну систему;
- міжнародну (регіональну) валютну систему;
- світову валютну систему.

Національна валютна система - це державно-правова форма організації валютних відносин даної країни з іншими країнами та міжнародними організаціями й політичними структурами. Вона юридично визначена законодавством з урахуванням норм міжнародного права.

Національні валютні системи відрізняються за такими ознаками:

- за національною валютою;
- за складом, режимом формування та використання золотовалютних резервів;
- за особливостями визначення валютного паритету та режиму курсу національної валюти;

- за режимом функціонування національної валюти та характером валютних обмежень;
- за формами та організацією валютних розрахунків;
- за статусом національних установ, які регулюють валютні відносини.

Міжнародна (регіональна) валютна система – це договірна форма організації валютних відносин між групою країн.

Елементи цієї системи:

1. Міжнародна розрахункова одиниця.
2. Міжнародні валютні фонди та резерви.
3. Узгоджений режим регулювання валютних курсів.
4. Міжнародні кредитно-розрахункові організації.

Світова валютна система – це спеціально розроблена державами та закріплена міжнародними угодами форма організації валютних відносин між всіма чи значною частиною країн світу.

В межах цієї системи розроблені:

1. Форми міжнародних засобів обігу та платежу (євро, СДР). СДР-міжнародна грошова одиниця (умовна), яка введена Міжнародним Валютним Фондом. В межах свого ліміту кожна країна може купувати потрібну їй валюту у інших членів валютного фонду, розраховуючись за цю валюту СДР.

2. Узаконений режим валютних паритетів та курсів.
3. Уніфіковані форми і правила міжнародних розрахунків.
4. Умови взаємної конвертованості валют.
5. Статус міжнародних валютно-кредитних організацій.

6.2 Конвертованість валюти

Конвертованість валюти – це здатність валюти певної країни вільно обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби за даним курсом.

Розрізняють такі види конвертованих валют: повна та часткова; зовнішня та внутрішня.

Повна конвертованість означає вільний обмін на іноземну валюту для всіх категорій власників в будь-якій формі і за всіма операціями без обмежень суми.

Часткова конвертованість означає, що обмін дозволяється тільки для певних власників або за певними видами операцій, тобто існують певні обмеження щодо обміну національної валюти на іноземну.

Внутрішня конвертованість - це вільний обмін національної валюти на іноземну для резидентів.

Зовнішня конвертованість - це вільне нагромадження національної валюти на рахунках нерезидентів, переказ її за кордон або конвертація в іноземну валюту.

В сучасний період повністю конвертованими вважаються валюти

найрозвинутіших країн світу.

Конвертованою вважається валюта тієї країни, яка взяла на себе зобов'язання щодо усунення обмежень при проведенні поточних валютних операцій.

Використання іноземних валют у валютних відносинах вимагає розв'язання питання про їх кількісне співвідношення, тобто мова йде про визначення валютного курсу.

6.3 Валютний курс

Валютний курс - це співвідношення між грошовими одиницями країн, яке використовується при обміні валют, при здійсненні валютних та інших економічних операцій.

Зовні валютний курс виступає як сума валюти однієї країни, виражена у валюті іншої країни або в міжнародних валютно-розрахункових одиницях. Необхідність встановлення валютного курсу визначається тим, що національні гроші за межами національного ринку не можуть виступати законним купівельним та платіжним засобом.

На чужій території вони повинні бути обміняні на гроші, які є законними для цієї території. В умовах золотого стандарту рівень валютних курсів визначався золотим паритетом валют. В сучасних умовах в основі курсів валют лежить співвідношення їх купівельних спроможностей.

Паритет купівельної спроможності – це співвідношення грошових одиниць в залежності від їх купівельної спроможності на ринках відповідних країн.

Виділяють абсолютний та відносний паритети купівельної спроможності (ПКС).

Абсолютний ПКС – це співвідношення між двома валютами, яке дорівнює відношенню їх купівельних спроможностей до певного набору товарів та послуг.

Відносний ПКС – це похідна величина від курсу валюти в базисному періоді по відношенню до зміни цін в країнах, валюти яких порівнюються.

Однак цілий ряд факторів може спричинити відхилення валютних курсів від паритету купівельних спроможностей. До них можна віднести попит і пропозицію, інфляційні очікування, стан платіжного балансу держави, дефіцит державного бюджету, політичні фактори.

Слід розрізняти офіційний валютний курс і неофіційний валютний курс (курс чорного ринку), а також фіксований і змінний валютні курси.

6.4 Міжнародні розрахунки

Основними формами міжнародних розрахунків є акредитив і інкасо. Акредитивна форма міжнародних розрахунків регламентується «Уніфікованими правилами та звичаями для документарних акредитивів».

Документарний акредитив – це зобов'язання банку провести за

дорученням імпортера оплати товарних документів експортера. Використовується при розрахунках між іноземними покупцями і продавцями товарів і послуг.

Документарний акредитив може бути: відкличним або безвідкличним, покритим або непокритим.

Відкличний акредитив – акредитив, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження з бенефіціаром (юридичною особою, на користь якої виставлений акредитив).

Безвідкличний акредитив – акредитив, який може бути змінений або анульований тільки за згоди бенефіціара, на користь якого він був відкритий.

Покритий акредитив – акредитив, для оплати якого заздалегідь бронюються кошти платника в повній сумі на окремому рахунку.

Непокритий акредитив – акредитив, оплата якого за браком коштів на рахунку платника гарантується банком-емітентом за рахунок банківського кредиту.

Інкасо – це одержання банком грошей за дорученням клієнта і зарахування цих грошей на його банківський рахунок на підставі розрахункових документів. Його застосовують як при внутрішніх, так і при зовнішніх економічних розрахунках.

Розрізняють чисте та документарне інкасо.

Чисте інкасо – це інкасо переказних та простих векселів, чеків та інших грошових (платіжних) документів.

Документарне інкасо – це інкасо комерційних документів (сертифікати, товарно-транспортні накладні).

За виконання інкасо і за виставлення акредитива комерційні банки стягують комісійну винагороду.

Виділяють два види балансів міжнародних розрахунків: платіжний баланс і розрахунковий баланс.

Платіжний баланс – це співвідношення між платежами, які здійснені суб'єктами даної країни в інших країнах, та надходженнями, які одержані ними з інших країн за певний період часу. Найчастіше таким періодом часу є рік. Платіжний баланс держави розробляється за певною формою документа, який у більшості країн публікується. В країнах з розвинутою економікою платіжні баланси розробляються за формою, яка рекомендована Міжнародним Валютним Фондом.

За характером операцій платіжний баланс поділяється на 2 розділи:

- баланс поточних операцій (торговий баланс, баланс послуг);
- баланс руху кредитів та капіталу.

Якщо надходження з-за кордону перевищують платежі за кордон, то платіжний баланс має активне сальдо, а при перевищенні платежів над надходженнями баланс має пасивне сальдо.

При активному сальдо платіжного балансу збільшується надходження

іноземної валюти в країну, що приводить до зростання золотовалютних резервів держави і підвищення курсу національної валюти.

Пасивне сальдо спричиняє вплив іноземної валюти з країни і призводить до зменшення золотовалютних резервів та падіння курсу національної валюти.

Стан платіжного балансу держави визначає її економічний потенціал, який, в свою чергу, визначається особливостями структури економіки, участю економічних суб'єктів в міжнародному розподілі праці, зв'язком зі світовим ринком капіталу.

Розрахунковий баланс – це співвідношення грошових вимог та зобов'язань даної країни відносно інших країн на певну дату. Найчастіше такою датою є початок року.

Боргові вимоги, що включаються у розрахунковий баланс, показують на яку суму дана країна надала кредитів або здійснила інвестицій за кордон.

Боргові зобов'язання відображають суму кредитів або інвестицій, одержаних даною країною.

Таким чином, сальдо розрахункового балансу на певну дату характеризує позицію країни як нетто-кредитора або нетто-боржника.

Розрахунковий баланс, якщо він складений за певний період, відображає лише динаміку заборгованості даної країни відносно інших держав. Тому для оцінювання міжнародних розрахунків країни важливим є розрахунковий баланс на певну дату, котрий показує співвідношення всіх грошових вимог і зобов'язань країни щодо інших країн, а в платіжному балансі враховуються лише фактичні надходження і платежі. Таким чином, розбіжність між балансами відображає сутність розвитку міжнародних кредитних відносин, котрі визначають розрив у часі між вимогами та находженнями.

6.5 Міжнародний кредит

Міжнародний кредит – це економічні відносини між державами, іноземними банками і фірмами з приводу передачі валютних або товарних ресурсів на засадах повернення у певні строки та, як правило, з виплатою відсотків.

Суб'єктами міжнародного кредиту є банки, фірми, держава та приватні особи.

В цілому міжнародний кредит класифікується за такими ознаками, що характеризують його окремі сторони.

1. Залежно від строку користування кредитом:

- короткострокові (до 1 року);
- середньострокові (1-5 років);
- довгострокові (більше 5 років).

2. За призначенням:

- комерційний;

- фінансовий;
- проміжний.

3. Залежно від форми:

- товарний кредит;
- валютний(грошовий) кредит.

4. Залежно від способу надання міжнародний кредит буває:

- готівковий;
- акцептний;
- облігаційний.

6.6 Міжнародні валютно-кредитні організації

Міжнародні валютно-кредитні організації - це економічні організації, які створені на основі міжнародних угод для регулювання міжнародних валютних і фінансово-кредитних відносин з метою стабілізації світової економіки. Провідне місце серед них займають:

- Міжнародний Валютний Фонд;
- Міжнародний банк реконструкції і розвитку (Світовий банк).

Міжнародний Валютний Фонд (МВФ) – це міжнародна валютно-кредитна організація, яка має статус спеціалізованої установи ООН. МВФ був створений на валютно-фінансовій конференції в Бреттонвудсі в 1944р., почав функціонувати в 1947р. Правління МВФ розташоване у Вашингтоні, а відділення в Парижі.

Згідно із Статутом МВФ його офіційною метою є сприяння розвитку міжнародної торгівлі і валютного співробітництва шляхом встановлення норм регулювання валютних курсів і контролю за їх додержанням за допомогою багатосторонньої системи платежів, надання кредитів державам-членам в іноземній валюті для вирівнювання платіжного балансу.

Керівними органами МВФ є:

- Рада керуючих;
- Директорат.

Рада керуючих – верховний орган, який складається із Міністрів фінансів або Голоів Центральних банків держав-членів МВФ.

Директорат – виконавчий орган МВФ.

Країни – члени МВФ повинні надавати МВФ інформацію про офіційні золоті запаси та валютні резерви, про стан економіки, платіжного балансу, грошового обігу і т.д.

Членство країни в МВФ є обов'язковою умовою для її вступу в Світовий банк.

Світовий банк – це спеціалізована організація ООН, яка заснована одночасно з МВФ у відповідності з рішенням Міжнародної валютно-фінансової конференції у Бреттонвудсі.

Угода про Світовий банк є одночасно і його Статутом. Світовий банк

почав функціонувати у 1946 році. Місцезнаходження органів управління Світового банку – Вашингтон.

Офіційною метою Світового банку є сприяння країнам у їх економічному розвитку шляхом надання довгострокових позик та гарантування приватних інвестицій.

Верховний орган управління Світового банку - Рада керуючих. Виконавчим органом є Директорат. Членами Світового банку можуть бути лише країни, що вступили в МВФ.

Половину голосів у Раді Світового банку пропорційно до їх внесків розподілено між сімома найрозвинутішими країнами світу, які практично і визначають кредитну політику Світового банку.

6.7 Література

1. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. – 2002. – № 5 – Ст. 30).
2. Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» // Відомості Верховної Ради. – 1994. – № 40. – Ст. 364.
3. Кравченко Л. Особливості відповідальності уповноважених банків за порушення валютного законодавства // Право України. – 2003. – №2.
4. Лапенко Т. Особливості контролю за дотриманням вимог Закону України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» при здійсненні суб’єктами зовнішньоекономічної діяльності експортно-імпортних операцій // Вісник податкової служби України. – 2003. – №9.
5. Міжбанківський валютний ринок України: практичні правові аспекти // Вісник НБУ. – 2001. – №7.
6. Постанова Правління Нацбанку України від 08.02.2000 р., № 49 «Про затвердження Положення про валютний контроль».
7. Правила здійснення операцій на міжбанківському валютному ринку України, затверджені Постановою Правління НБУ від 18.03.1999 р., № 127.
8. Ющенко В., Міщенко В. Валютне регулювання. Навч. посіб. для студ. екон. ф-тів вищих навч. закладів / Національний банк України. — К.: Знання, 1999. — 359 с.

Тема 7 НЕТРАДИЦІЙНІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ

7.1 Банківські послуги та їх види

Розвиток комерційної діяльності банків пов'язаний із розширенням банківських послуг для клієнтури. Таких послуг у практиці роботи комерційних банків розрізняють кілька видів.

У залежності від руху матеріального продукту:

- 1) послуги, пов'язані з рухом матеріального продукту (наприклад, розрахунково-касове обслуговування);
- 2) чисті послуги (наприклад, консультаційні).

У залежності від контингенту споживачів:

- 1) послуги юридичним особам;
- 2) послуги фізичним особам.

У залежності від відображення послуг у балансі:

- 1) балансові;
- 2) позабалансові (операції, що певний час не відображаються в балансі, поки не будуть відображені у прибутках або збитках банку).

У залежності від плати за надання послуг:

- 1) платні;
- 2) безплатні.

У залежності від можливості обліку платних послуг і можливості визначення розміру плати:

- 1) послуги, розміри яких підлягають обліку (розрахунково-касові, кредитні, валютні);
- 2) послуги, аналоги яких є у відповідних тарифах (консультаційні);
- 3) послуги, вартість яких не може бути встановлена об'єктивно (як правило, надаються банками в пакеті з платними товарними послугами).

Банківськими послугами можна вважати також дії банку, які супроводжують його основні функції та спрямовані на зростання дохідної діяльності банку.

7.2 Факторинг

Факторинг — одна з нетрадиційних банківських послуг, що з'явилася у банківській практиці у 50-х роках.

Факторинг — це операція, що поєднує в собі кредитування клієнта з метою формування обігового капіталу, а також ряд посередницько-комісійних послуг. Суть факторингу полягає в тому, що банк купує у клієнта право на вимогу боргу. Як правило, банком купуються дебіторські рахунки, пов'язані з поставкою товарів чи наданням послуг. Також банк може надавати клієнту ряд інших послуг, таких, як ведення бухгалтерії, інформаційні, юридичні послуги.

У факторингу беруть участь три сторони:

- 1) фактор (спеціалізована установа, спеціальний відділ комерційного банку);
- 2) постачальник;
- 3) покупець.

Розрізняють два види факторингу:

- 1) *конвенційний*, який є комплексною системою обслуговування клієнта і зосереджує в собі бухгалтерські, юридичні, консультаційні та інші послуги. Фактично за клієнтом зберігаються лише виробничі функції;
- 2) *конфіденційний*, що обмежується тільки дисконтуванням рахунків-фактур. Переваги цього виду факторингу для клієнта полягають у тому, що він є більш незалежним від банку.

Факторингова послуга може надаватись банком як в поєднанні з фінансуванням, так і без фінансування.

При факторингу без фінансування клієнт подає фактору документи, що підтверджують відвантаження товару, а фактор зобов'язується отримати на користь клієнта грошові кошти. Тобто, роль фактора зводиться до інкасування фінансових документів.

Факторинг з фінансуванням полягає в тому, що фактор купує рахунки-фактури клієнта і виплачує йому грошові кошти у розмірі 80—90% від суми боргу. Решта 10—20%, що лишилися, банк утримує як компенсацію ризику до погашення боргу. Після погашення боргу банк повертає утриману суму клієнтові.

Факторингова послуга оформляється шляхом укладання угоди між банком і клієнтом, в якій має бути зазначено вид факторингу: закритий чи відкритий.

При відкритому факторингу дебіторам надсилається повідомлення про укладання угоди і пропонується здійснити платежі безпосередньо фактору.

При закритому факторингу дебітори направляють кошти клієнту, а той розраховується з фактором.

У договорі може передбачатися: право регресу — право повернення фактором клієнту несплачених покупцем розрахункових документів з вимогою повернення коштів; негайна оплата фактором розрахункових документів, тільки-но вони будуть йому подані (фактично це означає кредитування фактором клієнта).

Доходи фактора від здійснення факторингової операції складаються з двох частин:

- 1) комісійні за послуги з обслуговування боргу (в розмірі 1—2% від загальної суми придбаних банком рахунків);
- 2) позичковий процент, нарахований на виданий клієнту аванс. Внаслідок швидкого обігу дебіторських рахунків і в зв'язку з незначним періодом користування авансом дохід банку від позичкового відсотка менший, ніж від комісійних платежів.

7.3 Лізинг

Лізингові послуги — відносно нові, нетрадиційні види банківських послуг. Лізинг виник у 50-ті роки паралельно з розвитком системи прискорених амортизаційних відрахувань. Це господарська операція, що передбачає передачу лізингодавцем права користування матеріальними цінностями іншим суб'єктам господарювання (лізингоодержувачам).

Лізинг також можна розглядати як довгострокову оренду, в якій наявні елементи кредитних відносин, а грошові та матеріальні потоки злиті в єдиний комплекс грошово-майнових відносин. І хоча зовні лізинг схожий на довгострокову оренду, однак повернення майна до свого юридичного власника при ньому не є обов'язковою умовою.

У лізинговій угоді беруть участь три сторони:

- 1) постачальник, який є виробником об'єкта лізингу;
- 2) лізингодавець, який оплачує об'єкт лізингу і здає його в лізинг;
- 3) лізингоодержувач, той, хто отримує і використовує об'єкт лізингу.

Види лізингу.

1) У залежності від джерел придбання об'єкта лізингу:

- прямий – коли лізингодавець купує майно у виробника і передає його в оренду;
- зворотний – власник продає майно лізингодавцю, а потім бере його в оренду

2) У залежності від об'єкта лізингу:

- лізинг рухомого майна;
- лізинг нерухомого майна.

3) У залежності від обслуговування:

- лізинг з обслуговуванням (надання лізингових послуг поєднується з наданням певних послуг, пов'язаних з утриманням і технічним обслуговуванням об'єкта лізингу);
- пакетний лізинг – система надання в оренду об'єкта лізингу (будинки, магазин продаються у кредит, а обладнання — за лізинговою угодою).

4) У залежності від ступеня окупності майна:

- лізинг з повною окупністю, коли протягом строку дії одного договору здійснюється повна виплата лізингодавцю вартості орендованого майна;
- лізинг з неповною окупністю, коли протягом дії одного договору окупається тільки частина вартості орендованого майна.

5) У залежності від умов амортизації:

- лізинг з повною амортизацією і, відповідно, з повною виплатою вартості об'єкта лізингу;
- лізинг з неповною амортизацією і, значить, з частковою виплатою вартості.

Виходячи з наведених вище ознак класифікації за ступенем

окупності об'єкта лізингу і умов його амортизації, які пов'язані між собою, розрізняють *фінансовий та оперативний лізинг*:

- оперативний – лізинг з неповною окупністю;
- фінансовий – лізинг з повною окупністю.

Особливості оперативного лізингу:

- орендодавець не планує покрити всі свої витрати за рахунок надходжень від орендаря;
- строки зносу є більшими за строки угоди лізингу (тобто строк угоди не перевищує строк амортизації);
- ризик втрати, псування майна лежить, в основному, на лізингодавцеві;
- після закінчення встановленого терміну майно звичайно повертається лізингодавцю;
- сам об'єкт лізингу залишається у власності лізингодавця та обліковується у нього на балансі.

Існує два види *оперативного лізингу*:

1) **рейтинг** — короткостроковий лізинг (від 1 дня до 1 року, без права наступного придбання лізингоодержувачем об'єкта лізингу);

2) **хайринг** — надання об'єкта лізингу на строк понад 1 року без права викупу лізингоодержувачем об'єкта лізингу.

Оперативний лізинг припускає багаторазове надання об'єкта лізингу в оренду. Фінансовий лізинг передбачає виплату протягом твердо встановленого періоду сум, які достатні для повної амортизації капітальних вкладень і здатні забезпечити лізингодавцю прибуток.

Характерні особливості фінансового лізингу:

- вибір об'єкта лізингу здійснює лізингоодержувач;
- лізингоодержувач має право використовувати об'єкт лізингу протягом усього строку угоди;
- строк фінансового лізингу, як правило, не менше за строк повної амортизації об'єкта лізингу;
- витрати на утримання об'єкта лізингу несе лізингоодержувач;
- існує можливість викупу об'єкта лізингу після закінчення терміну угоди.

Найпростіша схема лізингової операції передбачає:

1) подачу заяви клієнтом із зазначенням об'єкту лізингу, його характеристики, терміну угоди тощо, надання фінансових документів;

2) аналіз документів і прийняття рішення щодо підписання договору про лізинг;

3) передача об'єкта лізингу.

Як правило, лізингова послуга виникає таким чином: на прохання клієнта банк купує майно (обладнання, транспортні засоби, обчислювальну техніку та ін.) і бере на себе практично всі зобов'язання власника: відповідальність за зберігання майна, внесення страхових платежів, сплату

майнових податків. Клієнт, на прохання якого було придбано майно, укладає з банком угоду про оренду, в якій визначаються, разом з іншими умовами, розмір та періодичність орендної плати.

До складу лізингового платежу включаються амортизаційні відрахування, плата за ресурси, лізингова маржа, премія за ризик.

Вигоди лізингодавця від лізингової операції:

- отримання доходів;
- забезпечення реалізації продукції і надання послуги, яка за інших умов була б не вигідною або неможливою;
- підвищення ефективності зданого в оренду обладнання;
- розширення клієнтури, зміцнення зв'язків з нею. Розмір відсотка, що сплачується за лізингові послуги, нижчий за той, що сплачується за кредитом, тому вигідніше користуватися лізингом, ніж брати кредит на придбання обладнання.

Для лізингоодержувача існують переваги від лізингу:

- 100% кредитування, що не вимагає негайного початку виплат;
- як правило, лізинг отримати легше, ніж кредит;
- поява доступу до сучасного обладнання, можливості оперативного оновлення виробництва, причому ризик старіння обладнання лягає на лізингодавця.

У міжнародній банківській практиці значного поширення набув лізинг із залученням коштів. При здійсненні такої лізингової операції банк організовує отримання довгострокової позички в одного чи кількох кредиторів на суму до 80% вартості активів, що здаються в оренду. За організацію позички банк отримує від орендаря додаткову винагороду.

7.4 Довірчі (трастові) послуги

Трастові послуги – це вид діяльності комерційних банків з управління майном, що за домовленістю з клієнтом передається банку.

Трастові послуги – це відносини між зацікавленими сторонами, одна з яких передає, а інша бере на себе відповідальність за управління власністю, майном.

Управління майном за своєю специфікою близьке до банківської справи і пов'язане з виконанням операцій з обліку, збереження цінностей, розміщення грошових коштів, фінансового аналізу тощо.

У трастових операціях беруть участь як мінімум три сторони:

- 1) довірена особа (траст) – суб'єкт, що здійснює управління майном за дорученням на користь довірителя;
 - 2) довіритель — юридична або фізична особа, яка передає право управління своїм майном довірчій особі;
 - 3) бенефіціар — особа, на користь якої надаються довірчі послуги.
- Це може бути як сам довіритель, так і третя особа.

Зміст договору про трастове обслуговування може мати багато варіантів, наприклад, розпорядження майном за заповітом, агентські

послуги, обслуговування та зберігання коштів тощо.

Види трастових послуг в залежності від характеру розпорядження майном класифікуються як:

1) *активні операції*— власність на майно, що знаходиться в довірчому управлінні, може відчужуватись шляхом продажу, надання застави без згоди довірителя;

2) *пасивні операції* — коли майно, передане в довірче управління, не може використовуватись без згоди довірителя.

Можна виокремити такі напрями надання трастових послуг фізичним особам:

- розпорядження спадком;
- управління персональними трастами;
- опікунство на збереження майна;
- агентські функції.

До *розпорядження спадком* належать операції з отримання рішень суду, збирання та забезпечення зберігання спадку, сплати адміністративних витрат за розрахунками з кредиторами, сплати податків, розподілу майна.

Управління персональними трастами (майном, що було передано банку для управління) передбачає: розміщення коштів; депозитні операції; отримання доходів; виплату доходу клієнтові; облікові операції; фінансовий аналіз.

Агентські послуги дещо відрізняються від трастових тим, що клієнт не втрачає повноважень власника, а лише доручає банку проведення операцій від свого імені. Агентські послуги включають: страхування майна, інвестиційні та комерційні операції за дорученням власника, сплата рахунків, податків та ін.

Фірмам комерційні банки надають такі види агентських послуг: розпорядження активами, агентські операції, ліквідація підприємств і т. д.

Доходи від трастових послуг формуються за рахунок комісійних винагород (щорічні відрахування від доходів трасту, щорічний внесок з первинної суми трасту тощо). Ставки внесків диференційовані залежно від видів трастів та пов'язаних з ними послуг щодо управління трастами.

7.5 Посередницькі, гарантійні, консультаційні та інформаційні послуги

Посередницькі послуги — це послуги, у наданні яких бере участь третя сторона, що виступає посередником між замовником і виконавцем.

Серед посередницьких послуг, що надаються комерційними банками, найбільш поширеними є: посередництво в отриманні клієнтом позички, посередництво в операціях з цінними паперами, валютою, майном. Перший вид послуг надається банком тоді, коли банк неспроможний задовольнити кредитну заявку клієнта. Така ситуація може виникнути через перевищення потрібної суми над лімітом кредитування.

Посередницькі послуги в операціях з цінними паперами, валютою, майном здійснюються на основі доручення від клієнта.

Гарантійні операції полягають у зобов'язанні банку виплатити суму боргу свого клієнта, якщо останній не зможе (не захоче) виконати свої зобов'язання. До цієї групи операцій належать: гарантії повернення кредиту, гарантії відшкодування збитків, що випливають з невиконання клієнтом умов контракту.

Плата за надання гарантійних послуг — це комісія. Банківські гарантії, особливо відомих своєю платоспроможністю банків, фактично означають доступ клієнта до кредиту.

Консультаційні послуги. Комерційні банки можуть консультивати клієнтів з питань: економічного (фінансового) аналізу і бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності, аналізу платоспроможності господарських партнерів клієнта; організації емісії та вторинного обігу цінних паперів; вибору напрямів інвестування коштів тощо. Як правило, цей вид послуг перебуває в тісному контакті з іншими операціями: кредитними, лізинговими тощо. Такими послугами можуть займатись як менеджери підрозділів банку, так і працівники спеціально створених підрозділів. Плата за консультацію враховується у складі плати за основний вид операції, що супроводжується консультацією.

Банки, використовуючи їх місце і роль в економіці, наявність сучасних засобів телекомунікацій та електронно-обчислювальної техніки, завжди мають значну й різноманітну інформацію, що дозволяє їм займатися інформаційною діяльністю, а саме:

- 1) одержанням інформації;
- 2) використанням інформації;
- 3) поширенням інформації;
- 4) зберіганням інформації.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту, доступ до якої забезпечується шляхом публікації в офіційних друкованих виданнях, та з обмеженим доступом.

7.6 Література

1. Банківська справа: Навч. посіб. / Тернопільська академія народного господарства / Р.І. Тиркало (ред.). — Т. : Карт-бланш, 2001. — 314с.
2. Боровская М.А. Банковские услуги предприятиям: Учебное пособие. — Таганрог: Изд-во ТРТУ, 1999. — 169 с.
3. Закон України “Про банки і банківську діяльність” // Відомості Верховної Ради. — 2001. — № 5-6. — Ст. 30. (Із змінами, внесеними згідно із Законами № 2740-III від 20.09.2001 // ВВР. — 2002. — № 5 — Ст. 30).
4. Закон України “Про Фінансовий лізинг” // Відомості Верховної Ради. — 1998. — № 16. — Ст. 68. (Із змінами, внесеними згідно із Законом № 394-XIV від 14.01.1999 // ВВР. — 1999. — № 9-10. — Ст. 67).

Інтернет ресурси:

1. Національний банк України

■ <http://www.bank.gov.ua/>

2. Почтово-пенсійний банк "Аваль"

Сайт поштово-пенсійного банку "Аваль".

■ <http://www.aval.ua/>

3. Акціонерний банк "ВАБАНК"

Сайт всеукраїнського акціонерного банку "ВАБАНК".

■ <http://www.vabank.com.ua/>

4. АКБ "Укрсоцбанк"

Офіційний сайт акціонерно - комерційного банку соціального розвитку "Укрсоцбанк".

■ <http://www.usb.com.ua/>

5. Банки України "UABanker.net"

Все про банки України - <http://www.uabanker.net/>

6. АКБ "Надра"

■ <http://www.nadra.com.ua/>

7. Банк "Фінанси та Кредит"

■ <http://www.fc.kiev.ua/>

8. ВАТ "Експортно-Імпортний Банк України"

■ <http://www.eximb.com/>

9. Банківський портал "uabankir"

■ <http://www.uabankir.com/>

10. Акціонерний банк "Кредит-Днепр"

■ <http://www.creditdnepr.com/>

11. Правекс-Банк

■ <http://www.pravex.com.ua/>

12. АКБ "Премьербанк"

■ <http://www.premierbank.com.ua/>

13. Центр банківських інформаційних технологій "ЦЕБИТ"

Сайт Центру банківських інформаційних технологій "ЦЕБИТ": ■ <http://www.cbit.com.ua/>

14. Асоціація українських банків

■ <http://www.aub.com.ua/>

15. Каталог українських банків

■ <http://banker.kiev.ua/>

16. Фінанси та Банки

■ <http://users.i.com.ua/>

17. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб

■ <http://www.fg.org.ua/>

18. Система "Info.UkrDealing.Com"

Моніторинг фінансового ринку України: ■ <http://info.ukrdealing.com/>

■ <http://www.ucb.lviv.net/>

19. Грошові перекази "iKobo Money Transfer"

Грошові перекази через Інтернет.

■ <http://ikard.by.ru/>

20. Київський банківський союз

■ <http://kbs.org.ua/>

21. Архів банків "BIN"

■ <http://proinform.com.ua/archive/banks/>

22. Діло банку "Україна"

Матеріали про історію закриття банку "Україна".

■ <http://bankukr.narod.ru/>

Навчальне видання

**Віталій Володимирович Зянько,
Олександр Вікторович Тептя**

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Навчальний посібник

Оригінал-макет підготовлено авторами

Редактор В. О. Дружиніна

Навчально-методичний відділ ВНТУ
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ

Підписано до друку

Формат 29,7x42^{1/4}

Гарнітура Times New Roman

Друк різнографічний
Тираж прим.
Зам. №

Папір офсетний
Ум. друк. арк.

Віддруковано в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі
Вінницького національного технічного університету
Свідоцтво Держкомінформу України
серія ДК № 746 від 25.12.2001
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95, ВНТУ